

Taalontwikkelen werken in een doorgaande lijn

Van peutereducatie naar kleuteronderwijs

Handleiding professionalisering taal en jonge kind

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

Taalontwikkelen in een doorgaande lijn

**Van peutereducatie naar
kleuteronderwijs**

Handleiding professionalisering taal en jonge kind

September 2011

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

© 2011 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

Auteurs: Mieke Smits, (SLO, projectleider), Mieneke Langberg (SLO)

Eindredactie: Mieneke Langberg

In samenwerking met: Hannah Vossen (Stedelijk coördinator VVE 's-Hertogenbosch), Annelie Baten (peuterspeelzaal De Blokkendoos 's-Hertogenbosch), Jeannette Kappé (Basisschool Paus Joannes, 's-Hertogenbosch), Mieke den Otter (basisschool Paus Joannes 's-Hertogenbosch), Mieke van Oirschot (peuterspeelzaal De Blokkendoos, 's-Hertogenbosch), René Dullaart (directeur basisschool Paus Joannes 's-Hertogenbosch), Marjan Slot-Braskamp (Basisschool Drakesteyn Enschede), Hanneke Folsche- van Beek (Basisschool Drakesteyn, Enschede), Carin Koster-Kooy (peuterspeelzaal Dikki Dik, Enschede), Wilma Gesink (peuterspeelzaal Dikkie Dik, Enschede), Ria Fleddéus (Basisschool Het Stadsveld, Enschede), Jolanda Feijen-Hunneman (peuterspeelzaal Duimelot, Enschede), Francisca Hofte-Wenneker (Alifa, Enschede), Hanka Jansma (Alifa, Enschede), Ellen Tigchelaar (Alifa, Enschede)

Informatie

SLO

Afdeling Primair Onderwijs

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 664

Internet: www.slo.nl

E-mail: po-so@slo.nl

AN: 1.5592.350

Inhoud

Voorwoord	5
Algemene kaders	
1. Landelijke kaders en doelen	7
<i>Bijlage</i>	
Taalontwikkeling van het jonge kind: de doelen	9
2. Gemeentelijke kaders	13
2.1 Taalbeleid 's-Hertogenbosch 2006-2010	13
2.2 Taalbeleid Enschede	14
<i>Bijlagen</i>	
Doelen en verantwoordelijkheden ('s-Hertogenbosch)	19
Protocol Taaldiagnostiek Enschede: (23-04-09)	21
Protocol Taaldiagnostiek Enschede: anderstalige kinderen (23-04-09)	23
Handleiding voor professionalisering in vier dagdelen	
3. Professionalisering in dagdelen: een overzicht	25
4. Belang van taal en taalverwerving (dag 1)	31
<i>Bijlagen</i>	
Woordparaplu groep 1/2	39
Doelen stellen	41
Doelen stellen – voorbeelduitwerking Enschede	43
<i>Achtergrondinformatie</i>	
PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 1	45
Artikel <i>Een lawine van woorden</i> , Didactief nr. 5, mei 2007	49
Woordenlijsten uit Duizend-en-een-woorden	
• alfabetische lijst	51
• thematische lijst	63
5. Taalontwikkelen voorlezen (dag 2)	75
<i>Bijlagen</i>	
De onderwijscyclus - voorbeelduitwerking	81
De onderwijscyclus - leeg werkblad	83
De kikkerkoning - voorbeelduitwerking peuterspeelzaal	85
De kikkerkoning - voorbeelduitwerking groep 1/2	87
En nu lekker slapen sam - voorbeelduitwerking	89
<i>Achtergrondinformatie</i>	
PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 2	91
Toelichting op de onderwijscyclus	97

	Het benutten van taalkansen	103
6.	Taalontwikkeldend gesprekjes voeren (dag 3)	105
	<i>Bijlagen</i>	
	Maken van een script voor gerichte woordenschatuitbreiding	111
	Stadia voor het ontwikkelen van productieve taal	113
	<i>Achtergrondinformatie</i>	
	PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 3	115
7.	Taalontwikkeling leren zien en leren evalueren (dag 4)	119
	<i>Bijlagen</i>	
	Kijkwijzer voor het observeren en evalueren v/h niveau van taalontwikkeling van jonge kinderen	121
	Kijkwijzer professionals taalontwikkeldend werken	123
	<i>Achtergrondinformatie</i>	
	PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 4	127
	Kijkkader 1 - taalontwikkeling van jonge kinderen	131
	Kijkkader 2 - professioneel gedrag: taalontwikkeldend werken	135
	Terugkomdag	
8.	Terugkomdag	137
	<i>Bijlage</i>	
	PowerPointpresentatie behorend bij terugkomdag	139
	Literatuur	145

Voorwoord

Deze handleiding is geschreven voor en met leidsters en coördinatoren in de kinderopvang en peuterspeelzalen en leerkrachten van groep 1 en 2. Het gezamenlijke ontwikkeltraject had als doel het werken in de speelzalen en de basisschool beter op elkaar af te stemmen en een doorlopende (taal)leerlijn te ontwikkelen die door het veld wordt gedragen en in het veld is uitgetoetst en van voorbeelden is voorzien.

De bedoeling van deze handleiding is om collega-leidsters en leerkrachten een gemeenschappelijke kennisbasis te bieden en te waarborgen dat alle jonge kinderen in de kinderopvang, peuterspeelzalen en basisscholen (in Enschede en 's-Hertogenbosch) vergelijkbare (taal)ontwikkelingskansen krijgen.

Hiermee wordt tevens invulling gegeven aan de Ontwikkelingskansen, Kwaliteit en Educatie van jonge kinderen, ondergebracht in de zogenoemde OKE-wet. Met het intreden van deze wet op 1 augustus 2010 heeft de gemeente de verantwoordelijkheid gekregen om een goed voorschools aanbod te doen aan alle jonge kinderen met een taalachterstand. Verder krijgt de gemeente de inspanningsverplichting in samenwerking met alle partijen die zich richten op jonge kinderen (consultatiebureau, coördinatie speelzalen, kinderopvang, enzovoort) alle kinderen te bereiken.

Een gemeenschappelijke kennisbasis vraagt om duidelijke inhoudelijke doelstellingen. In de handleiding zijn doelen voor taal op macroniveau beschreven. Deze doelen zijn op mesoniveau verder uitgewerkt tot een kijkkader/evaluatie-instrument voor het observeren van het niveau van de taalontwikkeling van jonge kinderen. Daarnaast is een evaluatie-instrument opgenomen om het handelen van de leidsters en leerkrachten te observeren op het gebied van taalontwikkelen met kinderen.

De betrokken peuterspeelzalen en groepen 1 en 2 zijn in het kader van dit project geportretteerd. Deze aansprekende praktijkportretten zijn apart als boekje met als titel 'Het benutten van taalkansen' te downloaden op www.slo.nl.

Taalontwikkelen
werken in een
doorgaande lijn

Algemene kaders

1. Landelijke kaders en doelen

OKE-wet

Per 1 augustus 2010 is het wetsvoorstel OKE (Ontwikkelingskansen door Kwaliteit en Educatie) ingegaan. Het doel van de *OKE-wetgeving* is de taalontwikkeling van jonge kinderen te stimuleren zodat zoveel mogelijk kinderen zonder taalachterstanden aan de basisschool beginnen. De harmonisatie (d.w.z. meer op een lijn brengen) van wet- en regelgeving van peuterspeelzalen met die van kinderopvangcentra moet een impuls geven aan de kwaliteit van de peuterspeelzalen. Met het wetsvoorstel OKE komt er tevens een kwaliteitskader voor peuterspeelzalen en kwaliteitseisen voor voorschoolse educatie waarop de Inspectie van het Onderwijs toezicht gaat houden. Bovendien wordt de regierol van de gemeente ten aanzien van het gemeentelijke onderwijsachterstandenbeleid verstevigd en krijgt de gemeente verantwoordelijk voor het aanbod en de toegankelijkheid van voorschoolse educatie.

Opbrengstgericht werken en de referentieniveaus: hoge opbrengsten voor alle leerlingen

Een belangrijk speerpunt in het onderwijskwaliteitsbeleid van de overheid is *opbrengstgericht werken*. De Inspectie van het Onderwijs definieert het als: 'doelgericht en systematisch werken aan maximale leeropbrengsten bij alle leerlingen.' Centraal bij opbrengstgericht werken staat het stellen van concrete doelen op het niveau van de leerling. In het kader van dit beleid zijn per 1 augustus 2010 de *Wet referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen* in werking getreden. De *referentieniveaus* beschrijven wat leerlingen gedurende hun schoolloopbaan moeten kennen en kunnen op het gebied van taal (en rekenen). De referentieniveaus maken duidelijk voor elke sector waar ze naartoe werken in hun onderwijs.

Het doel van de referentieniveaus is tweeledig: om duidelijke onderwijsdoelen te stellen, en om de aansluiting tussen de sectoren po, vo en mbo te verbeteren. Voor het primair onderwijs is er een fundamenteel en een streefniveau voor groep 8 (1F en 1S). Er zijn *geen* referentieniveaus voor VVE. Toch zijn de referentieniveaus ook voor de vroeg- en voorschoolse educatie relevant: om het taalniveau van leerlingen in groep 8 te verhogen is het noodzakelijk daar vroeg mee te beginnen. Daarnaast is het van belang de aansluiting tussen voorschoolse instellingen en groep 1 en tussen groep 2 en groep 3 zo soepel mogelijk te laten verlopen.

Met de invoering van de referentieniveaus zijn er wettelijke eisen aan het taalniveau van mbo-ers aan het eind van hun opleiding en voor hbo-ers bij de instroom. Dit maakt de referentieniveaus ook in het kader van de kwaliteit van leidsters en leerkrachten in opleiding relevant.

Taaldoelen SLO/UvA

In samenwerking met UVA en SLO zijn er landelijke doelen geformuleerd voor de taalontwikkeling van jonge kinderen in de voor- en vroegschoolse educatie. Deze doelen geven aan welk niveau van taalontwikkeling aan het eind van de voorschool en aan het eind van groep 2 verwacht mag worden. In de doelen zijn de volgende domeinen uitgewerkt: mondelinge taalvaardigheid, ontluikende en beginnende geletterdheid en taalbeschouwing (zie bijlage *Taalontwikkeling van het jonge kind: de doelen* op p. 9).

Zowel vanuit de gemeente Amsterdam als op landelijk niveau was er de behoefte aan een programmaonafhankelijk beschrijving van doelen op het gebied van de taalontwikkeling. Het doel is dat leidsters, leerkrachten en coördinatoren vast kunnen stellen of het taalniveau van kinderen voldoende is ontwikkeld en gestimuleerd. Dit is ook belangrijk in het kader van voor- en vroegtijdig signaleren en interveniëren bij (risico) op een taalachterstand. Een goede afstemming van inhoud en doorlopende ontwikkelingslijn zorgen bovendien voor een betere aansluiting van voor- naar vroegschoolse educatie en van groep 2 naar groep 3.

Het ontwikkelen van taaldoelen is onderdeel van een groter project voor het Jonge kind. Zo zijn er ook doelen voor rekenen en sociaal-emotionele ontwikkeling geformuleerd en aanvullende instrumenten en overzichten voor het veld (zie <http://www.slo.nl/primair/themas/jongekind>).

Bijlage

Taalontwikkeling van het jonge kind: de doelen

Mondelinge taalvaardigheid	Voor aanvang groep 1 Het kind... ▶	Eind groep 2 Het kind... ▶
Woordenschat en woordgebruik	<ul style="list-style-type: none"> ▶ heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 4000 woorden ▶ heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 2000 woorden ▶ gebruikt woorden in een andere situatie ▶ gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden <div style="display: flex; align-items: center; margin-left: 20px;"> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg); font-weight: bold; margin-right: 5px;">SPECIFICATIES</div> <ul style="list-style-type: none"> ▶ kent het verschil tussen ik, jij, hij/zij gebruikt verleden tijd, bijvoorbeeld: 'We gingen naar de dierentuin.' ▶ gebruikt onbepaalde voornaamwoorden, bijvoorbeeld: iedereen, alles... ▶ gebruikt bijvoeglijke naamwoorden, bijvoorbeeld: kleine, rode... ▶ gebruikt het woordje <i>er</i>, bijvoorbeeld: 'Er zit een poes in de tuin.' </div> 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 7000 woorden ▶ heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 3500 woorden ▶ gebruikt een nieuw geleerd woord in een andere situatie ▶ gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden <div style="display: flex; align-items: center; margin-left: 20px;"> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg); font-weight: bold; margin-right: 5px;">SPECIFICATIES</div> <ul style="list-style-type: none"> ▶ betekenisgrenzen worden scherper, bijvoorbeeld: het kind gebruikt het woord <i>huis</i> niet meer voor alle gebouwen maar maakt onderscheid tussen een kasteel, kerk, bungalow, etc... ▶ kent het verschil tussen enkel- en meervoudsvormen en kan dit interpreteren, bijvoorbeeld: 'Daar staat een trein.' versus: 'Dat zijn ook treinen.' ▶ begrijpt ontkenning, bijvoorbeeld: 'Ik wil <i>niet</i> dat jij dat doet.' of 'Er zijn <i>geen</i> appels meer.' </div>
	<ul style="list-style-type: none"> ▶ heeft 75% van de klinkers en medeklinkers van het Nederlandse taalsysteem verworven <div style="display: flex; align-items: center; margin-left: 20px;"> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg); font-weight: bold; margin-right: 5px;">SPECIFICATIES</div> <ul style="list-style-type: none"> ▶ laat onbeklemdoende lettergrepen niet langer weg (zegt bijvoorbeeld niet langer 'naan' maar 'banaan') ▶ heeft nog moeite met clusters van medeklinkers (zegt bijvoorbeeld 'tap' i.p.v. 'trap') ▶ laat laatste medeklinker soms nog weg (vooral 'l' en 'r', zegt bijvoorbeeld 'kame' i.p.v. 'kamer') </div> 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ beheerst het Nederlandse klanksysteem <div style="display: flex; align-items: center; margin-left: 20px;"> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg); font-weight: bold; margin-right: 5px;">SPECIFICATIES</div> <ul style="list-style-type: none"> ▶ soms nog slissend 's' of stroeve 'r' ▶ articuleert soms wat onduidelijk ▶ moeite met 'vreemde klanken' (voor kinderen in een Nederlandse thuisituatie kunnen dit klanken in leenwoorden zijn (garage, lunch); anderstalige kinderen kunnen moeite hebben met het onderscheid tussen lange en korte klanken in het Nederlands (man/maan, vis/vies) ▶ moeite met 'sp' aan woordeinde (bijvoorbeeld 'wesp') ▶ maakt duidelijker onderscheid tussen klanken in woordgrenzen, bijvoorbeeld: het kind zegt niet langer 'Isse fiets' maar 'dit is een fiets' </div>
Vloeiend en verstaanbaar vertellen	<ul style="list-style-type: none"> ▶ vertelt over wat hij gedaan of meegemaakt heeft op verstaanbare en begrijpelijke wijze <div style="display: flex; align-items: center; margin-left: 20px;"> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg); font-weight: bold; margin-right: 5px;">SPECIFICATIES</div> <ul style="list-style-type: none"> ▶ maakt zinnen met een vervoegd werkwoord, bijvoorbeeld: 'Peter heeft zuiger uit(ge)daan.' ▶ maakt eenvoudige samengestelde zinnen (en, dan, toen, en dan, en toen...) ▶ maakt vraagzinnen (wie, wat, waar, hoe...) ▶ kan praten over thema's buiten het hier-en-nu heeft nog moeite met lange zinnen ▶ maakt nog regelmatig fouten met onregelmatige vervoegingen (zegt bijvoorbeeld 'Ik loopte'/'liedde') </div> ▶ benoemt en beschrijft alledaagse aspecten, zoals mensen, plaatsen en dingen ▶ beschrijft veel voorkomende handelingen, zoals eten of naar bed gaan 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ vertelt uitvoerig en samenhangend over wat hij gedaan of meegemaakt heeft <div style="display: flex; align-items: center; margin-left: 20px;"> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg); font-weight: bold; margin-right: 5px;">SPECIFICATIES</div> <ul style="list-style-type: none"> ▶ begrijpt en gebruikt steeds meer verschillende werkwoordsvervoegingen, bijvoorbeeld 'ik loop, jij/hij loopt, wij lopen' en 'ik/jij/hij liep, wij liepen' ▶ kan een plotsstructuur redelijk verwoorden ▶ maakt samengestelde zinnen (omdat, want, maar, of, die, dat, welke) ▶ maakt gebruik van uitbreidingen en vraaggesprekken, bijvoorbeeld: niet langer antwoorden met een simpel 'ja' of 'nee', maar 'Nee, ik lust geen pindakaas; ik wil hagelslag!' ▶ vertelt over gebeurtenissen in het verleden en trekt daarbij conclusies, bijvoorbeeld: 'Opa was niet gekomen; ik denk dat hij ziek was.' ▶ houdt steeds meer rekening met de mentale staat van anderen (bijvoorbeeld gevoelens, gedachten, verlangen en kennis van de luisteraar) ▶ maakt beter onderscheid tussen taalgebruik in verschillende situaties (thuis, op school, etc.) ▶ heeft nog moeite met het leggen van logische verbanden, bijvoorbeeld: 'Vergeleken met jou is Maarten erg klein.' ▶ heeft nog veel moeite met passieve zinnen, bijvoorbeeld: 'Els wordt door Kees geslagen.' </div> ▶ benoemt en beschrijft alledaagse aspecten, zoals mensen, plaatsen en dingen met gebruik van complexe zinsconstructies ▶ beschrijft een aantal veel voorkomende handelingen met gebruik van complexe zinsconstructies ▶ gebruikt complexe taalfuncties als redeneren en concluderen

Taalontwikkeling van het jonge kind: de doelen

Mondelinge taalvaardigheid	Voor aanvang groep 1 Het kind... ▶	Eind groep 2 Het kind... ▶
Luisteren	▶ kan eenvoudige instructie begrijpen en uitvoeren	▶ kan meervoudige instructie en mededelingen begrijpen en uitvoeren, bijvoorbeeld 'als de bel gaat pak je je tas en ga je netjes in de rij staan.'
	▶ luistert naar een op de leeftijd afgestemd verhaal en ontwikkelt verhaalbegrip door het interactief voorlezen	▶ luistert naar een op de leeftijd afgestemd verhaal en begrijpt het verhaal of de informatieve tekst
	▶ luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	▶ luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet
	▶ luistert naar een ander	▶ laat zien dat hij naar een ander luistert en geeft gepaste feedback, bijvoorbeeld door te knikken of te antwoorden
Gesprekjes voeren	▶ kan een gesprek voeren met leidster en ander kind	▶ kan op eigen initiatief een gesprek beginnen met de leerkracht en ander kind
	▶ kent enkele gespreksregels	▶ kent en handelt naar de gespreksregels, zoals wachten tot een ander is uitgesproken
	▶ reageert spontaan op ander kind of leidster, bijvoorbeeld door iets over zichzelf te vertellen	▶ kan op communicatief adequate wijze spontaan vertellen over onderwerpen die hem bezighouden
	▶ geeft antwoord op vragen van de leidster of ander kind <div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 10px;">}</div> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg); font-weight: bold; font-size: 0.8em;">SPECIFICATIES</div> <ul style="list-style-type: none"> ▶ wie, wat, waarvragen ▶ aanwijsvragen ▶ luistervragen ▶ voorspelvragen ▶ keuzevragen (tussen twee dingen kiezen) </div>	▶ geeft gepast antwoord op vragen van de leerkracht of ander kind <div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 2em; margin-right: 10px;">}</div> <div style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg); font-weight: bold; font-size: 0.8em;">SPECIFICATIES</div> <ul style="list-style-type: none"> ▶ hoe, waarmee, wanneer, etc.-vragen ▶ denkvragen ▶ tegendeelvragen (Bij een plaatje van een eend: 'Is dat een kikker?') ▶ keuzevragen (kiezen tussen meerdere en complexere zaken) ▶ indirecte vragen (bijvoorbeeld: 'ik zou graag weten waarom je dat deed') ▶ reflectieve vraag (bijvoorbeeld: 'hoe vind je dat het ging?') </div>
Mening uiten en vragen stellen	▶ leert vergelijkingen te maken en zijn mening te geven	▶ kan zijn mening verwoorden, o.a. door gebruik van 'ik vind' zinnen
	▶ stelt vragen om ergens meer over te weten te komen: <i>wat, wie, waar, waarom.</i>	▶ stelt vragen en gebruikt vraagzinnen om ergens meer over te weten te komen: <i>hoeveel, waarmee, welke, wanneer, etc.</i>
	▶ vraagt om hulp	▶ kan op een gepaste wijze de hulp van anderen inroepen

Taalontwikkeling van het jonge kind: de doelen

	Voor aanvang groep 1 Het kind... ▶	Eind groep 2 Het kind... ▶
Ontluikende- en beginnende geletterdheid		
Leesplezier	▶ beleeft zichtbaar plezier aan voorlezen, boeken en rijmpjes	▶ toont zijn plezier in voorlezen en boeken <div style="display: flex; align-items: center; margin-left: 20px;"> <div style="border-left: 1px solid black; border-right: 1px solid black; height: 20px; margin-right: 5px;"></div> <div style="font-size: 8px; margin-right: 5px;">SPECIFICITEITEN</div> <ul style="list-style-type: none"> ▶ leeft mee met personages in op de leeftijd afgestemde prentenboeken ▶ kan uitleggen hoe een personage zich voelt ▶ uit zijn gevoelens/mening over een voorgelezen verhaal of rijmpje, zoals leuk, grappig of stom </div>
Oriëntatie op boek en verhaal	▶ ontdekt de samenhang tussen illustratie en tekst ▶ heeft ervaring opgedaan met boeken en de manier waarop boeken (voor)gelezen worden ▶ ontdekt de structuur in verhalen ▶ kan de inhoud van het boek al een beetje voorspellen op basis van de omslag van het boek ▶ kan een verhaal na vertellen aan de hand van een plaatjesboek ▶ kan de leidster nadoen als zij stukjes uit het boek uitbeeldt	▶ begrijpt dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen ▶ weet dat een boek gelezen wordt van voor naar achter, een bladzijde van boven naar beneden, en regels van links naar rechts ▶ weet dat verhalen een opbouw hebben en dat een boek een begin en einde heeft ▶ weet dat de voor- en achterkant van het boek informatie over de inhoud geven ▶ kan een op de leeftijd afgestemd voorgelezen verhaal navertellen, met of zonder behulp van illustraties ▶ kan een voorgelezen verhaal naspelen met behulp van aanwijzingen van de leerkracht
Oriëntatie op geschreven taal	▶ ontdekt dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren ▶ ervaart dat dingen die opgeschreven zijn je iets kunnen leren ▶ ervaart dat dingen die je zegt, opgeschreven kunnen worden ▶ ontdekt het verschil tussen 'lezen' en 'schrijven' ▶ bladert door (prenten)boeken en speelt alsof hij eigen en andermans teksten kan 'lezen' ▶ kan, met behulp van volwassenen, eigen boodschappen in een primitieve 'geschreven' versie vastleggen	▶ weet dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren ▶ weet dat je briefjes, boeken, tijdschriften, etc. kan lezen om iets te weten te komen ▶ weet dat je iets op kan schrijven (op papier of op de computer) als je iets wilt vertellen ▶ weet wanneer er sprake is van 'lezen' en 'schrijven' en kan 'lezen' en 'schrijven' van elkaar onderscheiden ▶ herkent en benoemt (enkele) letters, bijvoorbeeld de eigen naam ▶ schrijft tekens die op letters (beginnen te) lijken
Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe	▶ wordt zich bewust van klanken in woorden ▶ doet mee met spelletjes rond taal (bijvoorbeeld het afmaken van het laatste woord van een liedje) ▶ ontdekt de relatie tussen klanken en letters ▶ doet ervaring op met rijmen ▶ herkent symbolen, bijvoorbeeld: P (parkeren), L (lesauto), AH (Albert Heijn)	▶ kan betekenisonderscheidende klanken (fonemen) in woorden onderscheiden ▶ doet mee met woord-/klankspelletjes, bijvoorbeeld door woorden in lettergrepen te verdelen en daarbij te klappen ▶ weet dat letters met klanken corresponderen ▶ herkent en gebruikt rijmwoorden ▶ is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen
Taalbeschouwing	Voor aanvang groep 1 Het kind... ▶	Eind groep 2 Het kind... ▶
	▶ is op speelse wijze bezig met taal, praat bijvoorbeeld volwassenen na met een gespeelde 'volwassen' stem of maakt eigen woorden, bijvoorbeeld: kind krijgt een drinkbeker en wil ook een 'eetbord'. ▶ wordt zich bewust van eigen taalgebruik, zegt bijvoorbeeld: 'toen ik een baby was heb ik niet gepraat, hè?' ▶ wordt zich bewust dat je over taal kan praten	▶ reflecteert op eigen taalgebruik en dat van anderen, bijvoorbeeld door een grapje te maken over taal of te vragen naar betekenis ▶ verbetert eigen taalgebruik ▶ praat (in kringgesprek) over taal en praten

2. Gemeentelijke kaders

2.1 Taalbeleid 's-Hertogenbosch 2006 - 2010

Bron : De daad bij het woord!

Noodzaak van taal

Er zijn in de samenleving belangrijke ontwikkelingen gaande waarbij taalvaardigheid bepaalt of mensen meekunnen of juist uit de boot dreigen te vallen.

1. De ontwikkeling van de kenniseconomie.
Kennis en kennisontwikkeling zijn steeds belangrijker geworden voor de samenleving. Kennis is een belangrijk exportproduct. En het 'transportmiddel' daarvoor is bijna altijd (geschreven) taal. Om kennis te kunnen 'exporteren' zijn hoogopgeleide en taalvaardige mensen nodig.
2. De multiculturele samenstelling van de bevolking.
Onze samenleving kent inmiddels veel nieuwkomers met nietwesterse en anderstalige achtergronden. Deze mensen zijn vaak nauwelijks bekend met de Nederlandse cultuur en ze beheersen het Nederlands meestal niet voldoende. Dat maakt dat ze zich onvoldoende deel voelen van onze samenleving en er daardoor ook moeilijk aan kunnen deelnemen.
3. De trend naar decentralisatie en autonomie.
Voor scholen betekent dit dat ze zelf de verantwoordelijkheid krijgen voor onderwijsinhoud, organisatie en beheer. Voor de individuele burger betekent het dat deze zich verantwoordelijk gedraagt en daarover rekenschap aflegt aan de maatschappij.

Kortom: om in onze maatschappij te kunnen meedoen, is een bepaalde beheersing van taal noodzakelijk. Zonder voldoende beheersing van het Nederlands is onderwijs immers op voorhand onmogelijk, net als samenwerken en van elkaar leren.

De Gemeente 's-Hertogenbosch wil ontwikkelingskansen voor kinderen en jongeren stimuleren. Een goede verwerving van de Nederlandse taal is daarbij een belangrijk onderdeel. Een speciale projectgroep ontwikkelde in opdracht van de Gemeente 's-Hertogenbosch een Taalbeleidsplan (De daad bij het woord, 2007). Dit plan legt vast wat kinderen en jongeren van een bepaalde leeftijd ten minste moeten kunnen lezen en schrijven om als opgroeiend burger echt mee te doen in onze maatschappij. Het geeft ook aan hoe de begeleiders van die jongeren (o.a. leidsters op kinderdagverblijven en docenten op scholen) in de praktijk kunnen helpen om dat basale niveau daadwerkelijk te behalen. En het geeft ten slotte aan welke rol de gemeente hierin kan spelen.

Gewenste resultaten

Vanuit de hiervoor geschetste problematiek heeft de projectgroep de gewenste resultaten van het taalbeleid benoemd. Per 'schooltype' zijn dat voor het jonge kind:

- **voorschools**
vierjarigen kunnen zonder taalachterstand aan de basisschool beginnen;
- **basisschool**
alle basisschoolleerlingen die groep acht verlaten kunnen vlot en correct lezen en schrijven op het hoogste (technische) niveau. Dat wil zeggen dat ze uit alle teksten op de basisschool (ook bij andere vakken) de noodzakelijke informatie kunnen halen en erover kunnen praten en schrijven.

Om deze standaarden te bereiken zijn deze verwoord in doelen en verantwoordelijkheden (zie bijlage *Doelen en verantwoordelijkheden ('s-Hertogenbosch)* op p. 19). De standaarden zijn beschreven in leerling- en docentdoelen. Op die manier doen ze ook recht aan de noodzakelijke wisselwerking tussen kind en leidster/leerkracht. Verder is er bij de standaarden aangegeven wie verantwoordelijk is voor het behalen van de doelen. Daarbij is ernaar gestreefd om de gedeelde verantwoordelijkheid in kaart te brengen. De leidster/leerkracht heeft daarbij steeds de centrale rol en wordt daarbij ondersteund door andere verantwoordelijken (coördinatoren, schoolleiders). Een overzicht van de standaarden voor het jonge kind treft u aan in de bijlage.

Kindcentra 0 tot 13 jaar

Voor het waarborgen van een doorgaande (taal)ontwikkeling van kinderen van 0 tot 13 jaar worden in 's-Hertogenbosch Kindcentra 0-13 gerealiseerd. Deze centra betekenen een inhoudelijke en fysieke samenvoeging van het basisonderwijs, de Stichting Peuterspeelzalen 's-Hertogenbosch (SPH) en houders van kinderopvang. Deze partijen realiseren gezamenlijk per locatie het betreffende kindcentrum 0-13, waarbij één pedagogisch-didactisch concept wordt gehanteerd voor kinderen van 0 tot 13 jaar. Dit betekent dat naast de geïntegreerde voorschoolse opvang ook de tussenschoolse opvang, buitenschoolse opvang en het basisonderwijs onder één en dezelfde regie in samenhang worden aangeboden en uitgevoerd.

Professionalisering pedagogisch medewerkers en leerkrachten

Voor het verzorgen van een samenhangend aanbod voor leerlingen van 0 tot 13 jaar is de kwaliteit van de professional cruciaal. Om een doorgaande leerlijn in 's-Hertogenbosch neer te zetten, worden pedagogisch medewerkers en leerkrachten gezamenlijk geschoold. Deze scholingsmap gericht op het taalontwikkelen werken in een doorgaande lijn is één van de initiatieven om hieraan een inhoudelijke bijdrage te leveren. In de geest van het taalbeleid voor jongeren van 0 tot 24 jaar is de scholing niet alleen gericht op de pedagogisch medewerkers en leerkrachten maar ook op de directies, teneinde de inbedding in het totale curriculum te waarborgen. Om eigenaarschap op te bouwen en een goede implementatie te verzekeren bestaat de scholing uit drie onderdelen:

1. algemene bijeenkomsten voor het opbouwen van een gemeenschappelijke kennisbasis taal;
2. samenwerkingsbijeenkomsten van leidsters en leerkrachten om aanwezige taal- en of VVE-programma's verder uit te werken en (beter) op elkaar af te stemmen;
3. begeleiding op de werkvloer door taalexperts.

2.2 Taalbeleid Enschede

Beleidskader

'Het thema taal neemt een prominente plaats in op de Lokale Educatieve Agenda van de gemeente Enschede. Een goede taalbeheersing en taalvaardigheid is voor kinderen een van de belangrijkste voorwaarden voor een succesvolle schoolloopbaan en vervolgens een goede uitgangspositie voor het betreden van de arbeidsmarkt. Daarom verdient het taalaanbod op de Enschedese scholen, maar ook in de peuterspeelzalen en in de kinderopvang, de volle aandacht.' Zo is te lezen op de website www.taalbeleid-enschede.nl.

De noodzaak voor goed taalaanbod in Enschede wordt nog eens extra onderstreept door onderzoek waaruit blijkt dat de taalresultaten van Enschedese kinderen nog niet in alle gevallen op het gewenste niveau zijn. Om hier verbetering in te brengen zijn in Enschede verschillende activiteiten ontwikkeld. Deze staan beschreven in de Nota Taalbeleid en de nieuwe kernpuntennota Harmonisatie / Op weg naar een samenhangend voorschoolse aanbod opvang en educatie. De samenhang met de plaatselijke Educatieve Agenda staat beschreven in de Lokale Educatieve Agenda (LEA).

In het Oberon onderzoek is te lezen hoe Enschede er op dit moment voor staat, wat de toetsresultaten betreft (zie genoemde website). Hieronder staan enkele speerpunten van het taalbeleid in Enschede beschreven.

Project Taalverbeterplan peuterspeelzalen Alifa

Op 1 november 2010 is Alifa (de welzijnsorganisatie van Enschede die ook het peuterspeelzaalwerk in Enschede uitvoert) met subsidie van de gemeente Enschede op de peuterspeelzalen gestart met het project Taalverbeterplan, de ontwikkeling van opbrengstgericht werken, gericht op taal, in de voorschoolse periode en een specifieke aanpak voor zalen waar sprake is van probleemcumulatie.

Al enkele jaren signaleert Alifa dat de populatie op de peuterspeelzalen verandert. Op sommige zalen is sprake van veel achterstand en problematiek. Het bereiken van de doelen van het peuterspeelzaalwerk - elk kind goed voorbereid naar de basisschool - staat daar onder druk. Alifa heeft als antwoord hierop het Taalverbeterplan ontwikkeld, waarin opbrengstgericht gewerkt gaat worden op de peuterspeelzalen en de condities op de zalen met probleemcumulatie zodanig worden aangepast dat de streefdoelen gehaald kunnen worden.

Het Taalverbeterplan bestaat uit vier onderdelen:

1. Vaststellen van een systeem van ranking van peuterspeelzalen naar problematiek.
2. Vaststellen van concrete einddoelen voor de peuterspeelzalen in samenwerking met SLO.
3. Implementatie van methode van opbrengstgericht werken op de peuterspeelzalen gericht op taalontwikkeling, in samenwerking met Expertis: scholing, begeleiding en coaching van leidsters. Monitoring van de resultaten.
4. Vaststellen en aanpassen van de condities waaronder gewerkt wordt op probleemcumulatiezalen: verkleinen groepen, inzet extra begeleiding, inzet extra uren voor ouderbetrokkenheid.

De beoogde resultaten van het Taalverbeterplan zijn:

1. Er is een bruikbaar systeem van ranking van peuterspeelzalen naar problematiek ontwikkeld.
2. Er zijn bruikbare en erkende einddoelen voor het peuterspeelzaalwerk vastgesteld.
3. Er is een verbetering van de scores op de Cito Taaltoets zichtbaar, Alifa scoort op het niveau van landelijk gemiddelde. Er is een normaal gemiddeld bereik van de einddoelen peuterspeelzaalwerk.
4. Kennis, inzicht en vaardigheden van de ouders zijn vergroot en zij laten meer betrokkenheid zien bij de peuterspeelzaal en de ontwikkeling van hun kinderen.
5. De deskundigheid en vaardigheden van leidsters in opbrengstgericht werken gericht op taal zijn aantoonbaar vergroot.

Protocol Taaldiagnostiek Enschede (PTE)

De gemeente Enschede vindt een goede taalontwikkeling voor het kind van belang om schooluitval tegen te gaan, beter te kunnen participeren in de maatschappij en goed in te burgeren. Uit cijfers (Jeugdmonitor en logopedisch jaarverslag 2006-2007) van de afdeling logopedie van de JGZ (Jeugdgezondheidszorg) Enschede blijkt dat in 2006 - 2007 21% van de 5-jarigen onvoldoende scoort op de TSI (Taalscreeningsinstrument 4;9 – 5;9).

Onder leiding van het Lectoraat Transparante Zorgverlening van de Hanzehogeschool in Groningen is daarom sinds september 2008 in projectstructuur gewerkt aan de totstandkoming van een protocol voor taaldiagnostiek, dat in 2010 in werking is getreden.

Het protocol Taaldiagnostiek Enschede bestaat uit twee delen: een deel voor Nederlandstalige en een deel voor anderstalige kinderen.

Het protocol start bij 18 maanden waar op basis van omgevingsanalyse de indicatie VVE (Voor- en Vroegschoolse Educatie) afgegeven wordt. Vervolgens omvat het protocol een taalscreening vanaf de leeftijd van 2 jaar op het consultatiebureau, met een uitslag: binnen de norm, matige achterstand, ernstige achterstand. Bij een matige achterstand volgt een herhaling van de screening na 3 maanden, bij ernstige achterstand wordt het kind verwezen naar een logopedist van de GGD die eerste fase diagnostiek verricht. Mocht het kind ook hier onder de norm vallen dan wordt het kind verwezen naar Pento (Audiologisch Centrum) in Hengelo voor multidisciplinair onderzoek. Het protocol beschrijft toeleiding naar ZAT (Zorgadvies team) en VVE- programma c.q. schakelklassen.

De winst van PTE is dat kinderen met taalproblemen vroegtijdig kunnen worden opgespoord volgens een protocol met betrouwbare en valide instrumenten, waarna toeleiding volgt naar enerzijds het voorschoolse en vroegschoolse deel van het VVE-programma c.q. de schakelklassen en anderzijds naar de logopedische zorg (zie bijlagen *Protocol Taaldiagnostiek Enschede* op p. 21 en 23).

Voor- en Vroegschoolse Educatie (VVE)

Voor kinderen van 2 tot 4 jaar zijn in Enschede peutergroepen en kinderopvanglocaties waar VVE wordt aangeboden. Naast het gebruikelijke programma volgen de kinderen hier het VVE-programma.

In het gemeentelijk beleid van Enschede is vastgesteld dat de doelgroep voor het voorschoolse gedeelte van de voor- en vroegschoolse educatie peuters zijn die:

- 2 tot 4 jaar oud zijn;
- van wie de thuistaal niet de Nederlandse taal is;
- en/of het opleidingsniveau van de moeder/verzorger maximaal LBO/VBO, praktijkonderwijs of VMBO basis-of kadergerichte leerweg is. Indien de moeder/verzorger haar opleiding in het buitenland heeft gehad is het criterium dat zij maximaal tot haar 15^e jaar onderwijs heeft gevolgd.

Daarnaast kan voor een beperkte groep (maximaal 10% van de deelnemers= ongeveer 30 per jaar) gelden dat de JGZ-verpleegkundige of de leidster van het peuterspeelzaalwerk of de kinderopvang constateert dat de omgeving te weinig stimulerend is, gezien kindgerelateerde factoren. Daarbij kan als leidraad genomen worden de score op het Van Wiechen Ontwikkelingsonderzoek.

De JGZ is de verwijzende instantie voor VVE. De verwijzing kan afgegeven worden bij het consult vanaf 18 maanden.

Op dit moment voert de Inspectie van het onderwijs in Enschede de Bestandsopname VVE uit. Een groot aantal locaties voor peuterspeelzaalwerk en primair onderwijs wordt door de inspecteur bezocht en getoetst aan het landelijk toetsingskader. De doorgaande lijn is expliciet onderdeel van het onderzoek.

Schakelklassen

In het kader van de wetgeving rond het onderwijsachterstandenbeleid (OAB) hebben de gemeente Enschede en de schoolbesturen tot taak zogenaamde schakelklassen in te richten. Deze schakelklassen zijn bedoeld voor alle leerlingen die de Nederlandse taal onvoldoende beheersen om te kunnen profiteren van het reguliere onderwijsaanbod. Het kan hierbij gaan om kinderen die sinds kort in Nederland wonen en daarom het Nederlands niet machtig zijn, of om kinderen die niet hebben kunnen deelnemen aan het VVE-programma of hiervan onvoldoende hebben kunnen profiteren. Verder is één van de schakelklas bestemd voor leerlingen uit groep 7 en 8, die minimaal in aanmerking komen voor het VMBO-T, maar die door een grote taalachterstand daar niet aan toe zijn.

Enschede kent vier varianten:

1. de schakelklassen in deeltijd voor kinderen uit de groepen 1 en 2;
2. de voltijdsschakelklas voor kinderen uit de groepen 1 en 2;
3. de voltijdschakelklassen voor neveninstromers uit groep 3 t/m 8. Dit zijn leerlingen die vaak rechtstreeks afkomstig zijn uit andere landen;
4. de voltijdschakelklas bestemd voor leerlingen uit groep 8 die naar het VO gaan.

Leesverbeterplan Enschede

De samenwerkingsverbanden WSNS zijn in het schooljaar 2006-2007 gestart met een aanpak van het leesonderwijs gebaseerd op de theorie van dr K. Vernooy. Onder leiding van Kees Vernooy heeft het CPS met WSNS en onderwijsadviseurs Expertis een leesverbeterplan opgesteld en uitgevoerd. Het leesverbeterplan valt op door twee dimensies:

1. wat wordt onderwezen
2. hoe wordt onderwezen

Centraal staat de doelgerichte aanpak. Niet de leerling staat centraal, maar de leerstof en de doelen.

Onderzoek Taallijn

Alifa peuterspeelzaalwerk doet mee met het onderzoek naar de effecten van Taallijn dat uitgevoerd wordt door het Expertisecentrum Nederlands en gestart is in 2010. Vijf locaties van VVE zijn controlegroep, en op vijf locaties worden de leidsters getraind en voeren zij de taallijnthema's uit. De kinderen worden in dit onderzoek ook getoetst op de resultaten.

Pré-Cool onderzoek

Zo'n 27 locaties van Alifa nemen vanaf 2010 deel aan het Pré-Cool onderzoek naar de effecten van VVE, dat uitgevoerd wordt door ITS Nijmegen. Ook kinderopvang en basisonderwijs nemen aan dit onderzoek deel.

Bijlagen

Doelen en verantwoordelijkheden
(‘s-Hertogenbosch)

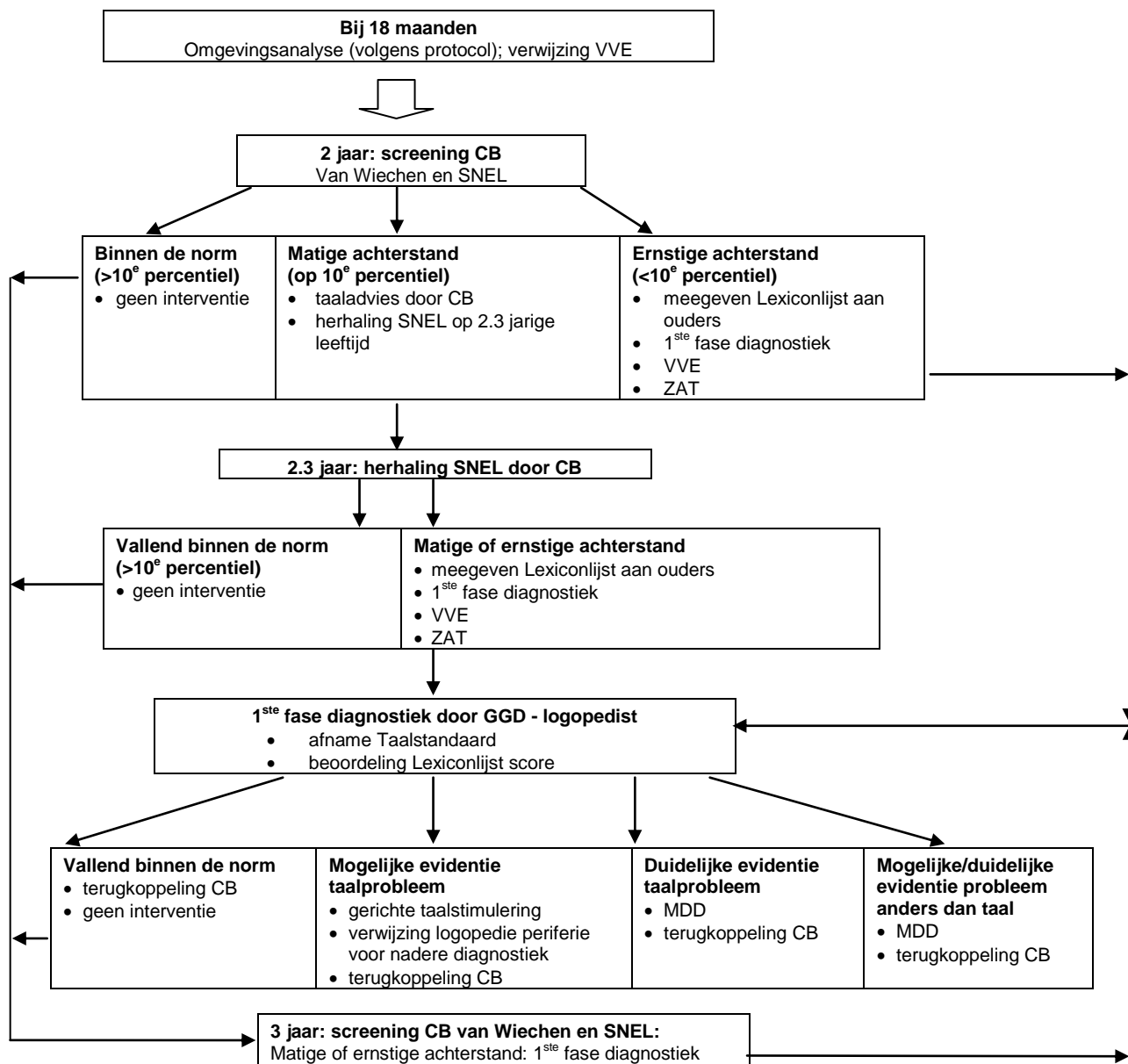
Protocol Taaldiagnostiek Enschede: (23-04-09)

Protocol Taaldiagnostiek Enschede: anderstalige
kinderen (23-04-09)

Doelen en verantwoordelijkheden ('s-Hertogenbosch)

Leef-tijd	Leerlingdoelen	Leidster- en of leerkrachtvaardigheden	Ondersteunende actie	Verantwoordelijk
Fase van Voorschoolse geletterdheid				
0-2	<ul style="list-style-type: none"> • begint (Nederlandse) woordenschat verwerving receptie • herkent klanken en spreekt ze uit 	<ul style="list-style-type: none"> • biedt de eerste 50 Nederlandse woorden aan • spreekt de Nederlandse woorden en klanken correct uit • spreekt in grammaticaal correcte zinnen • heeft hoge verwachtingen van ieder kind 	<ul style="list-style-type: none"> • school leidster op het gebied van taalontwikkeling en -stimulering bij het jonge kind • werk samen met de bibliotheek • vraag gericht aandacht van de ouders bij de taalontwikkeling van hun kind 	<ul style="list-style-type: none"> • leidster • directie voorschoolse instelling • consultatiebureau
2-4	<ul style="list-style-type: none"> • kan de eerste 1001 woorden uitspreken en begrijpen • spreekt enkelvoudig correcte zinnen • onderscheidt klanken van de Nederlandse taal 	<ul style="list-style-type: none"> • biedt gemeenschappelijke basiswoordenschat van 1001 woorden aan • ontwerpt adequate taalactiviteiten • observeert / registreert de taalontwikkeling • leest interactief voor 	<ul style="list-style-type: none"> • school leidster op het gebied van (tweede) taalontwikkeling • hanteer een eenduidige basiswoordenlijst voor kinderen die niet of nauwelijks Nederlands spreken, naast woordenlijst voor alle kinderen 	<ul style="list-style-type: none"> • directie voorschoolse instelling • leidster
Fase van beginnende geletterdheid				
4-8	<ul style="list-style-type: none"> • begrijpt opdrachten over boeken in het Nederlands en voert die uit • begrijpt verhaalopbouw • herkent klanken in woorden en kan de afzonderlijke klank van een woord benoemen • herkent letters • weet dat je met geschreven taal kunt communiceren 	<ul style="list-style-type: none"> • ondersteunt gestructureerde receptieve en productieve woordenschatontwikkeling voor alle kinderen • ondersteunt gericht (visueel, auditief en motorisch) het leren herkennen, benoemen en koppelen van klanken aan tekens • biedt 10 nieuwe woorden extra per dag aan, aan kinderen die Nederlands niet als moedertaal spreken • stimuleert letterkennis, zinsontwikkeling, zelf lezen en schrijven • leest interactief voor 	<ul style="list-style-type: none"> • zoekt afstemming en samenwerking met peuterspeelzalen en kinderdagverblijven • brengt eigen onderwijsaanbod op het gebied van lezen en schrijven in kaart • brengt prestaties t.a.v. (voorbereidend) lezen en schrijven schoolbreed in kaart 	<ul style="list-style-type: none"> • leerkracht • leidster voorschoolse instelling • taalcoördinator • schoolleider

Protocol Taaldiagnostiek Enschede: (23-04-09)

3.9 jaar: screening CB van Wiechen:

Matige of ernstige achterstand: 1ste fase diagnostiek

4 jaar: screening alle VVE-geïndiceerde kinderen door GGD-Logopedist

- afname TAK als bestandsopname

4 – 12 jaar: onderzoek op indicatie door GGD-logopedist

Op indicatie van leerkracht en JGZ 4-12 jaar op spraak / stem / mondgewoonten / vloeiendheid / taal

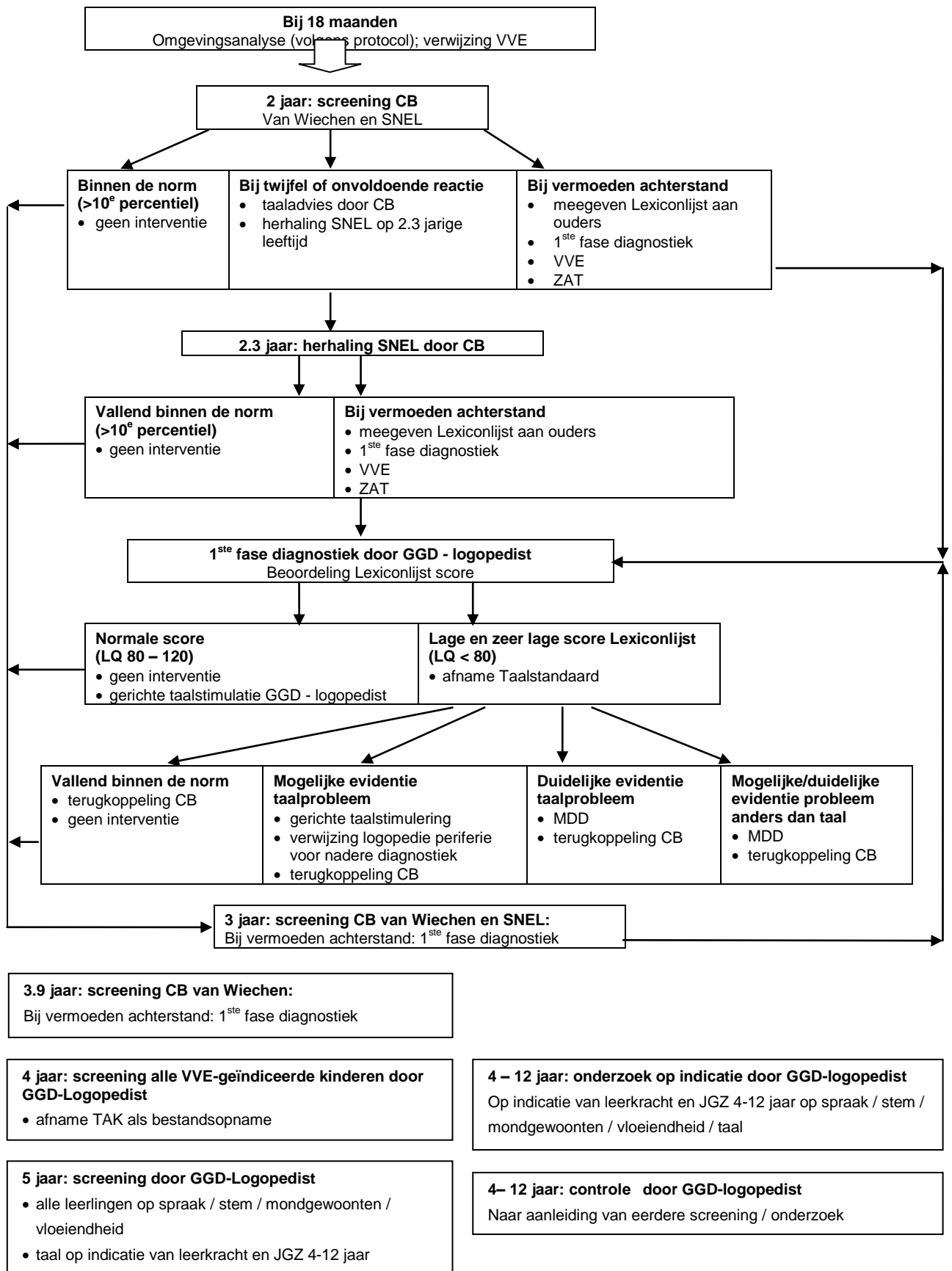
5 jaar: screening door GGD-Logopedist

- alle leerlingen op spraak / stem / mondgewoonten / vloeiendheid
- taal op indicatie van leerkracht en JGZ 4-12 jaar

4 – 12 jaar: controle door GGD-logopedist

Naar aanleiding van eerdere screening / onderzoek

Protocol Taaldiagnostiek Enschede: anderstalige kinderen (23-04-09)

Taalontwikkelen
werken in een
doorgaande lijn

Handleiding voor professionalisering
in vier dagdelen

3. Professionalisering in dagdelen: een overzicht

Inleiding

In dit hoofdstuk komen de uitwerkingen van de vier dagdelen aan de orde. Elk dagdeel duurt 2½ uur en is opgezet volgens een vast stramien, gekoppeld aan een vast symbool:

	Bewustzijnsoefening
	Theoretische verdieping
	Ruimte voor toepassing
	Reflectie en vervolg

Het eerste dagdeel gaat in op taalverwerving en het belang van taalontwikkelen werken. De deelnemers worden bewust gemaakt van het proces van taalverwerving, het verschil tussen de moedertaal en tweede taal en taal als middel of als doel. Daarna volgt een theoretische verdieping over taalontwikkeling en taalontwikkelen werken. In de toepassing gaat men in tweetallen aan de slag met het doelgericht werken aan woordenschatontwikkeling. De dag wordt afgesloten met reflectie en aandachtspunten om taalontwikkelen te werken.

Dagdeel twee en drie gaan over het voorbereiden en uitvoeren van een taalontwikkelen aanbod. De theoretische verdieping overlapt elkaar bij deze dagdelen. De accenten verschillen per dagdeel. In het tweede dagdeel ligt het accent op het voorbereiden en uitvoeren van taalontwikkelen voorlezen. Door middel van de bewustzijnsoefening ervaren deelnemers hoe het is als je woordenschat ontoereikend is. De theoretische verdieping introduceert de onderwijscyclus van Smits. In de toepassing gaan deelnemers aan de slag met het voorbereiden van prentenboeken. In de afsluiting wordt gereflecteerd op het doelgericht voorlezen. Het derde dagdeel gaat over taalontwikkelen gesprekjes voeren. De deelnemers leren hoe ze doelgericht gesprekjes kunnen voeren met kinderen op verschillende niveaus en hoe ze nieuwe begrippen tijdens een gesprekje kunnen aanbieden. Ze gaan aan de slag met het schrijven van scripts om dit in de groep toe te passen. In de nabespreking reflecteren ze op hun praktijkervaring hiermee.

In dagdeel vier komt het kijken naar en evalueren van de taalontwikkeling aan bod. Door middel van video's wordt met de deelnemers gesproken over zo wel de taalontwikkeling van het kind als het handelen van de professional. Vragen die aan bod komen zijn: Wat voor ontwikkelingen zien de deelnemers bij de kinderen? Welke rol speelt de leidster/leerkracht? Er worden twee instrumenten geïntroduceerd die in het kader van deze scholing ontwikkeld zijn: de kijkwijzer om de taalontwikkeling van kinderen te evalueren en de kijkwijzer voor het observeren van professioneel gedrag. De deelnemers gaan in hun eigen praktijk met de instrumenten aan de slag.

Tabel 1: verkort overzicht van de dagdelen

1. Belang van taal en taalverwerving - programma dag 1 - opdrachten en materialen - achtergrondinformatie	2. Taalontwikkelen voorlezen - programma dag 2 - opdrachten en materialen - achtergrondinformatie
3. Taalontwikkelen gesprekken voeren - programma dag 3 - opdrachten en materialen - achtergrondinformatie	4. Taalontwikkeling leren zien en evalueren - programma dag 4 - opdrachten en materialen - achtergrondinformatie
5. Terugkomdag (optioneel) - programma	

In de map staan diverse voorbeelden voor activiteiten beschreven. De gebruiker van de nascholingsmap kan naar eigen inzicht putten uit deze oefeningen of informatie toevoegen. In de literatuurlijst worden enkele suggesties gedaan voor interessante literatuur en instrumenten. Tijdens de ruimte voor toepassing krijgen de leidsters en leerkrachten een voorbereidingsformulier gebaseerd op de onderwijscyclus van Smits (zie tabel 2). In dit formulier zijn de verschillende praktische en theoretische kennis en vaardigheden samengebracht.

Tabel 2: de onderwijscyclus

De onderwijscyclus	
Stap	Onderdelen
1) Aanbod	<ul style="list-style-type: none"> • inhoud: doel bepalen, leerinhouden gericht selecteren (bijv. prentenboek en 10 nieuwe woorden); • didactiek en instructietechnieken kiezen (bijv. viertakt, 3x3 aanpak of 3 uitjes...); • ondersteuning passend bij de inhoud (materialen van 3D, naar 2D (foto, tekening, schematische tekening); • organisatie van de inhoud (ordening, tijdstip, tijdinvestering.), van de groep (individueel, kleine groep, grote groep) en van de ruimte (hoeken afgestemd op aanbod...).
2) Ruimte	De leerlingen laten /leren experimenteren met het aanbod bij voorkeur op verschillende manieren in verschillende hoeken. Organisatie van de ruimte: twee kinderen in de bouwhoek (spullen zijn onder andere afgestemd op het aanbod (attributen die te maken hebben met de nieuwe woorden, enzovoort); vier kinderen in de leeshoek; twee kinderen in de schrijfhoek, enzovoort.
3) Feedback/ interactie	Welke vragen stel je om de kinderen doelgericht een stapje verder te brengen in hun ontwikkeling (inhoudelijk gekoppeld aan de ontwikkeling op sociaal, emotioneel, cognitief en psychomotorisch)? Hoe breng je de interactie tussen kinderen onderling op gang?
4) Evaluatie	Hoe weet je wat er is geleerd? Op welke manieren heb je dit in kaart gebracht? <ul style="list-style-type: none"> • via meespelen; • via observeren tijdens het spel; • via verzamelde materialen (foto's van pakkende momenten, materialen van kinderen, video-audio-opnames); • via testen/toetsen.

Tabel 3: overzicht van de vier dagdelen (dagdeel 5 is optioneel)

Dag 1: Belang van taal en taalverwerving

Onderdeel	Onderwerp	Tijdschatting	Materiaal
Kennismaken met elkaar		 15 minuten	
Bewustwording 	<ul style="list-style-type: none"> ervaren met TPR hoe taalverwerving verloopt 	 15 minuten	1A-kaartje per deelnemer uitgeschreven woorden in vreemde taal
Theoretische verdieping 	<ul style="list-style-type: none"> taal als middel, taal als doel taalverwerving en taalontwikkeling 	 45 minuten	PowerPoint en bord
Ruimte voor toepassing 	<ul style="list-style-type: none"> welke woorden? hoeveel woorden? welke doelen voor gesprekjes? 	 45 minuten	prentenboeken uit eigen praktijken beschrijvingen van alledaagse routines
Reflectie 	<ul style="list-style-type: none"> op inhoudelijke kennis handelen in eigen praktijk met nieuw verworven inzichten vervolgopdracht 	 30 minuten	groepsopdracht

Dag 2: Taalontwikkelen voorlezen

Onderdeel	Onderwerp	Tijd	Materiaal
Reflectie en Bewustwording 	Deelnemers ervaren door 'blubverhaal' hoe moeilijk het is als je woordenschat ontoereikend is.	 30 minuten	voorbeeld blubverhaal
Theoretische verdieping 	<ul style="list-style-type: none"> woordenschatonderwijs viertakt van Verhallen onderwijscyclus en woordenschat 	 45 minuten	PowerPoint en bord
Ruimte voor toepassing 	Onderwijscyclus toepassen bij het taalontwikkelen voorlezen.	 45 minuten	prentenboeken uit eigen praktijken
Reflectie 	<ul style="list-style-type: none"> bespreken van de opdracht vervolgopdracht 	 30 minuten	groepsopdracht

Dag 3: Taalontwikkeldend gesprekjes voeren

Onderdeel	Onderwerp	Tijd	Materiaal
Reflectie en bewustwording 	bespreken uitgewerkte opdrachten met de deelnemers; van belang dat de uitwerking voldoende handvatten biedt om activiteiten daadwerkelijk uit te voeren	 30 minuten	uitwerking van praktijkopdracht vorig dagdeel
Theoretische verdieping 	<ul style="list-style-type: none"> onderwijscyclus en voorbereiden gesprekjes voeren benutten van alledaagse situaties 	 30 minuten	PowerPoint en bord
Ruimte voor toepassing 	<ul style="list-style-type: none"> voorbereiden van gesprekjes in verschillende situaties 	 60 minuten	beschrijvingen alledaagse routinesvoorbeelden: script (nav viertakt); opbouw gesprekjes nt2-kinderen (uit de taalkijkwijzer)
Reflectie 	<ul style="list-style-type: none"> bespreken van de gesprekjes vervolgopdrachten 	 30 minuten	groepsopdrachten

Dag 4: Taalontwikkeling leren zien en leren evalueren

Onderdeel	Onderwerp	Tijd	Materiaal
Reflectie en Bewustwording 	bespreken uitgewerkte opdrachten filmpje taalontwikkeling in de praktijk	 30 minuten	uitwerking van praktijkopdracht vorig dagdeel filmpje spelende kinderen (bv opname educatief peuter/kleuterprogr.)
Theoretische verdieping Reflectie 	evalueren van taalontwikkeling <i>Waar kijk je naar?</i> <i>Hoe beschrijf je ontwikkeling van peuters en kleuters?</i>	 45 minuten	evaluatie-instrumenten PowerPoint en bord
Bewustwording 	filmpje taalontwikkeling opnieuw bekijken	 10 minuten	filmpje van spelende kinderen
Theoretische verdieping Reflectie 	evalueren onderwijsgedrag professional (video) en reflecteren op eigen onderwijsgedrag	 45 minuten	evaluatie-instrumenten PowerPoint en bord
Ruimte voor toepassing 	praktijkopdracht meegeven: evaluatie-instrumenten uitproberen in praktijk en beelden maken om dit na te bespreken	 20 minuten	evaluatie-instrumenten filmcamera

Dag 5: Terugkomdag (optioneel)

<i>Onderdeel</i>	<i>Onderwerp</i>	<i>Tijd</i>	<i>Materiaal</i>
Reflectie 	Praktijkervaringen delen	 60 minuten	
Theoretische verdieping 	Ervaringen gekoppeld aan theorie die aan de orde is geweest	 30 minuten	PowerPoint en bord
Ruimte voor toepassing 	Aanpassingen verbeteringen	 60 minuten	

4. Belang van taal en taalverwerving (dag 1)

Programma bijeenkomst 1

15 minuten	Opening	Ontvangst en kennismaking <ul style="list-style-type: none"> • met elkaar • met elkaars praktijk • met elkaars wensen Opzet van de cursus
15 minuten	Bewustwording 	Het leren van een (tweede) taal met behulp van TPR (total physical response)
45 minuten	Theoretische verdieping 	Achtergrond TPR gekoppeld aan taalverwerving en taal leren Belangrijke begrippen: <ul style="list-style-type: none"> • receptief en productief taalgebruik • verloop van taalontwikkeling • verschillende leerstijlen van kinderen • impact van culturele verschillen op het leren van kinderen
45 minuten	Ruimte voor toepassing 	Welke woorden wel, welke niet? Meegebrachte boeken analyseren op: <ul style="list-style-type: none"> • geschiktheid (voor peuters/kleuters) • belangrijke woorden (voor peuters/kleuters) Werken met boeken in de groep/klas: <ul style="list-style-type: none"> • hoe komen geselecteerde woorden aan bod tijdens het voorlezen? (Welke uitleg, welke ondersteuning?) • hoe komen de aangeboden woorden terug gedurende de dag/week?
20 minuten	Reflectie 	Bespreken van de uitwerkingen en koppelen aan theoretische inzichten <ul style="list-style-type: none"> • criteria voor selectie van boeken, woorden, aanbod
10 minuten	Vervolg-afspraken	Uitwerking opdracht in een samenwerkingsgroep Boek uit eigen praktijk gericht voorbereiden en differentiëren naar peuters en kleuters wat betreft de woordselectie en het doel (receptief/productief, breed/diep).

Bewustwordingsoefening: taalverwerving en taalontwikkeling via TPR (Total physical response)

Taalleren is sterk verbonden met doen/handelen/spel. Ervaar dit zelf door een aantal nieuwe woorden in een vreemde taal te leren. Hier is een voorbeeld in het Spaans uitgewerkt. Vervang zo nodig in een andere taal. Het mag ook een onzintaal zijn.

Woordenlijst te leren taal	Nederlandse vertaling
Es una persona hablar Español?	Spreekt iemand Spaans?
Consigne tu asiento	Pak je stoel op
Hacenos un circolo	We maken een kring
Me ga a aprender Español	Ik ga jullie Spaans leren
Sientense por favor	Ga zitten, a.u.b.
Levantense	Sta op
Caminen	Loop
Ven la Vuelta	draai je om
Toquen la silla	Raak de stoel aan
Toquen la mes	Raak de tafel aan
Signale la puerta	Wijs de deur aan
Signale la ventana	Wijs het raam aan
Detenga su lapiz	Pak het potlood (?)
Werkwijze	Te leren inhoud voor de leerling
<i>Handeling uitvoeren en benoemen</i>	
Pak je stoel en we maken een kring	Sientense (ga zitten)
Zelf ook gaan zitten	Levantense (sta op)
Zelf gaan staan	Caminen (loop)
Beginnen te lopen	Ven la Vuelta (draai je om)
Zelf omdraaien	<i>Etc.</i>
<i>Etc.</i>	

Voorbeeld: TPR

Het taalverwervingsproces verloopt in fasen. Ervaar dit zelf door woorden en zinnen te leren in een vreemde taal van gemakkelijk naar moeilijk door de stapsgewijze inoefening:

1. Receptief (nadoen): leerlingen hoeven de handeling alleen uit te voeren, leraar doet mee;
 2. Receptief (doen): leraar zegt de handeling, leerlingen voeren uit (passief begrijpen);
 3. Receptief (doen en nazeggen): leerlingen voeren de handeling uit en zeggen de woorden/zinnen na tijdens de handeling;
 4. Productief (opdrachten geven): eerst alleen leerlingen die aangeven het te willen.
- Enzovoort.

NB In plaats van receptief en productief worden soms ook de termen passief en actief gebruikt!

Theoretische verdieping naar aanleiding van bewustwording: de taalverwerving

Ieder kind beschikt over een taalvermogen, dit is aangeboren. Door input van de omgeving, de rol van ouders en de rol van de professional krijgt dit vermogen de kans zich te ontwikkelen.

De fasen in de ontwikkeling zijn als volgt:

Leeftijd	Fase taalontwikkeling en kenmerken
Tot 1 jaar	Voortalgige periode (prelinguale fase): klanken en enkele woorden
1 jaar tot 2,6 maanden	Vroegtalgige periode (vroeglinguale fase): klanken, woorden en korte zinnen
2,6 maanden tot 5 jaar	Differentiatie periode (differentiatiefase): klanken, woorden, woordvormen, langere zinnen en nadenken over taal
5 tot 10 jaar	Voltooiingsperiode (voltooiingsfase): samengestelde zinnen, teksten in allerlei contexten

In de voor- en vroegschoolse periode ligt de meeste nadruk op de differentiatiefase.

De taalontwikkeling verloopt receptief en productief (zie ook *PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 1* bij Achtergrondinformatie, p. 45):

Receptief = wel woordbegrip maar nog niet in staat zelf de woorden/taal te produceren (de taalvaardigheden luisteren en later ook lezen zijn receptieve taalvaardigheden).

Productief = woordbegrip en zelf kunnen produceren (de taalvaardigheden spreken en later schrijven zijn productieve taalvaardigheden).

Soms lijkt de taalontwikkeling even stil te staan, maar ongemerkt gaat de (receptieve) taalontwikkeling steeds door (denk even terug aan de bewustwordingsoefening: het leren van een vreemde taal). In deze fase van taalontwikkeling is het ontzettend belangrijk dat een ouder, verzorger, professional veel praat met het kind. Dat de professional alles benoemt in het bijzijn van het kind.

Voor het doelgericht werken aan taalontwikkeling zijn verschillende instrumenten ontworpen die hiervoor bruikbaar zijn, bijvoorbeeld de doelen van de bijlage *Taalontwikkeling van het jonge kind: de doelen* op. p. 9. Zie ook Achtergrondinformatie, *Powerpointpresentatie behorend bij dagdeel 1*, p 45.

i Theoretische verdieping naar aanleiding van bewustwording: het belang van taal

Taal is een belangrijk middel om de wereld te leren kennen en te leren verkennen. Besef dat taal de hele dag door gebruikt wordt.

Taal als middel:

- om uit te leggen;
- om te leren;
- om met elkaar te communiceren;
- om jezelf te leren uiten;
- om je talent te ontwikkelen;
- om je identiteit te ontwikkelen (individueel/sociaal/cultureel).

Om taal als middel te kunnen gebruiken dient het taalsysteem goed ontwikkeld te worden. Het taalsysteem omvat een aantal niveaus die als volgt worden benoemd.

Het taalsysteem in niveaus:

- *fonologisch* niveau: klanken kunnen onderscheiden en kunnen uitspreken;
- *semantisch* niveau: betekenissen van woorden kennen en kunnen gebruiken;
- *syntactisch* niveau: zinnen kunnen begrijpen en kunnen maken;

- *morfologisch* niveau: verschillende woordvormen kennen en goed gebruiken in zinnen;
- *pragmatisch* niveau: taal (woorden, zinnen, teksten) in allerlei situaties en contexten kunnen gebruiken;
- *metalinguïstisch* niveau: kunnen nadenken over taal en over het gebruik van taal.

Het taalsysteem heeft altijd twee kanten: een *betekeniskant* en een *vormkant*. Beide kanten moeten worden ontwikkeld om taal als middel goed te kunnen gebruiken. Zie ook de powerpointpresentatie opgenomen als achtergrondinformatie.

Een voorbeeld

Stel een kind ziet een ding en de professional benoemt het ding als flesje.

Vorm	Betekenis
Uitspraak: flesju	flesju is <i>label</i> voor {plaatje}
Zin: ik heb een flesje met tuut	Flesje is van plastic en heeft een tuut (<i>kenmerken</i>)
Zin: je mag drinken uit het flesje	Flesje heeft functies. Je kunt er uit drinken (<i>relaties/handelingen</i>)
Zin: je krijgt een lekker flesje	Flesje roept gevoel op (<i>connotatie ofwel gevoelswaarde</i>)

In de loop van de taalontwikkeling leert een kind dat een woord niet alleen naar één bekend ding verwijst, bijvoorbeeld het eigen flesje, maar dat het woord, flesje in dit geval, staat voor alle soorten flessen. Zodra een kind dit beseft heeft (dit gaat onbewust) dan heeft het kind een concept van een 'fles' opgebouwd.

Aan elk woord en of concept hangt dus veel informatie; informatie die iets zegt over de vorm, over de betekenis en over de functie:

- Vorm heeft te maken met uitspraak/klanken, woordvormen, de opbouw van de zinnen.
- Betekenis heeft te maken met de verwijfsfunctie naar iets in de werkelijkheid (label), met kenmerken, met relaties en met connotatie (gevoelswaarde).
- Functie heeft te maken met waarvoor je taal gebruikt: om te communiceren, om te leren, om jezelf te uiten.

Een voorbeeld: Het concept KONIJN

- Het woord konijn verwijst naar het beest KONIJN (label).
- Een konijn heeft verschillende kenmerken: zacht, vacht, vier poten, lange oren, et cetera (soms ook weer allemaal nieuwe woorden)
- Een konijn is een dier dat als huisdier kan worden gehouden, maar het kan ook in de vrije natuur rondlopen (relaties).
- Sommige mensen/kinderen zijn dol op konijnen, anderen vinden het vervelende beesten die de groentetuin leegeten of die alles in huis kapot knagen (connotatie, gevoelswaarde meestal gebaseerd op opgedane ervaringen binnen het eigen referentiekader).

Aandachtspunten in het omgaan met verschillen tussen kinderen

Niet alle kinderen zijn hetzelfde. Kinderen leren op verschillende manieren, ze hebben verschillende interesses, ze komen uit verschillende (sociaal-culturele) milieus en ze spreken niet altijd het Nederlands als moedertaal.

Type leerders

Afhankelijk van het type leerder is er vaak sprake van een stille periode. Sommige kinderen zeggen in het begin weinig. Dat heeft meestal te maken met de leerstijl van een kind.

Dat betekent niet dat er geen taal wordt geleerd. Sommige kinderen proberen meteen te praten (zij beginnen meteen met uitproberen/experimenteren). Voor kinderen die het Nederlands als tweede taal leren geldt ook dat er een stille periode is die voor het ene anderstalige kind langer duurt dan voor het andere kind (denk hierbij weer terug aan de bewustwordingsoefening).

Achtergrond (met name van belang bij het leren van een (tweede) taal):

- Het milieu (sociaal-cultureel-economisch): bepaalt niet alleen het taalaanbod maar ook de ruimte en uitdaging om taal te gebruiken. In een taalrijk milieu is vaak ook meer en gerichte feedback. Als er weinig Nederlands in de omgeving wordt gesproken dan is het ook moeilijker voor een kind om het Nederlands te leren. Sommige kinderen die het Nederlands niet als moedertaal hebben horen alleen op school het Nederlands. En alleen op school is er gelegenheid om het Nederlands te oefenen.
- De interesse en motivatie van kinderen beïnvloeden het leren van een (tweede) taal. Die interesse en motivatie moeten ook van buitenaf gestimuleerd worden.
- De intelligentie van een kind speelt ook een rol bij het leren van een taal. Soms ontstaat er verwarring; kinderen die de taal niet of nauwelijks spreken worden soms minder intelligent gevonden.

Het onderwijzen van een (tweede) taal betekent het leren omgaan met die diversiteit. Tegelijkertijd is het belangrijk dat alle kinderen een vergelijkbare (taal)basis krijgen aangeboden. Een basis die voldoende is om school te volgen (te leren), met elkaar te communiceren en om te zichzelf te leren uiten.

Ruimte voor toepassing (De toepassingsactiviteiten worden uitgevoerd tijdens de bijeenkomst en in de eigen praktijk)

Woorden zijn de basis, de bouwstenen voor het leren van taal. Maar welke woorden en hoeveel kies je er als je een prentenboek gaat voorlezen? En welke woorden en hoeveel gebruik je er tijdens een alledaags gesprekje?

Toepassingsactiviteit 1: voorlezen

Opdracht 1 in tweetallen (leidster en leerkracht groep 1-2)

- Kies een prentenboek.
 - Welke woorden selecteren jullie?
 - Welke voor peuters?
 - Welke voor kleuters?

Toepassingsactiviteit 2: alledaagse gesprekjes

Opdracht 2 in tweetallen

- Welke woorden kun je centraal stellen tijdens een gesprekje in verschillende (speel)situaties? Denk aan: naar buiten gaan, eten en drinken, in de zandbak, in de bouwhoek, enzovoort.
- Hoe kun je die woorden in de ruimte visualiseren?
Zie bijlage *Woordparaplu groep 1/2*, p. 39 .

 Toepassingsactiviteit 3: doelen stellen (zie bijlage *Doelen stellen*, p. 41)

Opdracht in tweetallen (leidster en leerkracht groep 1-2)

- Schrijf op wat een kind minimaal moet kunnen om mee te doen aan gesprekjes in de voorschool en vroegschool.
- Wissel dat met een collega van voor/vroegschool uit.
- Schrijf op wat jullie wenselijk vinden dat een kind kan bij de overgang van voor naar vroegschool.
- Bedenk samen wat je als leidster en leerkracht kunt doen om het gewenste niveau te bereiken (welke doelen heb je voor ogen?). Zie bijlage *Doelen stellen - voorbeelduitwerking Enschede*, p 43.

 Toepassingsactiviteit 4: praktijkgerichte opdrachten

- Lees de achtergrondliteratuur.
- Neem je eigen praktijk onder de loep.
 - Welke woorden bied ik (of een collega) aan?
 - Hoe is de selectie tot stand gekomen?
 - Maak ik onderscheid tussen verschillende groepen kinderen wat betreft het aanbod?
- Bereid een voorleesactiviteit voor met een collega:
 - ga uit van een thema dat bij peuters en kleuters aan de orde is (of kan zijn);
 - kies bijpassende voorleesboeken voor peuters en kleuters;
 - selecteer woorden en deel in volgens drie categorieën: thema, NT2 en taaldenk;
 - bedenk het aanbod van de woorden;
 - bedenk hoe de woorden regelmatig kunnen terugkomen (denk hierbij aan hulpmiddelen zoals woordposters, woordkaartjes enz.).

 Reflectie (zowel ter bespreking van de uitgevoerde opdrachten tijdens de bijeenkomst en in de eigen praktijk)

Taal leer je door taal/woorden te koppelen aan handelen. Door de hele dag door je eigen handelen te benoemen, pikken kinderen alvast heel veel woorden op. Maar ben je ervan bewust dat er ook gerichte aandacht voor woordenschat moet zijn en dat kinderen ook complexere woorden en zinnen moeten leren, zodat ze straks mee kunnen komen op school.

Aandachtspunten bij een bewust, geselecteerd aanbod van tien nieuwe woorden per dag:

- Woorden kiezen die aansluiten bij het thema dat centraal staat (de meeste speelzalen en onderbouw basisscholen werken met thema's). Voor de doorgaande leerlijnen is het handig de thema's in de peuterspeelzaal en de basisschool op elkaar af stemmen en af te spreken welke woorden worden aangeboden.
- In het kiezen van woorden onderscheid maken tussen:
 1. *Themawoorden*: woorden kiezen die alle kinderen moeten leren. De betekenissen afbakenen. Niet alleen zelfstandige naamwoorden kiezen maar ook bijvoeglijke naamwoorden, werkwoorden enzovoorts. Zelfstandig naamwoorden zowel apart als in combinatie met het lidwoord aanbieden.
NB Indien een zelfstandig naamwoord altijd met het lidwoord wordt aangeboden, denken kinderen dat het om één woord gaat, bijvoorbeeld de deur wordt dan altijd 'dedeur' genoemd.
 2. *NT2-woorden*: woorden die moedertaalsprekers wel kennen maar anderstaligen vaak niet of niet zonder meer.

3. *Taaldenkwoorden/functiewoorden/verwijswoorden*: of, en maar, eerst, daarna, toen, hij, hun, dat, enzovoort (zie ook onderstaand schema).

Themawoorden	NT2-woorden	Taal-denkwoorden
de dieren het konijn de vacht heel zacht verzorgen de kooi	aandoen het dier aaien lief	en ook maar als ... dan eerst

- Niet teveel woorden/taal tegelijkertijd aanbieden en zorgen voor veel herhaling.
- Eenvoudige zinnen gebruiken.
- Van receptief naar productief werken.
- Kinderen steeds de ruimte geven en uitdagen zelf taal uit te proberen en ermee te experimenteren (in een veilige omgeving).
- De woorden niet alleen als losse woorden aanbieden, ook in zinnen plaatsen.
- De gekozen woorden op een poster plaatsen en zichtbaar ophangen (als reminder voor leidster/leerkracht).

Bijlagen

Woordparaplu groep 1/2

Doelen stellen

Doelen stellen – voorbeelduitwerking Enschede

Woordparaplu groep 1/2

De kam

Hiermee kam
je de haren

De borstel

Hiermee borstel
je de haren

De tandenborstel

Met een tandenborstel poets
je de tanden

De tandpasta

Dit doe je op de
tandenborstel
voor het poetsen

De zeep

Hiermee kun je
jezelf wassen

j

Doelen stellen

Ontwikkelen kader doorgaande taallijn

Dit kan het kind bij de overgang van voor- naar vroegschool:

Dit doet de leidster / leerkracht:

Doelen stellen – voorbeelduitwerking Enschede

Van voor- naar vroegschool in Enschede

Gesprekjes voeren

Een kind kan bij de overgang van voor-naar vroegschool:	De leidster/ leerkracht:
<p>voldoende woorden gebruiken en begrijpen om gesprekjes over dagelijkse onderwerpen te voeren, en gebruikt daarbij ten minste zelfstandig naamwoorden en werkwoorden</p> <p>als richtlijn kan gedacht worden aan een minimale woordenschat van 1000 woorden (zie de 1001-woordenlijst van SLO)</p>	<p>past de 4 stappen toe om de woordenschat te stimuleren (o.a. Kienstra, 2003):</p> <ul style="list-style-type: none"> • woorden selecteren • betekenissen verduidelijken • herhalen en oefenen • controleren <p>benoemt haar handelingen</p> <p>gebruikt diverse manieren om woordenschat- en taalontwikkeling te stimuleren, zoals zingen, voorlezen en meespelen</p>
<p>actief luisteren en de belangrijkste gespreksregels toepassen, zoals wachten tot een ander is uitgesproken</p>	<p>creëert een veilige omgeving voor alle leerlingen</p> <p>besteedt expliciet aandacht aan regels en luisteroefeningen</p> <p>laat zien hoe je kan luisteren</p>
<p>vertellen over de dagelijkse dingen die hij doet of meegemaakt heeft, en voelt zich ook veilig om dit te doen</p>	<p>laat kinderen vertellen</p> <p>stelt open vragen</p>
<p>verstaanbaar spreken, zodat de leidster/leerkracht het kind begrijpt (kinderen hoeven nog niet alle klanken correct uit te kunnen spreken)</p>	<p>is zich bewust van eigen uitspraak en corrigeert spraak van kind op positieve wijze:</p> <p><i>herhalen en uitbreiden</i> kind: "Dat is mooi tekenen". leidster/leerkracht: "Ja , dat is mooi getekend".</p> <p><i>modelleren</i> kind: "Niet doen! gaan!" leidster/leerkracht: "Wil je dat Tom dat niet doet? Zeg maar tegen Tom dat je niet wil dat hij dat doet, omdat het pijn doet".</p> <p><i>positief corrigeren</i> kind:"Daar is een pin". (wijst naar plaatje rups) leidster/leerkracht: "Dat is spin".</p>
<p>antwoord geven op eenvoudige vragen</p>	<p>open vragen stellen</p> <p>aansluiten bij belangstelling van het kind</p>
<p>contact maken met de leidster/leerkracht en andere kinderen</p>	<p>laat kind op diverse wijze samenspelen/samen leren zodat elk kind of zijn manier kans heeft om te oefenen met contact maken (in duo's, in en kleine kring en in de groep)</p>
<p>ongedwongen reageren in een gesprekje met leidster/leerkracht en andere kinderen</p>	<p>laat kind vertellen</p> <p>gebruikt verschillende manieren om spontaan taalgedrag van kind te stimuleren</p>

Achtergrondinformatie

PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 1

Artikel *Een lawine van woorden*, Didactief nr. 5, mei 2007

Woordenlijsten uit Duizend-en-een-woorden

- alfabetische lijst
- thematische lijst

PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 1

Taalontwikkelen in een doorgaande lijn
Bijeenkomst 1: Belang van taal en taalvererving

slo
Taal en taalvererving

Receptief en productief

taalontwikkeling	mondeling	schriftelijk
receptief	luisteren	lezen
productief	spreken	luisteren

slo
Taal en taalvererving

Kader: taalontwikkeling van het kind

Hoe leren kinderen taal?

- Aangeboren
- Door input ouders in gang gezet
- Taalleren op (voor- en vroeg)school

slo
Taal en taalvererving

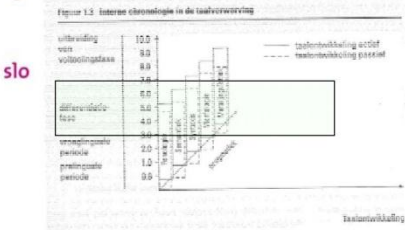
●
●
● **Taalontwikkeling van het kind**

- Tot 1 jaar - prelinguale periode
 1 jaar tot 2,6 maanden – vroeg-lingualeperiode
 slo **2,6 maanden tot 5 jaar** - differentiatiefase
 – naar de voorschool
 – van voorschool naar vroegschool
5 tot 10 jaar - voltooiingsfase
 – van vroegschool naar school

Taal en taalvererving

●
●
● **Taalontwikkeling van het kind**

Figuur: Schaerlaekens 2008

Taal en taalvererving

●
●
● **Taalontwikkeling van een kind**

- Verschillen, o.a.
 – Verschillen karakter kind
 – Culturele verschillen
 slo –

Taal en taalvererving

● ● ● Kenmerken input moedertaalontwikkeling

- Benoemen
- Uitleggen
- Handelingen en spel verwoorden
- Complexe taalgebruik
- Aansluiten bij zone naaste ontwikkeling
-

slo

Taal en taalvererving

● ● ● Moedertaal en tweede taal

- Kinderen die tweede taal verwerven doorlopen vergelijkbaar proces als kinderen die Nederlands als moedertaal verwerven
- Systematische fouten
- Sommige aspecten van taal blijken moeilijker: bijvoorbeeld onderscheid woordgeslacht (de en het woorden)
- Bij kinderen met NT2 kan ontwikkeling stagneren

slo

Taal en taalvererving

● ● ● Woordenschatontwikkeling en gesprekjes

- kenmerken van moedertaal
- sociale omgeving: welke woorden eerst?
- Koppelen van woorden aan handelingen
- trapsgewijze opbouw complexiteit: aansluiten bij niveau kind

slo

1001-woordenlijst
Taalkijkwijzer

Taal en taalvererving

Reflectieopdracht:
denken terwijl je doet

slo

- Probeer nog bewuster "moedertaaltechnieken" toe te passen, bijvoorbeeld al je handelingen te benoemen als je werkt.
- Bedenk wat een "geheugensteuntje" voor collega's zou kunnen zijn om dit bewust te blijven doen
- Sta soms stil bij de doorgaande lijn: waar een kind vandaan komt en waar een kind straks naar toe gaat

Taal en taalvererving

Absolute beginners steken op de voorschool onvoldoende op

Een lawine van woorden

Peuters zonder enige kennis van het Nederlands hebben waarschijnlijk onvoldoende baat bij de voorschoolse programma's *Puk & Co* en *Piramide*. Dit blijkt uit een literatuurstudie.

door Hanneke Pot

Per 1 januari 2009 zouden peuters op consultatiebureaus moeten worden getoetst, stelt staatssecretaris Dijkema voor. Bij een taalachterstand zal de ouders dan worden geadviseerd het kind te laten deelnemen aan voorschoolse taalles, zodat het 'op het vereiste niveau' kan worden gebracht.

Beleidsmakers verwachten dat kinderen met een taalachterstand deze kunnen inhalen via de voorschool en de programma's die daar gebruikt worden. Vraag is of die verwachtingen realistisch zijn voor kinderen die werkelijk als 'absolute beginner', zonder enige kennis van het Nederlands, de voorschool binnenstappen. Die veronderstelling is onderzocht door middel van een literatuurstudie van twee voorschoolse programma's: *Puk & Ko* en *Piramide Peuters* (versie 2003). Kort samengevat is de conclusie dat deze programma's in theorie onvoldoende woordenschat opleveren voor absolute beginners

NOOIT GETELD

'Absolute beginners' zijn, volgens de aanname in dit onderzoek, kinderen die de eerste woorden van het Nederlands nog niet begrijpen of gebruiken. Welke woorden dat zijn, daarvan geeft *Duizend-en-een woorden* van S. Bacchini (SLO, 2005) een indicatie. Dit overzicht geeft lijsten met de allereerste vijftig, tweehonderd en duizend woorden die Nederlandse kinderen verwerven en die ze nodig hebben in de peuterspeelzaal. Van de drieduizend woorden die het gemiddelde Nederlandse kind begrijpt in groep 1, zijn deze eerste duizend uiteraard alleen nog maar de basis. Het aantal absolute beginners is nooit eerder geteld. In 2006 is daarom een enquête gehouden onder 133 voorscholen en peuterspeelzalen in Rotterdam. Op de 44 voorscholen/peuterspeelzalen die reageerden, bleek zestig procent van de doelgroepkinderen absolute beginner. Voor de peuterleidsters was dit aantal overigens geen nieuws, zoals blijkt uit reacties als: 'Dit is voor ons de dagelijkse realiteit. We weten niet beter dan dat de meeste kinderen de taal niet beheersen' en: 'Hier kan de peuterspeelzaal niet tegenop boksen'.

INCIDENTEEL LEREN

Taalverwerving in de voorschool vindt op verschillende manieren plaats: peuters leren *incidenteel*, 'toevallig', nieuwe woorden via gesprekjes, verhalen en versjes. Daarnaast

biedt de leidster *intentioneel*, planmatig, nieuwe woorden aan.

De programma's *Puk & Ko* en *Piramide Peuters* kenmerken zich door planmatig opgezette thema's met uitgeschreven taalactiviteiten en doelwoordenlijsten, met bijbehorende prentenboeken en materialen. Twee andere veelgebruikte programma's, *Startblokken* en *Kaleidoscoop*, laten de invulling van thema's aan de leidster over en zijn dus niet door literatuuronderzoek te analyseren.

Wat betreft incidenteel taalleren: groepsgenootjes in de voorschool spreken veelal nog ongrammaticaal Nederlands. En het taalgebruik van de leidsters is ook niet automatisch correct. Volgens CINOP-onderzoek uit 2004 beheerst zestig procent van de leerlingen op de roc's, onder wie aanstaande peuterspeelzaalleidsters, het Nederlands 'één à twee niveaus beneden de eisen voor de beroepsgroep'.

Voor een deel reproduceert de leidster echter ook 'kant-en-klare' taal: verhalen, versjes, en suggesties die het programma biedt voor vragen en opmerkingen bij activiteiten. Dit taalaanbod moet behalve correct ook begrijpelijk zijn. Een maat hiervoor is de zogenoemde 'tekstdekking': om een tekst te kunnen begrijpen, moet men meer dan 85 procent van de losse woorden begrijpen. Bij absolute beginners gaan we ervan uit dat de 'kale' tekstdekking per definitie nul procent is. Maar door de visuele context – prenten, gebaren van de leidster en attributen – kunnen onbekende woorden, onder bepaalde condities, geïllustreerd en dus toch begrepen worden. In zulke gevallen is het woord als 'begrepen' geteld.

Steekproefsgewijs is van beide programma's een thema met activiteiten onderzocht. Het ging steeds om een verhaal, een versje en twee 'exploratieve activiteiten'. Bij *Piramide* waren drie van de vier activiteiten bedoeld als pre-teaching, bijvoorbeeld voor absolute beginners. *Puk & Ko* neemt deze groep bewust niet apart. Het taalaanbod in de activiteiten is gematcht met de lijsten uit *Duizend-en-een woorden*, om het woordenschatniveau te kunnen bepalen waarop de tekstdekking 85 procent of hoger is en de tekst begrijpelijk wordt.

Ondanks dat beide programma's aangeven dat ze voor alle kinderen zijn bedoeld, bleek het taalgebruik binnen de onderzochte activiteiten alleen begrijpelijk voor kinderen die al duizend woorden kennen. Absolute beginners zullen de

'lawine van woorden' niet begrijpen. De vraag rijst wat zij van deze activiteiten zullen oppikken in het algemeen en aan woorden in het bijzonder.

PLANMATIG LEREN

Bij intentioneel, planmatig taalaanbod wordt een woord geïntroduceerd en in verschillende settings tenminste zeven keer herhaald, zodat het woord kan beklijven. De *Vier-takt* van M. Verhallen (2002), de daarvoor meest gebruikte didactische route, leverde de criteria voor dit onderzoeks-onderdeel. Gekeken is of de geselecteerde woorden voor absolute beginners relevant zijn, of het er genoeg zijn, en of de betekenis ervan voor hen adequaat wordt overgebracht. De betekenis van een nieuw woord kan hun immers niet worden uitgelegd via andere woorden. Vervolgens is onderzocht of de woorden voldoende worden geconsolideerd. Over alle activiteiten zijn deze vragen voor elk doelwoord in het betreffende thema beantwoord, alsof deze letterlijk worden uitgevoerd als beschreven. Daarbij zijn veel verschillende variabelen in het spel, zoals de hoeveelheid doelwoorden en de beoogde leertijd. *Puk & Ko*, is in tegenstelling tot *Piramide*, geen dagvullend programma en werkt niet met absolute beginners apart. Gedurende een thema – drie weken à vier dagdelen – zouden er, afhankelijk van de definitie van 'doelwoorden' van de onderzochte programma's, 11 tot 62 woorden kunnen worden aangeboden.

Voor absolute beginners zal, volgens de onderzoekscriteria, de betekenis in de gegeven situatie echter niet altijd duidelijk worden. Woorden die wel worden begrepen, worden soms onvoldoende geconsolideerd en blijven dus niet hangen. De leerwinst voor absolute beginners varieert volgens de analyse van 2 tot 24 woorden per thema. Op deze manier zal het hun waarschijnlijk niet lukken in anderhalf jaar tijd (zestig weken) een achterstand van drieduizend

woorden in te halen. Ze zouden dan 50 woorden per week moeten leren om 'op het vereiste niveau' te komen.

WISHFUL THINKING

Voor de duidelijkheid wordt benadrukt dat het hier gaat om een literatuuronderzoek. Er is niet in de praktijk gekeken. En een programma is nog niet de werkelijkheid. De werkelijkheid kan rijker zijn. Maar ook armer. Leidsters voegen van alles toe of laten iets weg. Kinderen zijn soms absent. Wat het taalaanbod in werkelijkheid is en hoeveel woorden absolute beginners echt zullen leren, bij welk programma dan ook, kan alleen vastgesteld worden via veldonderzoek respectievelijk woordenschattoetsen. Volgens dit onderzoek moet een kind al duizend woorden begrijpen, om iets te hebben aan genoemde vve-programma's. Dat is slecht nieuws, want de aanname is steeds geweest dat ze ook bruikbaar zijn voor absolute beginners. Hoe komen zij nu aan die eerste duizend woorden als het voor hen niet via de programma's kan? Daarmee ligt de bal bij de opleiders, trainers, onderzoekers, ontwikkelaars en bij de landelijke en plaatselijke politiek. Dat de programma's van grote waarde zijn voor de vve, dat daar hard gewerkt wordt en dat daar veel kinderen van profiteren, staat in dit artikel zeker niet ter discussie. Maar dat absolute beginners hun taalachterstand inhalen op de voorschool met de nu beschikbare middelen en menskracht lijkt op zijn zachtst gezegd *wishful thinking*. <<

Het onderzoek is te downloaden via www.inholland.nl/dynamiekvandestad.

Hanneke Pot is docent Nederlands bij de School of Education Rotterdam (pabo) van Hogeschool Inholland, en sinds 2005 fellow van lectoraat en kenniskring Dynamiek van de Stad. Van 1979 tot 1992 was zij leerkracht op een basisschool met 99 procent tweede taalleiders in Rotterdam.

Versje uit het programma Piramide.			
Versje uit Piramide	Visuele context (voorgeschreven) in de luistboek/ het spelhuis)	Absolute beginner	Kind met receptieve woordvoorraad van 1000 woorden
Dit is ons huis Hier wonen wij De deur zit voor En de muren opzij Hier is het raam En boven is het dak In ons huis wonen wij Fijn op ons gemak	<i>Maak een wijsds gebaar Stamp op de grond Wijs de deur aan Wijs naar de zijkanten Wijs het raam aan Wijs naar boven Maak een wijsds gebaar Kijk tevreden</i>	Dit is [blacked out] Hier [blacked out] De deur zit [blacked out] [blacked out] opzij Hier is het raam En boven is [blacked out] In [blacked out] Fijn [blacked out]	Dit is ons huis Hier wonen wij De deur zit voor En de muren opzij Hier is het raam En boven is het dak In ons huis wonen wij Fijn op ons [blacked out]
		Tekstdekking: 48%	Tekstdekking: 97%
<p>Ondersteept, begrijpelijk vanuit de visuele context</p> <p>[blacked out] niet begrepen</p> <p>[yellow] begrepen (woord uit 50 eerste woorden)</p> <p>[purple] begrepen (woord uit 200 eerste woorden minus eerste 50)</p> <p>[blue] begrepen (woord uit 1000 eerste woorden minus eerste 200)</p>			

Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 1

Deze tweeënvijftig woorden zijn bedoeld voor het eerste Nederlandse aanbod aan anderstalige peuters en kleuters bij binnenkomst in de peuterspeelzaal of kleutergroep. De woorden zijn verzameld uit de Welkom-lijst van het Piramideproject en de lijst Schlichting.

1 aandoen (kieren)	16 goed zo!	31 lopen	46 tafel
2 binnen	17 hallo	32 mama	47 tas
3 buiten	18 hand	33 mee	48 uitdoen (kieren)
4 daar	19 hier	34 nee	49 wassen
5 dag (groet)	20 hoek	35 niet	50 wc
6 dank je	21 huis	36 open	51 wc-papier
7 dat/dit	22 is	37 pakken	52 zitten
8 deur	23 ja	38 papa	
9 dicht	24 jas	39 plassen	
10 die	25 juf	40 poepen	
11 doen	26 kijken	41 schoen	
12 doorspoelen	27 kind	42 staan	
13 drinken	28 klaar	43 stil	
14 eten	29 komen	44 stoel	
15 gaan	30 kring	45 stop	

Bron: Duizend-en-een-woorden. De allereerste Nederlandse woorden voor anderstalige peuters en kleuters, Enschede: SLO, april 2005.

Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 2

Deze lijst bevat het aanbod voor kinderen die de woorden van sublijst 1 receptief beheersen. De nieuwe woorden zijn vetgedrukt, de overige woorden komen op sublijst 1 voor. De woorden uit deze lijst zijn verzameld uit de Welkom-lijst van het Piramideproject, uit de lijst Schlichting en de bewerkte lijst Schrooten & Vermeer voor groep 1/2. Er zijn enkele woorden aan toegevoegd.

1 <i>aandoen</i>	36 <i>deur</i>	71 hoofd
2 alle	37 deze	72 huilen
3 allemaal	38 <i>dicht</i>	73 <i>huis</i>
4 appel	39 <i>die</i>	74 ik
5 arm (lichaamsdeel)	40 <i>doen</i>	75 in
6 auto	41 <i>doorspoelen</i>	76 <i>is</i>
7 bal	42 doos	77 <i>ja</i>
8 banaan	43 drie	78 <i>jas</i>
9 bed	44 <i>drinken</i>	79 jij/je
10 been (lichaamsdeel)	45 één	80 jongen
11 beer	46 eerst	81 <i>juf</i>
12 beetje	47 <i>eten</i>	82 kaas
13 beker	48 fiets	83 kapot
14 bel	49 <i>gaan</i>	84 kar
15 beurt (om/aan de)	50 gauw	85 kast
16 bij (voorzetsel)	51 geel	86 <i>kijken</i>
17 <i>binnen</i>	52 geven	87 <i>kind</i>
18 blad/blaadje (papier)	53 goed	88 <i>klaar</i>
19 blauw	54 <i>goed zo!</i>	89 klein
20 blij	55 gooien	90 kleuren (werkvw.)
21 bloem	56 gras	91 knippen
22 blok	57 groen	92 knoop
23 boek	58 grond	93 koek(je)
24 boom	59 groot	94 <i>komen</i>
25 boos	60 haar (op 't hoofd)	95 koud
26 bouwen	61 halen	96 <i>kring</i>
27 broek	62 <i>hallo</i>	97 kus(je)
28 brood	63 <i>hand</i>	98 leggen (neerleggen)
29 buik	64 hebben	99 lekker
30 <i>buiten</i>	65 helpen	100 leuk
31 <i>daar</i>	66 heten	101 lezen
32 <i>dag</i>	67 <i>hier</i>	102 liedje
33 <i>dank je</i>	68 hij/ie	103 lijm
34 das (sjaal)	69 <i>hoek</i>	104 <i>lopen</i>
35 <i>dat/dit</i>	70 hond	105 los

**Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor
anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 2 (vervolg)**

106 luisteren	139 pop	172 van (bezit)
107 maken	140 potlood	173 vast(houden)
108 <i>mama</i>	141 praten	174 verven
109 mandarijn	142 regen	175 veter
110 <i>mee (ga mee)</i>	143 rennen	176 vier
111 meisje	144 rijden	177 vies
112 melk	145 rits	178 vijf
113 mond	146 rood	179 vliegtuig
114 mooi	147 rustig	180 voet
115 muts	148 schaar	181 vogel
116 muur	149 schep	182 voorlezen
117 nat	150 <i>schoen</i>	183 vriend(je)
118 <i>nee</i>	151 school	184 waar
119 neus	152 schoon	185 warm
120 <i>niet</i>	153 schoonmaken	186 <i>wassen</i>
121 nog	154 schoppen	187 water
122 nou/nu	155 sok	188 <i>wc</i>
123 oog	156 spelen	189 <i>wc-papier</i>
124 ook	157 spullen	190 weer (nog eens)
125 oor	158 ssst	191 weg (bijw)
126 op (gegeten)	159 <i>staan</i>	192 wel
127 op (voorzetsel)	160 <i>stil</i>	193 wit
128 <i>open</i>	161 <i>stoel</i>	194 zand
129 openmaken	162 <i>stop</i>	195 zandbak
130 opruimen	163 straks	196 zeggen
131 <i>pakken</i>	164 <i>tafel</i>	197 zien
132 <i>papa</i>	165 tak	198 zijn (werkwoord)
133 papier	166 <i>tas</i>	199 zingen
134 pijn	167 tekenen	200 <i>zitten</i>
135 plakken	168 trui	201 zo
136 <i>plassen</i>	169 twee	202 zwaaien
137 <i>poepen</i>	170 <i>uitdoen (kleren)</i>	203 zwart
138 poes	171 vallen	

Bron: Duizend-en-een-woorden. De allereerste Nederlandse woorden voor anderstalige peuters en kleuters, Enschede: SLO, april 2005.

Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 3

Deze lijst bevat duizend-en-een-woorden voor het eerste aanbod aan anderstalige peuters en kleuters die de woorden van sublijsten 1 en 2 receptief beheersen. Ook in deze lijst zijn de nieuwe woorden weer vetgedrukt. De woorden die al in de vorige sublijsten stonden, zijn niet vetgedrukt. De woorden uit sublijst 1 zijn bovendien ook cursief weergegeven.

Voor deze lijst zijn de overige woorden van de bewerkte lijst Schrooten & Vermeer voor groep 1 en 2 genomen, aangevuld met woorden uit de lijst Schlichting en de Welkom-woordenlijst van het Piramideproject. Er zijn enkele woorden aan toegevoegd.

1 aaien	36 arm (lichaamsdeel)	71 bezig
2 aan	37 auto	72 big
3 aan de hand	38 au	73 bij (voorzetsel)
4 <i>aandoen</i>	39 avond	74 bijna
5 aankijken	40 baard	75 bijten
6 aankleden	41 baby	76 bijvoorbeeld
7 aankomen	42 bad	77 bil(len)
8 aantrekken	43 bak	78 <i>binnen</i>
9 aanwijzen	44 bal	79 blad/blaadje (boom)
10 aap	45 ballon	80 blad/blaadje (papier)
11 aardappel	46 banaan	81 blaffen
12 ach/och	47 band(je)	82 blauw
13 acht	48 bang	83 blazen
14 achter (achterkant)	49 bank	84 blij
15 achter (-na)	50 bed	85 blijven
16 achteruit	51 bedenken	86 bloed
17 af (klaar)	52 bedoelen	87 bloem
18 af (plaats)	53 been (lichaamsdeel)	88 blok
19 afgelopen	54 beer	89 bloot
20 afmaken	55 beest	90 boek
21 afspreken	56 beetje	91 boef
22 al (reeds)	57 beginnen	92 boer
23 alle	58 begrijpen	93 boerderij
24 allebei	59 bek	94 bol (rond)
25 alleen	60 beker	95 boodschappen
26 allemaal	61 bel	96 boom
27 alles	62 bellen (opbellen)	97 boos
28 als (indien)	63 beneden	98 boot
29 als (zoals)	64 berg	99 bord (eten)
30 alsjeblieft/alstublieft	65 best	100 bord (school/keuze)
31 altijd	66 beter	101 bos (bomen)
32 ander(e)	67 beurt (om/aan de)	102 boter
33 anders (anders ga ik ...)	68 bever	103 boterham
34 andersom	69 bewaren	104 botsen
35 appel	70 bewegen	105 bouwen

**Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor
anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 3 (vervolg)**

106 bouwhoek	151 <i>deze</i>	196 <i>één</i>
107 boven	152 dezelfde	197 eend
108 bovenop	153 <i>dicht</i>	198 eens
109 brand	154 <i>die</i>	199 eerste
110 breken	155 diep	200 <i>eerst</i>
111 brengen	156 dier	201 egel
112 brief	157 dierentuin	202 ei
113 bril	158 dik	203 eigen
114 <i>broek</i>	159 ding	204 eigenlijk
115 broer	160 dobbelsteen	205 eindelijk
116 <i>brood</i>	161 doei/doeg	206 elastiek
117 broodje	162 doek(je)	207 elk
118 bruin	163 <i>doen</i>	208 elkaar
119 <i>buik</i>	164 dokter	209 emmer
120 buikpijn	165 donker	210 en
121 <i>buiten</i>	166 dood	211 eng
122 bus (vervoer)	167 door	212 er
123 cadeau	168 doorgaan	213 er ... uitzien
124 cent(jes)	169 doorheen	214 eraan
125 chips	170 <i>doorspoelen</i>	215 erbij
126 chocolade	171 <i>doos</i>	216 erg (heel)
127 chocomel	172 dop	217 erg (vervelend)
128 clown	173 dorst	218 ergens
129 cola	174 douche	219 erin
130 computer	175 draad(je)	220 erop
131 circus	176 draaien	221 eruit
132 cirkel	177 dragen	222 ervan
133 <i>daar</i>	178 <i>drie</i>	223 <i>eten</i>
134 daarna	179 driehoek	224 even
135 daarom	180 <i>drinken</i>	225 feest
136 dadelijk	181 drogen	226 <i>fiets</i>
137 dag (etmaal)	182 dromen	227 fietsen
138 <i>dag</i> (groet)	183 droog	228 fijn
139 dak	184 drop(je)	229 film
140 dan	185 druk	230 fles
141 <i>dank je</i> (wel)	186 drukken	231 fluisteren
142 dansen	187 duim	232 fluit
143 <i>das</i> (sjaal)	188 dun	233 fluiten
144 <i>dat/dit</i>	189 duren	234 foto
145 dat (voegwoord)	190 durven	235 fout
146 de	191 dus	236 frites/patat
147 deken	192 duwen	237 <i>gaan</i>
148 deksel	193 echt	238 gang
149 denken	194 eekhoorn	239 garage
150 <i>deur</i>	195 een (lidwoord)	240 gat

**Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor
anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 3 (vervolg)**

241	gauw	286	half	331	hollen
242	gebeuren	287	<i>hallo</i>	332	hond
243	gebruiken	288	<i>hand</i>	333	hoofd
244	geel	289	handdoek	334	hoog
245	geen	290	hangen	335	hoor (tussenw)
246	geit	291	hap(je)	336	hop/hup
247	gek	292	happen	337	horen
248	geld	293	hard (voelen)	338	horen (bij...)
249	geloven	294	hard (roepen, slaan)	339	houden
250	geluid	295	hard (snel)	340	houden _ van
251	gelukkig	296	hè	341	hout
252	(ge)makkelijk	297	hé	342	huilen
253	genoeg	298	hebben	343	<i>huis</i>
254	gevaarlijk	299	helpen	344	hun
255	geven	300	heel (erg)	345	hut
256	gewoon	301	heel (volledig)	346	hupsakee
257	gezellig	302	heen	347	idee
258	gezicht	303	heen-en-weer	348	ieder
259	gieter	304	heerlijk	349	iedereen
260	giraf	305	heet	350	iemand
261	gisteren	306	hek	351	iets
262	glas (drinkglas)	307	heleboel	352	ijs (winter)
263	glijbaan	308	helemaal	353	ijsje
264	glijden	309	helpen	354	ik
265	goed	310	hem	355	in
266	<i>goed zo!</i>	311	hemd	356	<i>is</i>
267	gooien	312	hen (vnw)	357	<i>ja</i>
268	gordijn	313	hert	358	jaar
269	goud	314	het (lidwoord)	359	jammer
270	graag	315	het (vnw)	360	jarig
271	grap	316	heten	361	<i>jas</i>
272	gras	317	hetzelfde	362	jawel
273	grijs	318	<i>hier</i>	363	jij/je
274	groeien	319	hij/ie	364	je/jouw
275	groen	320	hijskraan	365	jong
276	groep	321	ho	366	jongen
277	grond	322	hoe	367	jou
278	groot	323	hoed	368	<i>juf</i>
279	ha	324	<i>hoek</i>	369	jullie
280	haakje	325	hoera	370	jurk
281	haan	326	hoesten	371	kaars
282	haar (bez.vnw)	327	hoeveel	372	kaart(je)
283	haar (op 't hoofd)	328	hoeven	373	kaas
284	hai/hoi	329	hok	374	kabouter
285	halen	330	hol (het hol)	375	kachel

**Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor
anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 3 (vervolg)**

376 kam	421 knie	466 land
377 kamer	422 knijpen	467 lang
378 kammen	423 knikken	468 langs
379 kant (rand)	424 knikker	469 langzaam
380 kant (richting)	425 knippen	470 laten
381 kapot	426 knoeien	471 later
382 kapotmaken	427 knoop	472 lawaaï
383 kapper	428 knop(je)	473 leeg
384 kapstok	429 koe	474 leeuw
385 kar	430 koek(je)	475 leggen (neerleggen)
386 kast	431 koelkast	476 lego
387 kat	432 koffie	477 lekker
388 kauwgom	433 koken	478 lekkers
389 keel	434 <i>komen</i>	479 lepel
390 keer	435 konijn	480 letter
391 kennen	436 koning	481 lente
392 ketting	437 koningin	482 leren
393 keuken	438 kop (van dier)	483 leuk
394 keurig	439 kop(je)	484 lezen
395 kiepen	440 kopen	485 licht (licht aan)
396 kietelen	441 kort	486 liedje
397 kiezen	442 koud	487 lief
398 <i>kijken</i>	443 kraal	488 liever
399 kikker	444 kraan	489 liggen
400 <i>kind</i>	445 krant	490 lijken
401 kip	446 krassen	491 lijm
402 kist	447 kriebelen	492 lijn
403 kiwi	448 krijgen	493 likken
404 <i>klaar</i>	449 krijtje	494 limonade
405 klap	450 <i>kring</i>	495 lip
406 klappen	451 krokodil	496 lolly
407 klas	452 kruipen	497 <i>lopen</i>
408 kleed	453 kuiken	498 los
409 klei	454 kukeleku	499 loslaten
410 kleien	455 kunnen	500 lucht
411 klein	456 kus(je)	501 luier
412 kleren	457 kussen	502 luisteren
413 kleur	458 kwast	503 lukken
414 kleuren (werkw.)	459 kwijt	504 lusten
415 klimmen	460 laars	505 maan
416 klinken	461 laat	506 maar
417 klok	462 laatst	507 maken
418 kloppen (juist)	463 lachen	508 <i>mama</i>
419 kloppen (aankloppen)	464 lam	509 man
420 knap	465 lamp	510 mand

Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 3 (vervolg)

511 mandarijn	556 natuurlijk	601 openmaken
512 <i>mee</i> (ga mee)	557 <i>nee</i>	602 opeten
513 meedoen	558 neer	603 ophangen
514 meegaan	559 nek	604 ophouden
515 meenemen	560 nemen	605 opletten
516 meer	561 nest	606 opruimen
517 meisje	562 net	607 opsteken
518 melk	563 <i>neus</i>	608 opzetten (van muts)
519 meneer	564 niemand	609 opzij
520 mens	565 <i>niet</i>	610 op z'n kop
521 merken	566 niets/niks	611 oud
522 mes	567 nieuw	612 over
523 met	568 nodig	613 overal
524 meteen	569 noemen	614 overgeven (spugen)
525 mevrouw	570 <i>nog</i>	615 overheen
526 miauw	571 nooit	616 paar
527 middag	572 noot(je)	617 paard
528 mij	573 <i>nou/nu</i>	618 paars
529 mijn	574 nummer	619 paddestoel
530 mis	575 of	620 pakje
531 misschien	576 oh	621 <i>pakken</i>
532 moe	577 ok	622 pan
533 moeder	578 olifant	623 pang
534 moeilijk	579 om	624 pannenkoek
535 moeten	580 oma	625 pap
536 mogen	581 omdat	626 <i>papa</i>
537 mol	582 omdraaien	627 papier
538 mond	583 omgooien	628 pas (kort geleden)
539 monster	584 omhoog	629 passen
540 mooi	585 omvallen	630 peer
541 morgen (ochtend)	586 onder	631 pen
542 morgen	587 onderbroek	632 pet
543 motor	588 onderin	633 piepen
544 muis	589 ons	634 pijn
545 muts	590 oog	635 pijp
546 muur	591 ook	636 pil
547 muziek	592 oom	637 pinda
548 na	593 oor	638 pindakaas
549 naam	594 op (gegeten)	639 plaat
550 naar	595 op (voorzetsel)	640 plaats
551 naast	596 opa	641 plagen
552 nacht	597 opbellen	642 plakken
553 nadenken	598 opdrinken	643 plant
554 nagel	599 opeens	644 plas
555 nat	600 <i>open</i>	645 <i>plassen</i>

**Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor
anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 3 (vervolg)**

646 plat	691 roepen	736 slim
647 pleister	692 roeren	737 slinger
648 plek	693 rok	738 slok(je)
649 plons	694 rollen	739 snappen
650 plotseling	695 rommel	740 sneeuw
651 poep	696 rond	741 sneeuwen
652 <i>poepen</i>	697 ronddraaien	742 snel
653 <i>poes</i>	698 <i>rood</i>	743 snijden
654 poetsen	699 roze	744 snoep(je)
655 politie	700 rug	745 snor
656 poort	701 ruik	746 soep
657 poot	702 <i>rustig</i>	747 <i>sok</i>
658 <i>pop</i>	703 ruzie	748 soms
659 poppenhoek (huishoek)	704 samen	749 soort
660 poppenkast	705 sap	750 speelgoed
661 portemonnee	706 schaap	751 spaan
662 pot(je) (plassen)	707 <i>schaar</i>	752 spel
663 <i>potlood</i>	708 schelp	753 <i>spelen</i>
664 prachtig	709 <i>schep</i>	754 spiegel
665 <i>praten</i>	710 scheppen	755 spin
666 precies	711 scherp	756 springen
667 prik	712 scheuren	757 spugen
668 prikken	713 schieten	758 <i>spullen</i>
669 prima	714 <i>schoen</i>	759 <i>ssst</i>
670 proberen	715 schommel	760 <i>staan</i>
671 prullenbak	716 <i>school</i>	761 staart
672 punt	717 <i>schoon</i>	762 stap
673 puzzel	718 <i>schoonmaken</i>	763 stappen
674 puzzelen	719 shoot	764 steeds
675 pyama	720 <i>schoppen</i>	765 steen
676 raam	721 schoteltje	766 steken
677 raar	722 schreeuwen	767 stekker
678 radio	723 schrijven	768 stempelen
679 rand	724 schrikken	769 step
680 <i>regen</i>	725 schudden	770 ster
681 regenen	726 sinas	771 sterk
682 <i>rennen</i>	727 sinaasappel	772 sticker
683 reus	728 sla	773 stift
684 riem	729 slaan	774 <i>stil</i>
685 rietje	730 slaap	775 <i>stoel</i>
686 rij	731 slak	776 stoep
687 <i>rijden</i>	732 slang	777 stok
688 rijst	733 slapen	778 stom
689 ring	734 slee	779 <i>stop</i>
690 <i>rits</i>	735 sleutel	780 stoppen

**Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor
anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 3 (vervolg)**

781 stoten	826 tot	871 verven
782 stout	827 touw(tje)	872 veter
783 straat	828 traan	873 vier
784 strak	829 tram	874 vieren
785 straks	830 trap (ladder)	875 vies
786 streep	831 trein	876 vijf
787 strik	832 trekken	877 vinden
788 stuk (kapot)	833 trommel (muziek)	878 vinger
789 stuk(je)	834 trui	879 vis
790 stuur	835 tuin	880 vlag
791 suiker	836 tussen	881 vlees
792 t-shirt	837 twee	882 vlieg
793 taart	838 u	883 vliegen
794 <i>tafel</i>	839 uil	884 vliegtuig
795 tak	840 uit	885 vlinder
796 tand	841 <i>uitdoen</i> (kleren)	886 vlug
797 tandenborstel	842 uittrekken (kleren)	887 voelen
798 tandpasta	843 uur	888 voet
799 tante	844 vaak	889 voetbal
800 <i>tas</i>	845 vaas	890 voetballen
801 te	846 vader	891 vogel
802 teen	847 vakantie	892 vol
803 tegelijk	848 vallen	893 volgend
804 tegen	849 van (bezit)	894 volgens
805 tekenen	850 vandaag	895 voor
806 tekening	851 vangen	896 voordat
807 telefoon	852 varen	897 voorlezen
808 televisie	853 varken	898 voorzichtig
809 tellen	854 vast(houden)	899 vorig
810 tent	855 vechten	900 vork
811 terug	856 veel	901 vos
812 terwijl	857 vegen	902 vouwen
813 thee	858 ver	903 vrachtauto
814 thuis	859 verder	904 vragen
815 tien	860 verdrietig	905 vriend(je)
816 tijd	861 verdwijnen	906 vrouw
817 tijger	862 verf	907 vuur
818 tik (klap)	863 vergeten	908 waaien
819 toch	864 verhaal	909 waar
820 toe	865 verjaardag	910 waar (echt)
821 toen	866 verkeerd	911 waarom
822 toeter	867 verkouden	912 wachten
823 tomaat	868 verstaan	913 wagen(tje)
824 tong	869 verstoppen	914 wakker
825 toren	870 vertellen	915 wang

**Duizend-en-een-woorden: De eerste Nederlandse woorden voor
anderstalige peuters en kleuters – Sublijst 3 (vervolg)**

916 wanneer	945 willen	974 zes
917 want (voegwoord)	946 wind	975 zetten
918 want (handschoen)	947 winkel	976 zeven
919 warm	948 winter	977 zich
920 <i>wassen</i>	949 wip	978 ziek
921 wat	950 wit	979 ziekenhuis
922 water	951 wolf	980 zien
923 <i>wc</i>	952 wolk	981 zijn (werkwoord)
924 <i>wc-papier</i>	953 wonen	982 zijn (bez. vnw)
925 we	954 woord	983 zingen
926 week	955 worden	984 <i>zitten</i>
927 weer (nog eens)	956 worst	985 zo
928 weer (zelfst. nmw)	957 wortel	986 zo (dadelijk)
929 weg (zelfst. nmw)	958 yoghurt	987 zoals
930 weg (bijw)	959 zacht (geluid)	988 zoeken
931 wegleggen	960 zacht (voelen)	989 zoet
932 wei	961 zak	990 zomaar
933 wel	962 zakdoek	991 zon
934 welk	963 zand	992 zonder
935 welgerusten	964 zandbak	993 zorgen
936 wereld	965 ze/zij	994 zout
937 werk	966 zebra	995 zoveel
938 werken	967 zee	996 zuchten
939 weten	968 zeep	997 zullen
940 wie	969 zeer (doet zeer)	998 zus
941 wieg	970 zeg (tussenw)	999 zwaaien
942 wiel	971 zeggen	1000 zwart
943 wij	972 zeker	1001 zwemmen
944 wijzen	973 zelf	

Bron: Duizend-en-een-woorden. De allereerste Nederlandse woorden voor anderstalige peuters en kleuters, Enschede: SLO, april 2005.

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein – Legenda

code	context/domein	subcode	context/domein
0	algemeen	0	algemeen (alle contexten)
1	sociale vaardigheden	1a 1b 1c	groeten / contact maken / welkom & afscheid gevoelens omgaan met elkaar
2	lichaam	2a 2b 2c	wassen en plassen lichaam ziek zijn
3	voeding	3a 3b 3c	tussendoortje (school) eten en drinken algemeen boodschappen doen
4	op 'school'	4a 4b 4c 4d 4e 4f	op school / groepsexploratie kringroutines instructietaal / denktaal spelen en werken kleuren muziek en geluid
5	(buiten) spelen en bewegen	5	spelen en bewegen
6	kleding en uiterlijk	6	kleding en uiterlijk
7	feest vieren	7a 7b	feest vieren: verjaardag feest vieren: anders
8	rekenen & wiskunde	8a 8b 8c 8d	rw: tellen & getalbegrip rw: ordenen, meten en vergelijken rw: ruimtelijke & meetkundige oriëntatie rw: tijdsbeleving & tijdsbesef
9	wonen	9a 9b 9c	(t)huis familie woonomgeving
10	vervoer	10a 10b	op straat / verkeer op reis/ op vakantie
11	natuur	11a 11b 11c	dieren planten seizoenen / weer

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (0-1a)

Algemeen (subcode 0)		
2 aan	237 <i>gaan</i>	557 <i>nee</i>
19 afgelopen	240 gat	560 nemen
23 <i>alle</i>	241 <i>gauw</i>	564 niemand
27 alles	242 gebeuren	565 <i>niet</i>
28 als (indien)	245 <i>geen</i>	566 niets/niks
32 ander(e)	255 <i>geven</i>	567 nieuw
33 anders (anders ga ik..)	256 gewoon	570 <i>nog</i>
56 <i>beetje</i>	294 hard (roepen, slaan)	573 <i>nou/nu</i>
57 beginnen	298 <i>hebben</i>	600 <i>open</i>
65 best	300 heel (erg)	616 paar
66 beter	307 heleboel	621 <i>pakken</i>
69 bewaren	308 helemaal	665 <i>praten</i>
71 bezig	314 het (lidw)	691 roepen
85 blijven	315 het (vnrw 'het regent')	758 <i>spullen</i>
111 brengen	328 hoeven	760 <i>staan</i>
135 daarom	335 hoor (tussenw)	788 stuk (kapot)
144 <i>dat/dit</i>	339 houden	789 stuk(je)
145 dat (hij zei dat ze...)	351 iets	801 te
146 de	356 <i>is</i>	854 <i>vast(houden)</i>
151 <i>deze</i>	357 <i>ja</i>	861 verdwijnen
153 <i>dicht</i>	362 jawel	912 wachten
154 <i>die</i>	381 <i>kapot</i>	930 <i>weg! (bijw)</i>
159 ding	390 keer	931 wegleggen
163 <i>doen</i>	404 <i>klaar</i>	945 willen
168 doorgaan	434 <i>kom/komen</i>	955 worden
195 een (lidwoord)	448 krijgen	970 zeg (tussenw)
198 eens	455 kunnen	971 <i>zeggen</i>
207 elk	470 laten	980 <i>zien</i>
210 en	475 (neer)leggen	981 <i>zijn (werkw)</i>
212 er	523 met	985 <i>zo</i>
216 erg (heel)	535 moeten	997 zullen
224 even	536 mogen	
Groeten / contact maken / welkom & afscheid (subcode 1a)		
69 bewaren	343 <i>huis/naar huis</i>	549 naam
138 <i>dag (groet)</i>	368 <i>juf</i>	626 <i>papa</i>
161 doei/doeg	456 <i>kus(je)</i>	785 <i>straks</i>
279 ha	461 laat	800 <i>tas</i>
284 hai/hoi	508 <i>mama</i>	811 terug
285 <i>halen</i>	510 mand	846 vader
287 <i>hallo</i>	514 meegaan	935 welgerusten
316 <i>heten</i>	533 moeder	999 <i>zwaaien</i>

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (1b-1c)

Gevoelens (subcode 1b)		
12 ach/och	251 gelukkig	677 raar
25 alleen	270 graag	724 schrikken
47 bang	304 heerlijk	828 traan
84 blij	342 huilen	860 verdrietig
97 boos	483 leuk	887 voelen
211 eng	487 lief	962 zakdoek
217 erg (vervelend)	488 liever	996 zuchten
228 fijn	540 mooi	
247 gek	664 prachtig	
Omgaan met elkaar (subcode 1c)		
3 aan de hand	344 hun	529 mijn
5 aankijken	348 ieder	576 oh
7 aankomen (aanraken)	349 iedereen	577 ok (okee)
21 afspreken	350 iemand	589 ons
24 allebei	354 ik	604 ophouden
25 alleen	359 jammer	641 plagen
26 allemaal	363 jij/je	703 ruzie
30 alsjeblijft/alstublijft	364 je/jouw	704 samen
38 au	366 jongen	720 schoppen
67 beurt (om/aan de)	367 jou	729 slaan
75 bijten	369 jullie	757 spugen
141 dank (je wel)	382 kapotmaken	778 stom
192 duwen	391 kennen	779 <i>stop</i>
199 eerste	396 kietelen	780 stoppen
200 eerst	400 <i>kind</i>	782 stout
203 eigen	405 klap	811 terug
208 elkaar	422 knijpen	818 tik (klap)
247 gek	447 kriebelen	832 trekken
257 gezellig	459 kwijt	838 u
271 grap	463 lachen	849 van (bezit)
282 haar (bez.vnw)	468 langs	855 vechten
296 hè	490 lijken	905 vriend(je)
297 hé	509 man	906 vrouw
299 helpen	512 <i>mee</i> (ga mee)	925 we
310 hem	513 meedoen	943 wij
312 hen (vnw)	515 meenemen	965 ze/zij
316 heten	517 meisje	973 zelf
319 hij/ie	519 meneer	977 zich
321 ho	520 mens	982 zijn (bez. vnw)
338 horen (bij...)	525 mevrouw	993 zorgen
340 houden van	528 mij	

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (2a-3a)

Wassen en plassen (subcode 2a)		
77 bil(len)	442 koud	718 schoonmaken
162 doek(je)	444 kraan	754 spiegel
170 <i>doorspoelen</i>	555 nat	797 tandenborstel
181 drogen	603 ophangen	798 tandpasta
183 droog	644 plas	875 vies
186 drukken	645 <i>plassen</i>	919 warm
209 emmer	649 plons	920 <i>wassen</i>
289 handdoek	651 poep	922 water
290 hangen	652 <i>poepen</i>	923 <i>wc</i>
376 kam	654 poetsen	924 <i>wc-papier</i>
378 kammen	662 pot(je) (plassen)	968 zeep
426 knoeien	717 schoon	
Lichaam (subcode 2b)		
36 arm (lichaamsdeel)	421 knie	730 slaap
38 au	442 koud	733 slapen
53 been (lichaamsdeel)	447 kriebelen	751 speen
86 bloed	495 lip	781 stoten
89 bloot	532 moe	796 tand
119 buik	538 mond	802 teen
187 duim	554 nagel	824 tong
213 er ... uitzien	559 nek	878 vinger
258 gezicht	563 neus	887 voelen
283 haar (op 't hoofd)	590 oog	888 voet
288 <i>hand(en)</i>	593 oor	914 wakker
305 heet	700 rug	915 wang
333 hoofd	701 ruiken	919 warm
389 keel	719 schoot	960 zacht (voelen)
Ziek zijn (subcode 2c)		
120 buikpijn	636 pil	887 voelen
164 dokter	647 pleister	962 zakdoek
166 dood	667 prik	969 zeer (doet zeer)
326 hoesten	668 prikken	978 ziek
614 overgeven (spugen)	757 spugen	979 ziekenhuis
634 pijn	867 verkouden	
Tussendoortje (subcode 3a)		
35 appel	511 mandarijn	705 sap
46 banaan	600 <i>open</i>	725 schudden
60 beker	601 openmaken	727 sinaasappel
103 boterham	620 pakje	800 <i>tas</i>
153 <i>dicht</i>	630 peer	
403 kiwi	685 rietje	

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (3b-4a)

Eten en drinken algemeen (subcode 3b)		
11 aardappel	430 koek(je)	721 schoteltje
99 bord (eten)	432 koffie	726 sinas
102 boter	433 koken	728 sla
116 brood	439 kop(je)	738 slok(je)
117 broodje	477 lekker	743 snijden
125 chips	478 lekkers	744 snoep(je)
126 chocolade	479 lepel	746 soep
127 chocomel	493 likken	791 suiker
129 cola	494 limonade	793 taart
173 dorst	496 lolly	813 thee
180 <i>drinken</i>	504 lusten	823 tomaat
184 drop(je)	518 melk	879 vis
223 <i>eten</i>	522 mes	881 vlees
230 fles	572 noot(je)	900 vork
236 frites/patat	594 op (gegeten)	922 water
262 glas (drinkglas)	598 opdrinken	956 worst
291 hap(je)	602 opeten	957 wortel
292 happen	624 pannenkoek	958 yoghurt
353 ijsje	625 pap	989 zoet
373 kaas	637 pinda	994 zout
388 kauwgom	638 pindakaas	
401 kip	688 rijst	
Boodschappen doen (subcode 3c)		
95 boodschappen	248 geld	661 portemonnee
124 cent(jes)	440 kopen	947 winkel
Op school / groepsexploratie (subcode 4a)		
7 aankomen (aanraken)	417 klok	759 ssst
61 bel	419 kloppen (aankloppen)	767 stekker
78 <i>binnen</i>	428 knop(je)	770 ster
100 bord (school/keuze)	465 lamp	772 sticker
150 <i>deur</i>	482 leren	774 <i>stil</i>
153 <i>dicht</i>	485 licht (licht aan)	775 <i>stoel</i>
238 gang	546 muur	794 <i>tafel</i>
268 gordijn	603 ophangen	807 telefoon
276 groep	606 opruimen	808 televisie
280 haakje	639 plaat	830 trap (ladder)
324 <i>hoek</i>	640 plaats	843 uur
368 <i>juf</i>	643 plant	845 vaas
384 kapstok	648 plek	857 vegen
386 kast	656 poort	890 voetballen
400 <i>kind</i>	676 raam	961 zak
402 kist	686 rij	984 <i>zitten</i>
407 klas	702 rustig	
408 kleed	716 school	

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (4b-4d)

Kringroutines (subcode 4b)		
137 dag (etmaal)	527 middag	681 regenen
261 gisteren	541 morgen (ochtend)	809 tellen
358 jaar	542 morgen	850 vandaag
371 kaars	549 naam	926 week
397 kiezen	551 naast	991 zon
450 <i>kring</i>	607 opsteken	
510 mand	680 regen	
Instructietaal / denktal (subcode 4c)		
9 aanwijzen	502 luisteren	868 verstaan
51 bedenken	506 maar	870 vertellen
52 bedoelen	521 merken	877 vinden
58 begrijpen	531 misschien	892 vol
76 bijvoorbeeld	534 moeilijk	894 volgens
149 denken	553 nadenken	897 voorlezen
191 dus	556 natuurlijk	904 vragen
193 echt	568 nodig	910 waar (echt)
204 eigenlijk	569 noemen	911 waarom
243 gebruiken	575 of	917 want (voegwoord)
249 geloven	581 omdat	921 wat
252 (ge)makkelijk	591 ook	933 wel
322 hoe	605 opletten	934 welk
337 horen	670 proberen	939 weten
347 idee	739 snappen	940 wie
398 <i>kijk, kijken</i>	749 soort	972 zeker
418 kloppen (juist)	819 toch	975 zetten
423 knikken	863 vergeten	990 zomaar
490 lijken	866 verkeerd	992 zonder
Spelen en werken (subcode 4d)		
17 af (klaar)	130 computer	374 kabouter
20 afmaken	148 deksel (doos)	394 keurig
37 auto	160 dobbelsteen	404 <i>klaar</i>
43 bak	171 doos	409 klei
54 beer	172 dop	410 kleien
64 berg	175 draad(je)	414 kleuren (werksw.)
80 blad/blaadje (papier)	181 drogen	420 knap
88 blok	185 druk (niet rustig)	422 knijpen
90 boek	186 drukken	425 knippen
91 boef	231 fluisteren	436 koning
105 bouwen	235 fout	437 koningin
106 bouwhoek	265 goed	443 kraal
110 breken	266 <i>goed zo!</i>	446 krassen
112 brief	341 hout	449 krijtje

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (4d-4f)

Spelen en drinken (subcode 4d) - vervolg		
457 kussen (het)	669 prima	779 <i>stop</i>
458 kwast	671 prullenbak	780 stoppen
476 lego	672 punt (potlood)	786 streep
480 letter	673 puzzel	805 tekenen
484 lezen	674 puzzelen	806 tekening
491 lijm	679 rand	810 tent
492 lijn	683 reus	816 tijd
498 los	692 roeren	825 toren
503 lukken	695 rommel	826 touw(tje)
507 maken	707 <i>schaar</i>	862 verf
539 monster	711 scherp	864 verhaal
606 opruimen	712 scheuren	871 verven
610 op z'n kop	723 schrijven	875 vies
627 papier	736 slim	902 vouwen
631 pen	750 speelgoed	937 werk
642 plakken	752 spel	938 werken
658 pop	753 <i>spelen</i>	941 wieg
659 poppenhoek (huishoek)	759 <i>spullen</i>	944 wijzen
660 poppenkast	766 steken	954 woord
663 potlood	768 stempelen	963 <i>zand</i>
668 prikken	773 stift	
Kleuren (subcode 4e)		
82 <i>blauw</i>	273 grijs	698 <i>rood</i>
118 bruin	275 <i>groen</i>	699 roze
244 <i>geel</i>	413 kleur	950 <i>wit</i>
269 goud	618 paars	1000 <i>zwart</i>
Muziek en geluid (subcode 4f)		
47 (cassette)band(je)	486 <i>liedje</i>	822 toeter
232 fluit 4f	547 muziek	833 trommel (muziek)
233 fluiten	633 piepen	959 zacht (geluid)
250 geluid	722 schreeuwen	983 <i>zingen</i>
416 klinken	729 <i>slaan</i>	
472 lawaai	818 tik (klap)	

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (5)

(Buiten) spelen en bewegen (subcode 5)		
6	aankleden	355 in
7	aankomen (aanraken)	385 kar
14	achter (achterkant)	395 kiepen
15	achter (-na)	415 klimmen
16	achteruit	424 knikker
18	af (plaats)	427 knoop
44	bal	452 kruipen
63	beneden	468 langs
64	berg	469 langzaam
70	bewegen	489 liggen
91	boef	497 <i>lopen</i>
104	botsen	498 los
107	boven	499 loslaten
108	bovenop	530 mis
121	<i>buiten</i>	548 na
133	<i>daar</i>	550 naar
167	door	551 naast
169	doorheen	558 neer
176	draaien	562 net
177	dragen	579 om
190	durven	582 omdraaien
192	duwen	583 omgooien
218	ergens	584 omhoog
219	erin	585 omvallen
220	erop	586 onder
221	eruit	595 op (voorzetsel)
222	ervan	606 opruimen
226	fiets	609 opzij
227	fietsen	610 op z'n kop
254	gevaarlijk	612 over
259	gieter	613 overall
263	glijbaan	615 overheen
264	glijden	623 pang
267	gooien	634 pijn
277	grond	649 plons
290	hangen	679 rand
302	heen	682 rennen
303	heen en weer	687 rijden
306	hek	694 rollen
318	<i>hier</i>	697 ronddraaien
331	hollen	702 rustig
334	hoog	709 schep
336	hop/hup	710 scheppen
345	hut	713 schieten
346	hupsakee	715 schommel
		720 schoppen
		726 schudden
		734 slee
		752 spel
		753 spelen
		756 springen
		760 <i>staan</i>
		762 stap
		763 stappen
		765 steen
		769 step
		771 sterk
		777 stok
		779 <i>stop</i>
		780 stoppen
		781 stoten
		786 streep
		790 stuur
		804 tegen
		810 tent
		811 terug
		820 toe
		827 tot
		832 trekken
		836 tussen
		840 uit
		848 vallen
		851 vangen
		854 vast(houden)
		858 ver
		869 verstoppen
		875 vies
		889 voetbal
		895 voor
		898 voorzichtig
		909 waar
		913 wagen(tje)
		942 wiel
		949 wip
		963 zand
		964 zandbak
		988 zoeken
		1001 zwemmen

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (6-8a)

Kleding en uiterlijk (subcode 6)		
2 aan	383 kapper	689 ring
4 <i>aandoen</i>	392 ketting	690 rits
6 aankleden	394 keurig	693 rok
8 aantrekken	412 kleren	714 <i>schoen</i>
40 baard	427 knoop	745 snor
113 bril	447 kriebelen	747 sok
114 broek	460 laars	784 strak
143 das (sjaal)	498 los	786 streep
153 <i>dicht</i>	545 muts	787 strik
177 dragen	587 onderbroek	792 t-shirt
206 elastiek	600 <i>open</i>	834 trui
311 hemd	608 opzetten (van muts)	841 <i>uitdoen</i> (kleren)
323 hoed	632 pet	842 uittrekken (kleren)
361 <i>jas</i>	675 pyjama	872 veter
370 jurk	684 riem	918 want (handschoen)
Feest vieren: verjaardag (subcode 7a)		
45 ballon	360 jarig	737 slinger
83 blazen	371 kaars	793 taart
123 cadeau	545 muts (verjaardag)	874 vieren
325 hoera	608 opzetten (van muts)	
358 jaar	620 pakje	
Feest vieren: anders (subcode 7b)		
128 clown	225 feest	406 klappen
131 circus	229 film	880 vlag
142 dansen	372 kaart(je)	
RW: tellen & getalsbegrip (subcode 8a)		
13 acht	307 heleboel	815 tien
24 allebei	308 helemaal	837 twee
178 drie	327 hoeveel	856 veel
196 één	348 ieder	865 verjaardag
199 eerste	390 keer	873 vier
200 eerst	516 meer	876 vijf
207 elk	566 niets/niks	974 zes
245 geen	574 nummer	976 zeven
286 half	616 paar	995 zoveel
301 heel (volledig)	809 tellen	

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (8b-8d)

RW: ordenen, meten en vergelijken (subcode 8b)		
29 als (zoals)	278 groot	629 passen
65 best	293 hard (voelen)	666 precies
66 beter	317 hetzelfde	749 soort
140 dan	334 hoog	858 ver
152 dezelfde	411 klein	859 verder
158 dik	441 kort	892 vol
188 dun	467 lang	987 zoals
253 genoeg	473 leeg	
RW: ruimtelijke & meetkundige oriëntatie (subcode 8c)		
14 achter (achterkant)	221 eruit	610 op z'n kop
16 achteruit	222 ervan	612 over
18 af (plaats)	302 heen	613 overal
34 andersom	303 heen en weer	615 overheen
63 beneden	318 <i>hier</i>	646 plat
73 bij (voorzetsel)	355 in	679 rand
94 bol (rond)	379 kant (rand)	696 rond
107 boven	380 kant (richting)	804 tegen
108 bovenop	468 langs	811 terug
132 cirkel	492 lijn	820 toe
133 <i>daar</i>	548 na	827 tot
155 diep	550 naar	836 tussen
167 door	551 naast	840 uit
169 doorheen	558 neer	858 ver
179 driehoek	579 om	859 verder
214 eraan	584 omhoog	893 volgend
215 erbij	586 onder	895 voor
218 ergens	588 onderin	899 vorig
219 erin	595 op (voorzetsel)	909 waar
220 erop	609 opzij	
RW: tijdsbeleving & tijdsbesef (subcode 8d)		
22 al (reeds)	224 even	527 middag
31 altijd	241 gauw	541 morgen (ochtend)
32 ander(e)	261 gisteren	542 morgen
39 avond	295 hard (snel)	548 na
74 bijna	358 jaar	552 nacht
134 daarna	365 jong	571 nooit
136 dadelijk	417 klok	573 nou/nu
137 dag (etmaal)	461 laat	599 opeens
140 dan	462 laatst	611 oud
165 donker	471 later	628 pas (kort geleden)
189 duren	505 maan	650 plotseling
205 eindelijk	524 meteen	733 slapen

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (8d-10a)

RW: tijdsbeleving & tijdsbesef (subcode 8d) - vervolg		
742 snel	816 tijd	896 voordat
748 soms	821 toen	899 vorig
764 steeds	843 uur	916 wanneer
770 ster	844 vaak	926 week
785 straks	850 vandaag	927 weer (nog eens)
803 tegelijk	886 vlug	986 zo (dadelijk)
812 terwijl	893 volgend	991 zon
(T)huis (subcode 9a)		
42 bad	343 <i>huis/naar huis</i>	678 radio
49 bank	375 kachel	730 slaap
50 bed	377 kamer	733 slapen
62 bellen (opbellen)	393 keuken	735 sleutel
78 <i>binnen</i>	431 koelkast	751 speen
112 brief	445 krant	775 <i>stoel</i>
139 dak	457 kussen (het)	794 <i>tafel</i>
147 deken	501 luier	814 thuis
150 <i>deur</i>	546 muur	830 trap (ladder)
174 douche	597 opbellen	907 vuur
182 dromen	622 pan	941 wieg
234 foto	635 pijp	953 wonen
Familie (subcode 9b)		
115 broer	592 oom	846 vader
508 <i>mama</i>	596 opa	998 zus
533 moeder	626 <i>papa</i>	
580 oma	799 tante	
Woonomgeving (subcode 9c)		
109 brand	306 hek	
239 garage	835 tuin	
Op straat / verkeer (subcode 10a)		
37 auto	320 hijskraan	783 straat
104 botsen	543 motor	822 toeter
122 bus (vervoer)	655 politie	829 tram
226 fiets	656 poort	903 vrachtauto
227 fietsen	687 rijden	929 weg (zelfst.nmw)
309 helikopter	776 stoep	942 wiel

Duizend-en-een-woorden: De eerste '1001' woorden gesorteerd op domein (10b-11c)

Op reis / op vakantie (subcode 10b)		
64 berg	466 land	883 vliegen
98 boot	831 trein	884 vliegtuig
302 heen	847 vakantie	936 wereld
303 heen en weer	852 varen	967 zee
Dieren (subcode 11a)		
1 aaien	330 hol (het hol)	653 poes
10 aap	332 hond	657 poot
55 beest	387 kat	706 schaap
59 bek	399 kikker	731 slak
68 bever	401 kip	732 slang
72 big	429 koe	755 spin
75 bijten	435 konijn	761 staart
81 blaffen	438 kop (van dier)	817 tijger
92 boer	451 krokodil	839 uil
93 boerderij	453 kuiken	853 varken
156 dier	454 kukeleku	879 vis
157 dierentuin	464 lam	882 vlieg
194 eekhoorn	474 leeuw	883 vliegen
197 eend	510 mand	885 vlinder
201 egel	526 miauw	891 vogel
202 ei	537 mol	901 vos
246 geit	544 muis	932 wei
260 giraf	561 nest	951 wolf
281 haan	578 olifant	966 zebra
313 hert	617 paard	
329 hok	633 piepen	
Planten (subcode 11b)		
79 blad/blaadje (boom)	272 gras	708 schelp
87 bloem	274 groeien	795 tak
96 boom	277 grond	957 wortel
101 bos (bomen)	619 paddestoel	
259 gieter	643 plant	
Seizoenen / het weer (subcode 11c)		
305 heet	680 regen	919 warm
352 ijs (winter)	681 regenen	928 weer (zelfst.nmw)
442 koud	734 slee	946 wind
481 lente	740 sneeuw	948 winter
500 lucht	741 sneeuwen	952 wolk
644 plas	908 waaien	991 zon

5. Taalontwikkelen voorlezen (dag 2)

Programma bijeenkomst 2

15 minuten	Terugblik en reflectie ()	Uitwisseling nav opdrachten <ul style="list-style-type: none"> • Opbrengst woordenschatonderzoek eigen praktijk • Samenwerking VVE-PO en de doorgaande taalontwikkeling
15 minuten	Bewustwording ◇	Interactie en de noodzakelijke taalkennis
45 minuten	Theoretische verdieping i	Uitbreiding achtergrondkennis op basis van uitgewerkte voorleesactiviteit: <ul style="list-style-type: none"> • receptief en productief taalgebruik (bijeenkomst 1 aan de orde geweest) • verloop van taalontwikkeling (vorm en betekenis) • sociaal-culturele invloeden op taalontwikkeling • taalonderwijs: de viertakt, de 3x3 aanpak (jonge kinderen) en de 3-uitjes (oudere kinderen) • vastleggen van onderwijs: de onderwijscyclus
45 minuten	Ruimte voor toepassing 	Voorleesactiviteiten voorbereiden met behulp van de onderwijscyclus: <ul style="list-style-type: none"> • themagericht voorlezen • boekgericht voorlezen Inpassen van de theoretische inzichten
20 minuten	Reflectie ()	Bespreken van de eerste uitwerkingen met behulp van de onderwijscyclus. In de samenwerkingsgroepen opdrachten verder uitwerken.
10 minuten	Vervolgafspraken	Vervolgafspraken.

Bewustwording

Bewustwordingsactiviteit

Zelf ervaren dat het moeilijk is over een verhaal te praten als een deel van de woorden niet wordt begrepen. Voor kinderen die een taal niet of niet goed beheersen is een vertelling/verhaal dan ook vaak moeilijk te volgen en te begrijpen. Het is belangrijk om van tevoren te bedenken welke woorden extra aandacht nodig hebben om de kinderen het verhaal te laten begrijpen.

Olifant

In de dierentuin woont een olifant
Een olifant met blub
Die oefent al blub donderdag
Blub hij wil het blub leren
Hij springt in het rond en blub
Flink met blub zijn oren
En als hij blub bezig is
Mag niemand komen blub
Voorlopig is het blub gezicht
En blub zijn de deuren dicht

Olifant

In Artis woont een olifant
Een olifant met veren
Die oefent al sinds donderdag,
Want hij wil het vliegen leren.
Hij springt in het rond en flappert
Flink met allebei zijn oren,
En als hij daarmee bezig is,
Mag niemand komen storen.
Voorlopig is het geen gezicht
En daarom zijn de deuren dicht.

'De olifant' van Ted van Lieshout

Voorbeeld: 'Blubverhaal'

Theoretische verdieping 1: Woordenschatonderwijs

Voor de het onderwijzen van woorden maken we gebruik van de vier stappen ofwel de viertakt van Verhallen: voorbereiden, semantiseren, consolideren en controleren.

De vierstappendidactiek

Als kinderen nieuwe woorden leren, gebeurt dit nooit in één keer. De leerkracht kan de kinderen helpen bij het leren van nieuwe woorden door gebruik te maken van de vierstappendidactiek (Nulft & Verhallen, 2002). Nieuwe woorden worden dan expliciet en systematisch aangeleerd in vier stappen, namelijk het voorbereiden, semantiseren, consolideren en controleren van de woorden.

Stap 1: voorbereiden

De leerkracht motiveert de kinderen voor het aan te leren woord door het creëren van aandacht en betrokkenheid en door een gezamenlijke ervaring op te roepen of op te bouwen waaraan het nieuwe woord gekoppeld kan worden.

Stap 2: semantiseren

De leerkracht legt de betekenis van de nieuwe woorden uit. Hierbij probeert de leerkracht de nieuwe woorden zoveel mogelijk te koppelen aan concrete materialen, situaties en handelingen.

Stap 3: consolideren

Om de betekenis van een nieuw woord goed te onthouden, is het belangrijk dat de woorden vaak en in verschillende contexten worden gebruikt. Op deze manier krijgt het nieuwe woord ook relaties met andere woorden, wat helpt bij het onthouden.

Stap 4: controleren

De leerkracht kan op een impliciete wijze controleren welke woorden de kinderen al kennen en welke woorden nog een keer herhaald moeten worden, door de kinderen te laten vertellen bij een praatplaat of door mee te doen met activiteiten. Het gebruik van een woordenlijst, zoals 1001 woorden, is hierbij een handig hulpmiddel.

Semantiseren van woorden, de stappen:

- selecteren van woorden;
- ondersteunende materialen om de betekenis van de woorden uit te leggen;
- de stapsgewijze aanpak: materialen koppelen aan de geselecteerde woorden en geïsoleerd aanbieden, en vaak herhalen. Allerlei activiteiten om de woorden vaak te laten herhalen (passief en actief). Het verhaal (eventueel verkort) voorlezen. Daarna het hele verhaal lezen en er allerlei activiteiten aan koppelen (memoryspelletjes, tekeningen maken, verteltafel, naspelen/dramatiseren, enzovoort).

NB Indien aanwezig bekijk de dvd 'Welterusten kleine beer' (of een andere dvd van een prentenboek).

i Theoretische verdieping 2: Woordenschat ingepast in de onderwijscyclus (zie ook Achtergrondinformatie, Toelichting op de onderwijscyclus, p. 97)

De peuterarrangementen en onderwijsactiviteiten zijn opgebouwd aan de hand van de onderwijscyclus van Smits, bestaande uit aanbod, ruimte, feedback en interactie, en evaluatie. De vier fasen vormen een eenheid. Om de ontwikkeling van de kinderen te kunnen volgen, blijft de leidster/leerkracht verantwoordelijk voor alle fasen van de cyclus. Anders gaat de samenhang verloren en is het moeilijker te overzien hoe een leerling zich alzijdig (psychomotorisch, sociaal-emotioneel en cognitief) en veelzijdig (muzikaal, ritmisch, logisch, verbaal, wiskundig en cetera) ontwikkelt. De onderwijscyclus helpt om het leren inhoudelijk te organiseren, te begeleiden, te faciliteren en te evalueren, met als resultaat dat het op een steeds hoger en complexer niveau komt. Hieronder is de cyclus uitgewerkt met voorbeelden.

Aanbod (bestaat uit 5 onderdelen).

1. **Leerinhoud bepalen:** bestaat uit leerstof (vorm en betekenis), leerproces (hoe leren leerlingen leren) en functie (waarom leren leerlingen deze inhoud op dit moment). Bij het voorlezen van een prentenboek bestaat de leerstof bijvoorbeeld uit het leren van nieuwe woorden (themawoorden, nt2-woorden, taaldenkwwoorden). Die woorden moeten receptief en/of productief, breed en/of diep worden geleerd. Dit heeft consequenties voor het leerproces: bij receptief hoeven kinderen alleen te begrijpen, aan te wijzen, of iets dergelijks, bij productief moeten ze het zowel kunnen aanwijzen als benoemen.
2. **Didactiek:** passend bij de specifieke leerinhoud en afgestemd op de doelgroep(en). De didactiek die past bij het leren van woorden is de viertakt van Verhallen (voorbewerken, semantiseren, consolideren en controleren). Bij het onderdeel semantiseren passen de 3x3aanpak van Bacchini en de drie uitjes van Verhallen en Vernulft.
3. **Pedagogische begeleiding:** afgestemd op de doelgroep en de inhoud. Differentiëren is belangrijk om alle kinderen te bereiken. Differentiëren kan naar inhoud (gemakkelijk of moeilijke vragen, opdrachten) en naar ondersteuning (van concreet naar abstract, van driedimensionaal naar tweedimensionaal (foto's, tekeningen, schema's).

Voorbeeld van opbouw in ondersteuning van driedimensionaal naar het platte vlak

4. **Organisatie** van de inhoud (inhoudelijk management) en van de groep/klas (groepsmanagement) afhankelijk van het onderwerp: bij het voorlezen van een prentenboek is een theateropstelling heel geschikt. Nog geschikter is het om met een klein groepje te werken. Het is belangrijk dat alle kinderen de leidster/leerkracht tijdens het vertellen goed en op dezelfde manier kunnen zien.
5. **Leermiddelen** (onder andere methodes) en materialen: prentenboeken, programma's (Startblokken, Kaleidoscoop, Piramide, Uk/Puk & Ko, enzovoort), methodes (Idee, Schatkist), attributen, verteltassen.

Voorbeeld van een verteltas

Ruimte

Jonge kinderen leren vooral tijdens het spel, door te doen. Het is belangrijk dat kinderen op basis van het aanbod veel gelegenheid krijgen om te experimenteren, te spelen, samen te werken, samen te onderzoeken, uit te proberen, te ontdekken, in allerlei hoeken binnen en buiten. Dit betekent dat er tijd moet zijn om met het 'aanbod' aan de slag te gaan. In het geval van het aanbod via een voorleesmoment/prentenboek betekent dit dat alle spullen, platen, foto's en tekeningen in de ruimte aanwezig zijn. Daar gaan kinderen dan mee aan de slag. Ze kunnen ermee spelen, ze kunnen tekeningen maken, ze kunnen dansen, ze kunnen naspelen, ze kunnen samen lezen (bijvoorbeeld op een bandje het verhaal terugluisteren). In feite kunnen ze in elke hoek aan de slag, immers de praatplaat sluit aan bij het thema.

Interactie/feedback

Feedback van de leerkracht op het spelen/werken/leren van de kinderen is gericht op generalisatie en transfer. Kan plaatsvinden tijdens het spel en tijdens georganiseerde (kleine) groepsmomenten. Het doel van de feedback en interactie is de kennisontwikkeling, het individuele en sociale leren op een hoger niveau te brengen. De leidster/leerkracht speelt in op wat is aangeboden (tijdens het voorlezen) en het experimenteren/spelen hiermee. De rol van de leidster/leerkracht is ook de interactie tussen de kinderen op gang te brengen en in te spelen op wat de leerlingen inbrengen. Dit is de moeilijkste fase in de onderwijscyclus. Hier zet een leidster/leerkracht alle kennis- en vaardigheid- en attitude aspecten op het gebied van taal en jonge kinderen tegelijkertijd in. Feedback/interactie is gericht op:

1. **Inhoudelijke ontwikkeling:** ontwikkeling van preconcepten, die in eerste instantie intuïtief en subjectief zijn, naar gedeelde concepten (vergelijkbare kennis om op verder te kunnen borduren op korte termijn en lange termijn). Kinderen uitdagen te praten over wat ze doen of hebben gedaan. Vervolgens reageren op wat de kinderen zeggen en zoveel mogelijk de geselecteerde (lesstof) woorden (in zinnen) laten terugkomen. Als kinderen de betreffende woorden al blijken te gebruiken, nieuwe woorden inbrengen tijdens de interactie (bijvoorbeeld uit de woordenlijst).
2. **Leren leren**, individueel en sociaal, gericht op het autonoom/zelfstandig en zelfverantwoordelijk kunnen functioneren op school en in de samenleving met respect voor jezelf en de ander. Tijdens de interactie vragen hoe ze hebben gewerkt. Bijvoorbeeld een klein probleempje inbrengen (jullie wilden allebei het bandje luisteren, hoe opgelost?).

Evaluatie

Nagaan wat de opbrengst is van het aanbod, de verwerking ervan tijdens de experimenteeruimte en de feedback/interactie. Er kan op vijf manieren worden geëvalueerd:

1. **Observaties** tijdens verschillende situaties bijvoorbeeld door mee te spelen.
2. **Materialen** van leerlingen verzamelen die het leerproces laten zien (tekeningen en dergelijke).
3. **Foto's/filmpjes/audio-opnames** van leerlingen maken tijdens het (samen)spelen/werken.
4. **Aanbodafhankelijke toetsen** (vooral bedoeld om het aanbod van de leidster/leerkracht te evalueren).
5. **Aanbodonafhankelijke**, genormeerde, toetsen (bijvoorbeeld aan het einde van een langere periode).

NB Aanbod, ruimte, interactie/feedback en evaluatie vormen een eenheid. De fasen volgen elkaar niet zonder meer op, het is ook mogelijk te switchen tussen de fasen. Met andere woorden de fasen zijn niet lineair van aard maar recursief. Om de ontwikkeling van de leerlingen te kunnen volgen, blijft de leerkracht verantwoordelijk voor alle fasen in deze cyclus. Anders gaat de samenhang verloren en is het moeilijker te overzien hoe een leerling zich alzijdig (psychomotorisch, sociaal-emotioneel en cognitief) en veelzijdig (muzikaal, ritmisch, logisch, verbaal, enzovoort) ontwikkelt.

Ruimte voor toepassing: Twee opdrachten gericht op het taalontwikkelen werken met prentenboeken

NB Deze opdracht is voor in de praktijk. Tijdens het uitwerken van de opdracht kan de onderwijscyclus als houvast worden gebruikt (zie bijlagen op p. 81 en 83).

Toepassingsopdracht 1: Prentenboeken themagericht voorbereiden

- Selecteer een geschikt prentenboek volgens de criteria: er is een heldere verhaallijn, de nieuwe woorden zijn duidelijk afgebeeld en de illustraties geven de verhaallijn goed weer).
- Selecteer in het verhaal de kernwoorden.
- Betrek ook de illustraties hierbij.
- Bedenk een aanbieding.
- Maak de ondersteunende materialen erbij.

(zie ook de uitwerkingen in de bijlagen op p. 85 en 87)

Toepassingsopdracht 2: Prentenboeken boekgericht voorbereiden

- Selecteer een geschikt prentenboek volgens de criteria: er is een heldere verhaallijn, de nieuwe woorden zijn duidelijk afgebeeld en de illustraties geven de verhaallijn goed weer).
- Selecteer in het verhaal sleutelscènes en de kernwoorden.
- Formuleer kernzinnen bij de sleutelscènes.
- Kernzinnen met illustraties ophangen.
- Kernzinnen regelmatig herhalen.

(zie het voorbeeld in de bijlage op p. 89)

Bijlagen

De onderwijscyclus - voorbeelduitwerking

De onderwijscyclys - leeg werkblad

De kikkerkoning - voorbeelduitwerking
peuterspeelzaal

De kikkerkoning - voorbeelduitwerking
groep 1/2

En nu lekker slapen sam - voorbeelduitwerking

De onderwijscyclus - voorbeelduitwerking

Onderwijs ontwerpen en evalueren

De onderwijscyclus van Smits		
Stap	Onderdelen	5. Reflectie
1. Aanbod	<ul style="list-style-type: none"> • inhoud: doel bepalen, leerinhouden gericht selecteren (bijv. prentenboek en 10 nieuwe woorden); • didactiek en instructietechnieken kiezen (bijv. viertakt, 3x3 aanpak of 3 uitjes...); • ondersteuning passend bij de inhoud (materialen van 3D, naar 2D (foto, tekening, schematische tekening); • organisatie van de inhoud (ordening, tijdstip, tijdinvestering.), van de groep (individueel, kleine groep, grote groep) en van de ruimte (hoeken afgestemd op het aanbod). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat deed ik? 2. Wat gebeurde er? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen?
2. Ruimte	<p>De leerlingen laten/leren experimenteren met het aanbod bij voorkeur op verschillende manieren in verschillende hoeken. Organisatie van de ruimte: twee kinderen in de bouwhoek (spullen zijn onder andere afgestemd op het aanbod (attributen die te maken hebben met de nieuwe woorden, enzovoort); vier kinderen in de leeshoek; twee kinderen in de schrijfhoek, enzovoort.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat deed ik? 2. Wat gebeurde er? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen?
3. Feedback/ interactie	<p>Welke vragen stel je om de kinderen doelgericht een stapje verder te brengen in hun ontwikkeling (inhoudelijk gekoppeld aan de ontwikkeling op sociaal, emotioneel, cognitief en psychomotorisch)? Hoe breng je de interactie tussen kinderen onderling op gang?</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat deed ik? 2. Wat gebeurde er? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen?
4. Evaluatie	<p>Hoe weet je wat er is geleerd? Op welke manieren heb je dit in kaart gebracht?</p> <ul style="list-style-type: none"> • via meespelen; • via observeren tijdens het spel; • via verzamelde materialen (foto's van pakkende momenten, materialen van kinderen, video-audio-opnames); • via testen/toetsen. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat deed ik? 2. Wat gebeurde er? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen?

De onderwijscyclus - leeg werkblad

Onderwijs ontwerpen en evalueren

Stap	Onderdelen	5. Reflectie
1. Aanbod		
2. Ruimte		
3. Feedback/ interactie		
4. Evaluatie		

De kikkerkoning - voorbeelduitwerking peuterspeelzaal

Prentenboeken themagericht voorbereiden

1. Aanbod

Een prentenboek over dit thema (kenmerken):

- aansprekend onderwerp
- heldere korte verhaallijn
- eenvoudige taal
- illustraties en tekst ondersteunen elkaar
- inhoud bevat problemen en oplossingen en of oorzaak en gevolg (aanzetten tot nadenken)

themawoorden	NT2	Taal-/denkwoorden
De koning	De prins	Toen
De prins	De prinses	Omdat
De prinses	Het water	Maar
Het kasteel	Verdrietig	Daarom
Het water	Een gouden bal	
Een gouden bal	De kroon	
De toren		
De kroon		
Verdrietig		
De ridder		

Ondersteuning

- huishoek ingericht als kasteel (3D)
- verkleedrek met verkleedkleden rondom thema
- verteltafel met attributen (3D) die betrekking hebben op het verhaal
- gelamineerde platen van de kikkerkoning voor de vertelwand (2D)
- foto's van prins / prinses (2D)

Didactiek

Woorden aanbieden door middel van 3 x 3 aanpak

- betekenis verduidelijken (3x)
- laten nazeggen en eventueel ondersteunen met gebaren (3x)
- controleren (3x)

Organisatie

Peuters zitten in een halve kring, recht voor de juf met een goed zicht op de vertelwand en of verteltafel.

Instructie

- directe instructie:
 - woorden benoemen van de platen / foto's
 - woorden benoemen van attributen en van de verteltafel
 - liedjes en versjes leren rondom het thema
- probleemgerichte instructie:
 - vragen stellen over situaties (oorzaak- gevolg)
- zonder instructie:
 - peuters zelf iets laten ontdekken tijdens spel

2. Ruimte om te oefenen en te experimenteren

Diverse hoeken: natte hoek (bak met water voor kikker), huishoek (kasteel), bouwhoek, verkleedhoek, verteltafel, boekenhoek (met selectie rondom thema).

3. Feedback en interactie

Spel goed volgen in de diverse hoeken. Tijdens het spel zinnen uitbreiden, herverwoorden en betekenis uitleggen en of verdiepen (verrijking). Activiteiten met een kleine groep en in één op één situaties.

4. Evaluatie en controle

Observatie tijdens:

- vrije situaties: tijdens spel en vervolgens tijdens het stellen van vragen over het thema;
- geplande situaties:
 - vragen stellen over de passieve (receptieve) woordkennis, vragen voorwerpen aan te wijzen;
 - vragen stellen over de actieve (productieve) woordkennis, vragen voorwerpen aan te wijzen en te benoemen;
- memoryspelletjes;
- toverspel (attributen van de verteltafel onder een doek leggen, wat is weg, wat is wat);
- vertelkastje: interactief voorlezen en observeren wat de kinderen aan woorden teruggeven.

De kikkerkoning - voorbeelduitwerking groep 1/2

Prentenboeken themagericht voorbereiden

1. Aanbod

Ik heb de tekst bij elke prent van het prentenboek *De kikkerkoning* veranderd in voor de kleuters begrijpelijke taal. De illustraties moeten de verhaallijn aangeven. Nieuwe woorden moeten duidelijk afgebeeld zijn.

Themawoorden	NT2 woorden	Taal-/denkwoorden
de koning	kleren	er
de dochter	de bal	als...dan
de put	de rand	
opvangen	rennen	
beloven	de beker	
bang zijn	het bord	
naast	huilen	
optillen		

Ondersteuning

- **De platen** van het prentenboek zijn gekopieerd en gelamineerd. Aan de hand van de platen kunnen de kinderen het verhaal navertellen.
- Er zijn “**stokpoppetjes**” gemaakt van de hoofdfiguren. Daarmee kunnen de kinderen het verhaal naspelen. Deze komen op de thematafel te liggen.
- In **de huishoek** wordt een kasteel gemaakt met daarin verkleedkleren, zilveren bordje en bekertje en zilveren bestek.
- Van de nieuwe woorden worden kaartjes gemaakt waarop duidelijke afbeeldingen zijn met daaronder het woord met lidwoord; de prinses, de put, opvangen.

Didactiek

De woorden worden aangeboden volgens **de 3x3 methode**:

- betekenis verduidelijken (3x)
- laten nazeggen (3x)
- controlerondje (3x)

2. Ruimte om te oefenen en te experimenteren

- De kinderen kunnen het verhaal naspelen in de huishoek.
- Met de “stokpoppetjes” kunnen de kinderen het verhaal navertellen.
- De kaartjes kunnen nagestempeld worden in de leesschrijfhoek.
- De kinderen kunnen aan de hand van de platen het verhaal navertellen.
- Versjes en liedjes rond het thema.
- Verteltafel.

3. Feedback en interactie

- Bij een groepje kinderen gaan zitten en vragen stellen die het gebruik van de woorden die centraal staan uitlokken.
- Met de kinderen meespelen en de woorden gebruiken die centraal staan.
- In de grote groep kinderen laten vertellen wat ze hebben gedaan en erop inspelen met behulp van vragen.

4. Evaluatie en controle

Met behulp van de volgende activiteiten wordt gekeken of de aangeboden begrippen eigen gemaakt zijn:

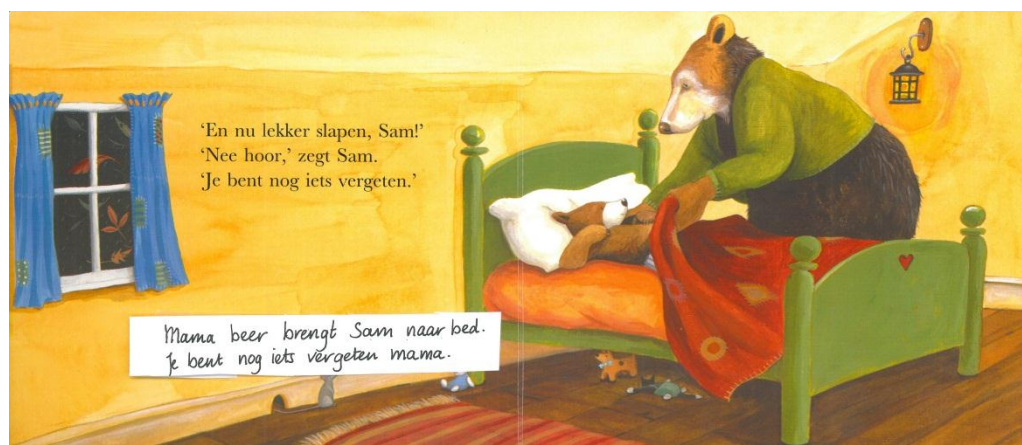
- Observaties in de hoeken.
- Memoriespel waarop alle begrippen afgebeeld zijn. De kinderen moeten verwoorden wat er op het kaartje staat.
- Kimspeel met voorwerpen, kaartjes.
- Vragen stellen over de activiteiten.

En nu lekker slapen Sam – voorbeelduitwerking

Prentenboeken vereenvoudigen / boekgericht voorbereiden

Hest, A. & A. Jeram (2001). *En nu lekker slapen, Sam!* Rotterdam: Lemniscaat.

De sleutelscène	Het ritueel voor het slapen gaan.
------------------------	--

Originele tekst	Geformuleerde kernzinnen
In het witte huis brengt mamma Beer Sam naar bed.	Het is donker. Sam de beer gaat slapen.
'En nu lekker slapen, Sam!' 'Nee hoor,' zegt Sam. 'Je bent nog iets vergeten.'	Mama beer brengt Sam naar bed. 'Je bent nog iets vergeten mama!'
Mamma Beer gaat naast Sam op het bed zitten, en samen lezen ze zijn lievelingsboek. Ze slaan geen enkel woord over.	Mama beer gaat voorlezen.
Mamma Beer pakt de rode deken en trekt hem op tot onder Sams kin. Het andere eind slaat ze om zijn achterpoten heen. Zo ligt hij in een warm nestje. Buiten loeit de wind: Woe, woehoeoe! 'Nu lekker slapen, Sam.' 'Nee hoor,' zegt Sam. 'Je bent nog iets vergeten.'	Mama beer legt de rode deken over Sam. 'Je bent nog iets vergeten mama.'
Mamma Beer haalt zijn knuffels. Ze liggen dicht tegen Sam aan onder de rode deken. De regen tikt op het dak en tegen de ramen. De wind loeit: Woe, woehoeoe! 'Nu lekker slapen, Sam.' 'Nee hoor,' zegt Sam. 'Je bent nog iets vergeten.'	Mama beer legt de knuffels in bed. Je bent nog iets vergeten mama.
Et cetera	Et cetera

Achtergrondinformatie

PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 2

Toelichting op de onderwijscyclus

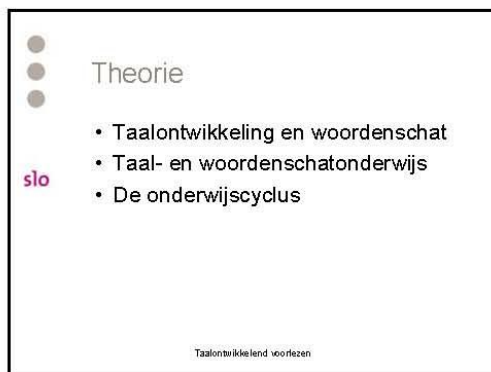
Het benutten van taalkansen

PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 2

Taalontwikkelen in een doorgaande lijn
Bijeenkomst 2: Taalontwikkelen voorlezen

slo

Theorie

- Taalontwikkeling en woordenschat
- Taal- en woordenschatonderwijs
- De onderwijscyclus

slo

Taalontwikkelen voorlezen

Taalontwikkeling van het kind

leeftijd	faso
Tot 1 jaar	voortalgige periode: klanken en enkele woorden
1 jaar tot 2,6 maanden	vroegtalige periode: klanken, woorden en korte zinnen
2,6 maanden tot 5 jaar	Differentiatiefase: Woordvormen, langere zinnen, teksten en nadenken over taal
5 tot 10 jaar	Voltooiingsfase: Samengestelde zinnen, teksten in diverse contexten

slo

Taalontwikkelen voorlezen

●
● Receptief en productief (herhaling)
●

	taalontwikkeling	mondeling	schriftelijk
slo	Receptief/ passief	luisteren	lezen
	Productief/ actief	spreken	luisteren

Taalontwikkeld voorlezen

●
● Twee zijden van de taalontwikkeling
●

	vorm	betekenis
slo	<ul style="list-style-type: none"> • Klanken • Woorden • Zinnen • Tekst • Context 	<ul style="list-style-type: none"> • Labeling • Kenmerken • Relaties • Gevoelswaarde

Taalontwikkeld voorlezen

●
● Twee zijden van de taalontwikkeling
●

	vorm	betekenis
slo	<ul style="list-style-type: none"> • Klanken • Woorden • Zinnen • Tekst • Context 	<ul style="list-style-type: none"> • Labeling • Kenmerken • Relaties • Gevoelswaarde

Taalontwikkeld voorlezen

● Verschillen in de taalontwikkeling van een kind

●

●

●

slo Verschillen, o.a.

- Karakter kind
- Culturele verschillen
- Sociale verschillen
- Verschillen in moedertaal
-

Taalontwikkelend voorlezen

● Taal in relatie met milieu en ontwikkeling

●

●

slo

Omgeving	Mate van ervaringen	Taalontwikkeling
Middenklasse gezinnen	Veel	Rijk
Kinderen in afgelegen streken	Veel	Weinig
Zwak sociaal milieu	Weinig	Weinig
Anderstalige middenklasse gezinnen	Veel	Rijk (in eigen taal)
Anderstaligen in zwak sociaal milieu	Weinig	Weinig (in eigen taal)

Taalontwikkelend voorlezen

●

● Taal- woordenschatvergroting bij voorlezen

●

slo

- Woorden apart aanbieden
- Vaak herhalen
- Aandacht van het kind richten op referent (afbeelding, materiaal)
- Verhalen herhaaldelijk voorlezen

Taalontwikkelend voorlezen

● ● ● 3 x 3 aanpak (jonge kinderen)

- Taalaanbod duidelijk en langzaam

slo

- Veel herhaling in drie stappen:
 1. betekenis verduidelijken (3x)
 2. laten nazeggen (3x)
 3. controlerondje (3x)
- Synchroniseren
 - koppeling van de woorden + context (= voorwerpen, handelingen en afbeelding)

Taalontwikkeldend voorlezen

● ● ● 3-uitjes (oudere kinderen)

- Uitbeelden:
 - voorwerp of handeling laten zien en of ervaren
 - gebaren
 - voordoen of uitbeelden

slo

- Uitleggen:
 - betekenis talig omschrijven en verduidelijken
- Uitbreiden
 - woorden clusteren die qua betekenis dicht bij elkaar liggen
 - meeliften verwante woorden (kaart, plattegrond)

Taalontwikkeldend voorlezen

● ● ● De onderwijscyclus

slo	1	Aanbod	Doel en Inhoud Instructie-didactiek Ondersteuning organisatie
	2	Ruimte	Om te experimenteren met het 'aanbod'
	3	Feedback en interactie	Welke verrijkende vragen stel je? Hoe reageer je op de inbreng van de kinderen? Hoe laat je de kinderen op elkaar reageren?
	4	Evaluatie	Hoe weet je wat er geleerd is? Hoe leg je dat vast?

Taalontwikkeldend voorlezen

● ● ●

Leerkrachtperspectief

Fase	Reflectieve vragen	Acties
Aanbod	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat deed ik? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig? 	
Bevorte	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat zag ik? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig? 	
Interactie en feedback	<ol style="list-style-type: none"> 1. Welke interventie? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig? 	
Evaluatie	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat lag ik vast? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig? 	

Taalomwikkend voorlezen

slo

Toelichting op de onderwijscyclus

1. Een duidelijke onderwijscyclus

De peuterarrangementen en onderwijsactiviteiten zijn opgebouwd aan de hand van de onderwijscyclus van Smits (MinOV, 2010) bestaande uit aanbod, ruimte, feedback en interactie, en evaluatie. De vier fasen van de cyclus vormen een eenheid. Om de ontwikkeling van de leerlingen te kunnen volgen, blijft de leerkracht verantwoordelijk voor alle fasen van de cyclus. Anders gaat de samenhang verloren en is het moeilijker te overzien hoe een leerling zich *alzijdig* (psychomotorisch, sociaal-emotioneel en cognitief) en *veelzijdig* (muzikaal, ritmisch, logisch, verbaal et cetera) ontwikkelt. De afbeelding hieronder geeft de cyclus weer.

Afbeelding 1: De onderwijscyclus

De onderwijscyclus helpt om het leren inhoudelijk te organiseren, te begeleiden, te faciliteren en te evalueren, met als resultaat dat het leren op een steeds hoger en complexer niveau komt.

Aanbod

- Inhoud: de leerstof of declaratieve kennis (vorm en betekenis), het leerproces of procedurele kennis (hoe leren leerlingen leren) en functie (waarom en waarvoor leren leerlingen deze inhoud op dit moment);
- Didactiek: de instructie en werkvormen passend bij de specifieke leerinhoud en afgestemd op de doelgroep(en);
- Pedagogische ondersteuning afgestemd op de doelgroep (differentiatie naar inhoud en ondersteuning/uitdaging);
- Leermiddelen (onder andere methodes) en materialen;
- Organisatie van de inhoud en de groep/klas (management).

Voorbeeld groep 1-2

- De leerkracht stelt als doel dat de leerlingen een liedje over het thema te leren (inhoud), met extra aandacht voor ritme en samenspel.
- De leerkracht besluit als didactiek ' begeleide inoefening/modeling' te kiezen (voordoën, nadoen)
- De leerkracht weet dat sommige kinderen moeite hebben met ritmiek, zij geeft die leerlingen tijdens de inoefening een gemakkelijke ritme-opdracht bij het liedje. Andere kinderen hebben er geen moeite mee, die geeft ze een moeilijker opdracht. Alle kinderen kunnen dan tijdens het samenspelen en zingen meedoen en voelen zich competent en gewaardeerd.
- De leerkracht organiseert heterogene groepjes en geeft inhoudelijk gedifferentieerde opdrachten.
- De leerkracht gebruikt een liedboek/methode/muziekboeken voor de eigen voorbereiding. Ze verzamelt ritme-instrumenten en bedenkt voorbeelden hoe die bij het liedje kunnen worden gebruikt.

Ruimte

Op basis van het aanbod geeft de leerkracht de leerlingen gelegenheid om doelgericht te experimenteren, te spelen, samen te werken, samen te onderzoeken, uit te proberen en te ontdekken. Leerlingen mogen fouten maken tijdens deze fase, waarop de leerkracht de fout verbetert en zo het leren van de leerlingen spelenderwijs ondersteunt. Deze fase vergt tijd om dit actieve leerproces bij de leerlingen te laten plaatsvinden.

Voorbeeld voor het leren van jonge kinderen (nav het leren van het liedje)

Kleuters tijdens en na het leren van het liedje zelf laten experimenteren welke ritmes bij het liedje passen. Vervolgens ook op andere momenten veel laten doen in allerlei hoeken die zijn afgestemd op het aanbod.

Interactie en feedback

Tijdens deze fase is de leerkracht in interactie met de leerlingen en geeft zij feedback tijdens het spelen, werken en experimenteren van de leerlingen. De feedback is gericht op het op een hoger niveau brengen van het leren van de leerlingen. Zij stimuleert ze in deze fase te leren in de Zone van Naaste Ontwikkeling (ZNO) (Vygotsky, 1978).

De rol van de leerkracht is de interactie tussen de leerlingen en het leren van elkaar te faciliteren en als expert van leerprocessen en inhouden doelgerichte vragen te stellen op basis van wat de leerlingen inbrengen.

Evaluatie

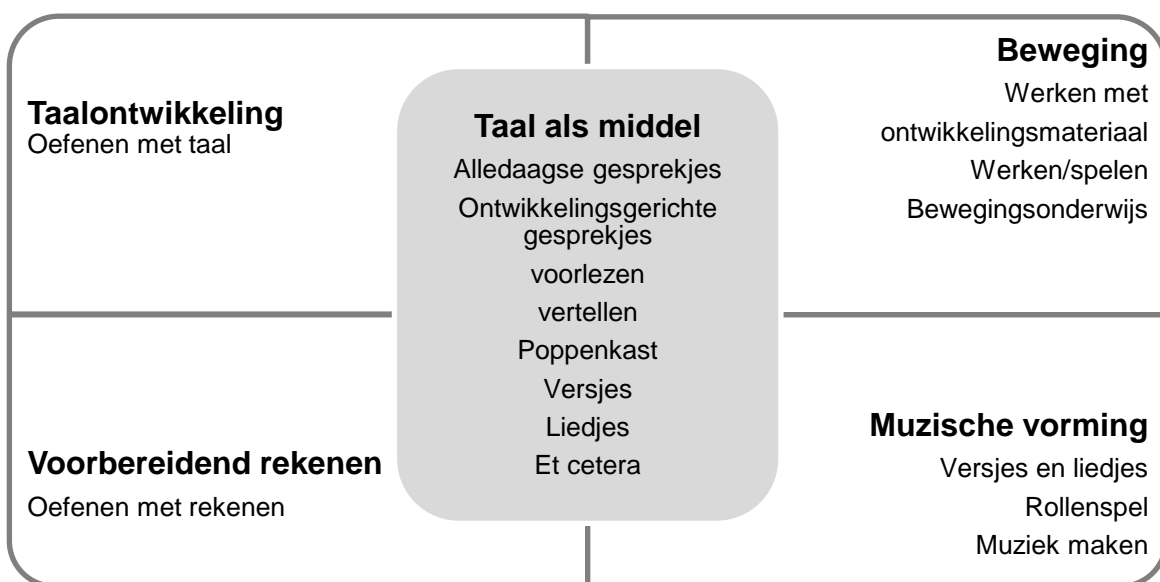
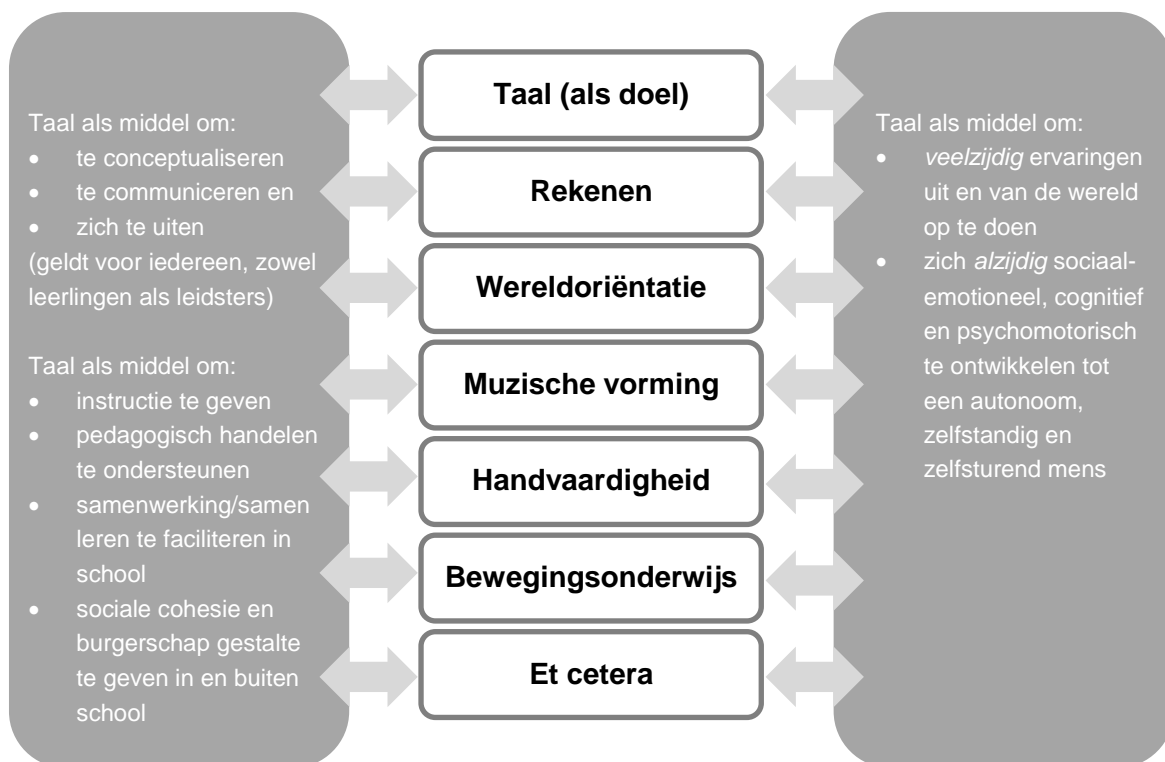
Tijdens deze fase gaat de leerkracht na wat en op welke manier de leerlingen hebben geleerd en of het leerdoel is bereikt. Er kan op vijf verschillende manieren worden geëvalueerd:

1. observaties tijdens verschillende situaties;
2. verzamelde materialen van leerlingen (tekeningen e.d.);
3. foto's/filmpjes/audio-opnames van leerlingen tijdens (samen)spelen/werken;
4. rapportages;
5. onafhankelijke, genormeerde toetsen.

Voor het voorbereiden van lessen kan de leerkracht gebruik maken van de structuur van de onderwijscyclus.

2. Taal als middel en als doel

Taal als doel is voorwaardelijk om taal als middel te kunnen gebruiken. Taal als middel ontwikkelt zich onder andere in wisselwerking met alle 'vakken' die we als ontwikkelingsgebieden hebben onderscheiden (Smits, 2009). Er is dus een sterke wisselwerking tussen taal en leren en leren en taal.

Afbeelding 2: De leer- en vormingsgebieden en de verschillende activiteiten

3. Begeleiding en ondersteuning

Leidsters en leerkrachten professionaliseren bestaat niet alleen uit het volgen van een cursus of in de groep/klas brengen van een nieuwe methode. Scholing is belangrijk om kennis en nieuwe inzichten uit te leggen en mensen ermee te leren werken. Maar als de leidster/leerkracht dan weer in de klas komt en met de nieuwe kennis en inzichten aan de slag gaat, kan ze problemen tegenkomen die ze op moet lossen. Dan is het heel prettig als zij de knelpunten die ze ervaart met andere leidsters/leerkrachten kan bespreken. Tijdens begeleidings- en ondersteuningsbijeenkomsten onder leiding van experts kunnen mooie en goede leermomenten met elkaar gedeeld worden en kan er van elkaar geleerd worden.

Op een aantal momenten zullen de begeleiders met de leidsters en leerkrachten samenkomen en de scholen bezoeken, maar leerkrachten kunnen elkaar onderling ook heel goed ondersteunen. Als leerkrachten met elkaar uitwisselen en elkaar steunen, heet dit 'peer follow-up support'. Als de follow-up door een expert begeleid wordt is er sprake van supervisie.

In het geval van supervisie door een expert wordt de volgende uitwerking gebruikt. In de linkerkolom staan de vier fasen van de onderwijscyclus. In de tweede kolom staan reflectieve vragen, die gebruikt kunnen worden om het gesprek te sturen. De derde kolom is wat de leerkrachten met elkaar bedacht hebben om knelpunten op te lossen. De laatste kolom is om na te gaan of die oplossingen gewerkt hebben.

Fase onderwijscyclus	Reflectieve vragen	Reactie (Hoe heb ik dat met de leidster besproken?)	Actie (Wat heeft de leidster daarmee gedaan?)
Aanbod	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat zag ik? 2. Welke begeleiding? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen? 		
Ruimte	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat zag ik? 2. Welke begeleiding? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen? 		
Interactie en Feedback	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat zag ik? 2. Welke begeleiding? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen? 		
Evaluatie	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat zag ik? 2. Welke begeleiding? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen? 		

Tabel 1: De onderwijscyclus uitgewerkt voor begeleidings- en ondersteuningsbijeenkomsten

Voor peer follow-up bijeenkomsten kan de onderstaande uitwerking van de onderwijscyclus gebruikt worden:

Fase onderwijscyclus	Reflectieve vragen	Actie
Aanbod	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat deed ik? 2. Wat gebeurde er? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen? 	
Ruimte	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat deed ik? 2. Wat gebeurde er? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen? 	
Interactie en Feedback	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat deed ik? 2. Wat gebeurde er? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen? 	
Evaluatie	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wat deed ik? 2. Wat gebeurde er? 3. Wat zou beter kunnen? 4. Hoe zou dat beter kunnen? 	

Tabel 4: De onderwijscyclus uitgewerkt voor peer follow-up bijeenkomsten

4. Referenties

MinOV (2010). *Spelend leren een praktisch curriculum voor kleuters. Handleiding*. Paramaribo: MinOV

Smits, Mieke (2009). *Schrijven en leren op de pabo. Een onderzoek naar de praktijkkennis van opleiders Nederlands*. Warnsveld: Educompagnon

Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The development of higher psychological processes*. Cambridge: Harvard University Press.

Het benutten van taalkansen

Op de peuterspeelzaal en in de onderbouw van de basisschool is er voor alle kinderen, ongeacht hun thuissituatie, veel ruimte om te spelen, ervaringen op te doen en zich alzijdig en veelzijdig te ontwikkelen. Dit betekent ook dat er veel gelegenheid is om spelenderwijs taal te ontwikkelen. Hierbij is het belangrijk dat ouders, leidsters en leerkrachten alle taalkansen (leren) benutten die er door de dag heen zijn. De publicatie *Het benutten van taalkansen* geeft een beeld van de taalpraktijk van drie peuterspeelzalen en de onderbouw van drie basisscholen in Enschede en 's-Hertogenbosch.

Kijk voor meer informatie op: <http://www.slo.nl/downloads/2010/het-benutten-van-taalkansen.pdf>

6. Taalontwikkellend gesprekjes voeren (dag 3)

Programma bijeenkomst 3

30 minuten	Reflectie en bewustwording 	Terugblik op basis van praktijkvoorbeelden: <ul style="list-style-type: none"> • kinderopvang/peuters • kleuters (Welterusten kleine beer) • oefenen met klankgebaren
30 minuten	Theoretische verdieping 	<ul style="list-style-type: none"> • onderwijscyclus toepassen op 'gesprekjes voeren' • stadia in gesprekjes bespreken
60 minuten	Ruimte voor toepassing 	Voeren van alledaagse gesprekjes in theorie en praktijk: <ul style="list-style-type: none"> • stadia in gesprekjes • voorbereiden van gesprekjes voor peuters en kleuters • gebruik van onderwijscyclus als denkmodel
25 minuten	Reflectie 	Voorbeelden bespreken: <ul style="list-style-type: none"> • verschillen tussen gesprekjes voor peuters/kleuters • verschillen tussen nt1 en nt2 gesprekjes
5 minuten	Vervolgspraken	<ul style="list-style-type: none"> • bespreken van de eerste uitwerkingen met behulp van de onderwijscyclus • in de samenwerkingsgroepen opdrachten verder uitwerken.

Reflectie

Bespreek de opdracht van de vorige keer.

Theoretische verdieping

Uitwerkingen van een script. Zie bijlage *Maken van een script voor gerichte woordenschat-uitbreiding*, p. 111, hoe een nieuw begrip tijdens een gesprekje kan worden aangeboden. Opbouw van een gesprekje met een kind dat nog helemaal geen, weinig of onvoldoende Nederlands spreekt (zie bijlage *Stadia voor het ontwikkelen van productieve taal*, p. 113).

3x3 aanpak

- Taalaanbod duidelijk en langzaam
- Veel herhaling in drie stappen:
 1. Betekenis verduidelijken (3x)
 2. Laten nazeggen (3 x)
 3. Controlerondje (3x)
- Synchroniseren:
 - Koppeling woorden + context (= voorwerpen, handelingen en afbeeldingen)

Gebruik van alledaagse momenten om taal te stimuleren en woordenschat uit te breiden (eet- en drinkmomenten, buitenspel, 'zorgmomenten', enzovoort).

(Herhaling theorie. Zie ook informatie behorend bij dagdeel 2)

Ruimte voor toepassing

Toepassingsopdracht 1: Gesprekjes voeren tijdens dagelijkse routines

Kleine gesprekjes voorbereiden in verschillende stadia. Script uitschrijven hoe moeilijke woorden kunnen worden uitgelegd en hoe een gesprekje kan verlopen.

- Bedenk drie alledaagse situaties.
- Selecteer woorden die tijdens zo'n alledaagse situatie aan de orde komen.
- Schrijf bij elk stadium de gesprekjes uit waarin de geselecteerde woorden voorkomen (zie voor de stadia de bijlage op p. 113).
- Oefen de gesprekjes in de eigen praktijk.

Voorbeelden groep 1-2 Speelzaal Piramide (anderstaligen)

Voorbeeld 1

We zitten in de kring te praten als S. zegt dat ze vanmiddag een 'vaccinatie' krijgt. "Weet iemand wat dat is?" Iedereen kijkt vragend om zich heen, niemand heeft een idee. "Ach", roept S., "je krijgt dan gewoon een prik dan word je niet ziek." Ooh ja", dat weten ze wel. En dan komen de verhalen los over prikken en spuiten. "Dat heet dan ook een vaccinatie, hè juf!"

Voorbeeld 2

Juf komt de klas binnenlopen.

"Juf, de WI doet het niet, de ubix zit er niet in."

"Sorry, de ubix?"

"Ja, dat ding wat er aan de achterkant in moet."

"Oh, de stekker."

"Nee, de ubix!"

"Je bedoelt dat kleine stekkertje? De usb-kabel?"

"Ja, dat zeg ik toch. De usb-kabel, en daarom deed de WI het niet. De usb-kabel zit er niet in."

Voorbeeld 3

We lopen naar het speellokaal en ik geef aan dat dat zachtjes moet gebeuren. Dus zachtjes lopen. V. zegt: "Juf, dat kan ik niet. Ik heb harde schoenen aan."

Voorbeeld 4

C. wil de rolschaatsen uit de schuur halen om mee te spelen.

"Dat kan niet, we hebben geen rolschaatsen."

"Jawel, die op die 3 wielen."

"Je bedoelt de skeelers?"

"Ja, de skeelers, want die andere hebben 4 wielen, hè juf?"

Voorbeeld 5

Een aantal landen van de wereld komen voorbij als we het over vakantie hebben. Wat je daar eet, ziet, enz. S. heeft één land waar hij persé niet naar toe wil. Hij wil niet naar Engeland, want daar is het 'eng'. Ik: "Hoe bedoel je eng?" S: "Het is daar griezelig, het zit in de naam. Dat is dus niet echt zo, hè juf?"

Voorbeeld 6

We bespreken in de groep hoe we met elkaar (willen) omgaan: Hoe ga je met elkaar om? Hoe speel je? Moet je elkaar pijn doen? J. steekt enthousiast zijn vinger omhoog. Ik: "Zeg het maar J." J: "Behandel een ander, zoals je zelf behandeld wil worden." Ik: "Een mooie zin, maar wat moet je dan doen?" J. antwoordt: "Geen idee." Ik leg uit dat als je niet wil dat jij een klap krijgt, iemand anders dat dan ook niet wil. J: "Dus ik wil geen tik en mijn vriendje ook niet." Ik: "Precies." Iedereen knikt.

Voorbeelden peuterspeelzaal Enschede

Voorbeeld 1

We zitten samen met enkele kleuters te plakken en Vincent, een peuter van 3 jaar en 9 maanden oud, kijkt door het raam naar buiten. Vincent: "Hé, wat doet die meneer daar? Moet je eens zien wat die meneer daar doet." Ik vraag: "Wat doet die meneer daar dan?" en Vincent antwoordt: "Denk ik dat kinderen daar niet heen mogen, dat is veel te gevaarlijk." Ik kijk achterom en zie een man op een steiger om te verven. "Daar heb je gelijk aan Vincent. En de meneer moet wel zo hoog klimmen, want anders kan hij er niet bij om te verven." Vincent: "Die meneer maakt raam helemaal schoon." Ik zeg: "Ja, hij maakt het hout schoon en dan kan hij het daarna verven." Vincent: "Met een kwast." Vincent kijkt naar zijn plakwerkje en zegt: "Nu is het klaar en mag het drogen."

Voorbeeld 2: Gesprek tijdens verschonen van een meisje (2 jaar en 10 maanden oud)

Juf pakt een schone luier uit de tas en zegt: "Kijk eens, nu krijg je een schone luier om, maar wat staat erop?" Juf houdt de luier hoog. Kaat: "Een beertje." Juf: "Van wie is die luier?" Kaat: "Is van mij." Tijdens het verschonen zegt Kaat: "Bah, vies zijn mijn billen." Even daarna tijdens staande aankleden ziet Kaat de plaat aan de muur hangen en zegt: "Mama met een kindje." Juf: "Wat is mama met het kindje aan het doen?" Kaat: "Mama loopt met baby." Kaat wijst en zegt: "Daar zijn eendjes in water en opa geeft brood." Meteen daarna zegt ze iets over de kinderboerderij. Juf: "Ben je naar de kinderboerderij geweest?" Kaat: "Ja, met mama, Veer en Raff." Juf kent Veer, maar weet niet wie Raff is en vraagt daarom: "Wie is Raff?" Hierop geeft Kaat geen antwoord en juf vraagt dan: "Heb jij ook brood aan de eendjes gegeven?" Kaat: "Ja, met mama. En de grote eend eet alles op."

Ondertussen was Kaat helemaal klaar en ging Kaat samen met juf terug naar de groep.

Toepassingsopdracht 2: Woorden ingebed in dagelijkse activiteiten

- Bekijk de voorwerpen en de materialen, stel je de activiteit voor als een kort filmpje.
- Bedenk welke woorden erbij passen, maak de hele lijst, maar maak vervolgens een selectie: niet teveel woorden tegelijk! Maak een spieklijstje.
- Schrijf de handelingen uit in korte zinnen met daarin de geselecteerde woorden. Maak korte opdrachten en bedenk interessevragen.
- Bedenk hoe in je eigen taalaanbod de nieuwe woorden verhelderd en herhaald worden > 3x3-aanpak.
- Maak korte opdrachten en bedenk interessevragen.

Maak de opdrachten met een collega (leidster en leerkracht) en zet de uitwerkingen naast elkaar. Bijvoorbeeld volgens het onderstaande voorbeeld. De doorgaande lijn wordt op deze manier beter zichtbaar.

Niveau 1 (baby's, peuters)	Niveau 2 (groep 1)	Niveau 3 (groep 2)
Korte woorden	Langere woorden	Verdiepende woorden
Korte zinnen (2 of 3 woorden)	Langere zinnen en eenvoudige vragen	Volledige zinnen en open vragen
	Eenvoudige opdrachtjes (handelingen uitvoeren ed)	Opdrachten die het creatief denken stimuleren
...

🗨️ Reflectie

Bespreek aan de hand van onderstaande uitwerkingen de overeenkomsten en verschillen tussen de gekozen woorden en vragen voor peuters en kleuters. Vergelijk de uitwerkingen met het script (bijlage op p. 111) en de opbouw van een gesprekje (bijlage op p. 113). Koppel deze theorie aan de eigen praktijkervaringen van de leidsters en leerkrachten.

Kleurentoren: peuters en kleuters

NIVO 1 (2+)	NIVO 2 (3+)	NIVO 3 (4+)
Spel zonder dobbelsteen maar met cirkels in de kleur van de kralen.	Spel spelen met de dobbelsteen en de bakjes de kleuren van de dobbelsteen. Kralen geven.	De torens maken (als de fijne motoriek dit toe laat).
<i>Woorden:</i>	<i>Woorden:</i>	<i>Woorden:</i>
Kleuren: rood, geel, blauw. Bakje. Pak maar.	Gooien. Pakken. Bakje. Kraal. Hetzelfde/dezelfde. Kleuren: rood, geel, blauw, groen.	Kleuren: + oranje en wit. Meervouden: één kraal, twee kralen. Pakken. Gooien. Dobbelsteen. Torens maken.
<i>Korte zinnen:</i>	<i>Korte zinnen:</i>	<i>Langere zinnen:</i>
Dit is rood/geel/blauw. Pak maar rood/geel/blauw. Goed gedaan. Zie je dezelfde kleur? Kleuren benoemen.	Heb jij rood/geel/blauw/groen/ aan? Ik heb rood/geel/blauw/groen/ aan. Welke kraal is hetzelfde?	Welke kleur is dit? Zie jij rood?
<i>Verdiepend:</i>	<i>Verdiepend:</i>	<i>Verdiepend:</i>
Herhaling van zinnen en woorden. Liedjes zingen.	Liedjes zingen	'Ik zie ik zie wat jij niet ziet' spelen met de kleuren die in het spel zitten.

De treinen: selectie van woorden bij activiteiten

NIVO 1 (2+)	NIVO 2 (3+)	NIVO 3 (4+)
<i>Woorden:</i>	<i>Woorden:</i>	<i>Woorden:</i>
Trein. Rails. Rijden. Lidwoorden, zelfstandige naamwoorden.	Wagon. Wielen. Draaien. Kleuren: geel, groen, rood, blauw. Telwoorden: een, twee, drie.	Vooruit. Achteruit. Trekken. Telwoorden: een, twee, drie, eerste, laatste, vooraan, achteraan. Vorbereidende reken- woorden en begrippen
<i>Korte zinnen:</i>	<i>Langere zinnen:</i>	<i>Open vragen en volledige zinnen:</i>
De trein. De trein rijdt. De rails.	De trein rijdt op de rails. De trein heeft wielen. De wielen draaien. De trein heeft een wagon. De trein heeft nog een wagon. De trein heeft een blauwe/ groene/ gele/rode wagon. De trein heeft een/twee/drie wagons. Een wagon, twee wagons.	De locomotief rijdt vooraan. De locomotief trekt de wagons. Waar rijdt de gele wagon. Ik koop een kaartje voor de trein.

Bijlagen

Maken van een script voor gerichte
woordenschatuitbreiding

Stadia voor het ontwikkelen van
productieve taal

Maken van een script voor gerichte woordenschatuitbreiding

STAP 1	<i>Ingrediënten verzamelen</i>
Uitbreiden	juichen – klanken – toejuichen
Uitleggen	juichen = in vrolijke klanken laten horen dat je blij bent klanken = geluid van je stem of muziekinstrument. Je kunt het horen. toejuichen = speciaal voor iemand juichen.
Uitbeelden	Ik ga daadwerkelijk juichen en ook toejuichen. Ook maak ik zelf verschillende klanken.
STAP 2	Script maken
	<p>Juichen is laten horen dat je blij bent. Dat doe je in vrolijke klanken. Ik kan in vrolijke klanken laten horen dat ik blij ben. Dus zo: "Jippie Yeah" [m'n armen omhoog], dat is juichen. Juichen doe je dus zo ... [voordoën]. De klank is het geluid dat ik maak: Yeah. Yeah is een klank. Je kunt ook met een andere klank juichen: "Wouw-o-tjie-tja-tjé" [één arm omhoog], dan hoor je een andere klank, een ander geluid. We kunnen dus ook zo juichen [voordoën]. We kunnen dus juichen, laten horen dat we blij zijn, met verschillende klanken. En je hebt gehoord: klanken zijn geluiden, zoals Wouw en Yeah. Bij voetbal juich je zo: "HéHoHéHo". HéHoHé is ook een klank, een geluid dat je kunt horen. Als je juicht, laat je dus in vrolijke klanken horen dat je blij bent.</p> <p>We kunnen ook voor één iemand juichen. Dat is TOEjuichen. Rik was gisteren jarig. We hebben gisteren Rik allemaal toegejuicht, weten jullie dat nog? We hebben speciaal voor Rik gejuicht. Ik ben niet jarig, maar welke kinderen willen mij eens toejuichen [ik kies 3 kinderen] ? Dus niet alleen maar juichen, maar speciaal voor mij juichen!</p> <p>De anderen luisteren naar de verschillende klanken [ik laat mezelf toejuichen terwijl ik steeds op de verschillende klanken wijs]. Horen jullie de verschillende klanken? Oh, wat was dat lekker om toegejuicht te worden!</p>
STAP 3	Interactieve verwerking plannen
	<p><i>Interactievragen:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Je kunt ook je lievelingsvoetballer toejuichen. Wie zou jij dan willen toejuichen? Hoe doe je dat? [laten voordoën] En jij ... ? [deze andere klanken benoemen] • Je juicht als je blij bent. Bespreek in tweetallen wanneer je voor het laatst gejuicht hebt. Vertel ook waarom je blij was en juichte. <p><i>Woordspin:</i></p> <p>Samen met de kinderen een woordveld maken bij 'juichen'. Er wordt uit alle door de kinderen genoemde woorden samen één nieuw woord gekozen om bij de woordspin op de muur aan te haken.</p>

Bron: Nuft, D. van der & M. Verhallen (2009). *Met woorden in de weer. Praktijkboek voor het basisonderwijs*. Bussum: Coutinho, p. 162-163.

Stadia voor het ontwikkelen van productieve taal

Referentiekader (NTU)

Spreken 2	De kleuter kan op communicatief adequate wijze spontaan en desgevraagd vertellen over onderwerpen die hem bezighouden.
<i>Voorbeeld</i>	De kleuter kan aan bekende leeftijdsgenoten of bekende volwassenen een beschrijving geven van een concreet voorwerp of persoon.

STADIUM 1

<i>Leerlinggedrag</i>	<i>Leraargedrag</i>
Kind spreekt nog geen Nederlands, communiceert non-verbaal: kan voorwerpen of afgebeelde kenmerken aanwijzen.	Leerkracht past haar taalaanbod aan, herhaalt veel, biedt veel taal aan, vergroot receptieve taalvaardigheid. Zorgt voor systematische woordenschatvergroting, benoemt voorwerpen en handelingen, vermijdt spreekdwang.

Voorbeeld: Wijst op zijn nieuwe broek en laat de zakken en de riem bewonderen.
 Heb je een nieuwe broek? Wat een mooie broek! En met grote zakken. En een nieuwe riem! Zo, wat een mooie riem!

STADIUM 2

<i>Leerlinggedrag</i>	<i>Leraargedrag</i>
Kind kan mensen, dieren, dingen en activiteiten benoemen. Kind kan in korte uitingen antwoord geven, ondersteund door gebaren.	Leerkracht past haar taalaanbod aan, herhaalt veel, biedt veel taal aan, vergroot receptieve taalvaardigheid. Zorgt voor woordenschatvergroting met aandacht voor o.a. belangrijke voorzetsels, stimuleert taalproductie in directe hier-en-nu context met non-verbale ondersteuning, geeft feedback: mondeling en expansie.

Voorbeeld: Juf, broek, grote zakken!
 Heb je een nieuwe broek? Laat eens zien. Wat een mooie broek! En met grote zakken, ik zie het. Je hebt een nieuwe broek met grote zakken. En ook nog een nieuwe riem!
 Zo, wat een mooie riem!

STADIUM 3

<i>Leerlinggedrag</i>	<i>Leraargedrag</i>
Kind heeft een grotere woordenschat, kan korte zinnetjes zelfstandig formuleren, echter nog niet foutloos.	Leerkracht past haar taalaanbod aan, stimuleert de taalproductie, herhaalt veel en geeft zorgvuldig feedback. Met name als het kind ontwikkelingsfouten maakt met woordvormen en zinsbouw. Biedt bij woordenschatvergroting moeilijkere woorden aan (o.a. persoonlijke voornaamwoorden, vervoeging werkwoorden, meer voorzetsels).

Voorbeeld: Juf, ik heb een nieuwe broek, grote zakken en riem!
 Heb je een nieuwe broek gekregen? Laat eens zien. Wat een mooie broek! Een broek met grote zakken, ik zie het. Je hebt een nieuwe broek met grote zakken. En je hebt ook nog een nieuwe riem! Zo, wat een mooie riem, jij boft zeg!

STADIUM 4

Leerlinggedrag	Leraargedrag
Kind kan zelfstandig al wat langere zinnen formuleren, maar maakt daarbij nog fouten. Kin kan, afhankelijk van de vraag, in langere uitingen antwoord geven; vervoegt de meest frequente werkwoorden in de verleden tijd.	Leerkracht stimuleert de taalproductie, geeft zorgvuldig feedback. Vooral als het kind ontwikkelingsfouten maakt met zinsbouw en woordvormen. Biedt langere zinnen aan met moeilijkere woorden (bijwoorden, vergrotende en overtreffende trap).

Voorbeeld: Juf, ik heb een nieuwe broek gekrijgd, met grote zakken en een riem!
Heb je een nieuwe broek gekregen? Laat eens zien. Wat een mooie broek heb jij gekregen! Een broek met grote zakken, ik zie het. Je hebt een nieuwe broek met grote zakken. En je hebt ook nog een nieuwe riem gekregen! Wat een mooie riem, jij boft zeg!

STADIUM 5

Leerlinggedrag	Leraargedrag
Kind kan vrij genuanceerd vertellen, met gebruik van complexe, samengestelde zinnen; kan in langere uitingen antwoord geven, met gebruik van inversie. De meeste werkwoorden zijn nu ook correct in verleden tijd vervoegd.	Leerkracht stimuleert productieve taal en geeft feedback waarbij zij nuances toevoegt, creëert veel spreeksituaties. Zorgt voor systematische uitbreiding van zinsbouw en woordenschat, ook met moeilijkere woorden (bijwoorden, voegwoorden).

Voorbeeld: Juf, ik heb een nieuwe broek gekregen, met van die grote zakken en een riem!
Heb je een nieuwe broek gekregen? Laat eens zien. Wat een mooie broek heb jij gekregen! Een broek met grote zakken, ik zie het. Je hebt een nieuwe broek met grote zakken. En je hebt ook nog een nieuwe leren riem gekregen! Kijk maar, dat is een leren riem. Wat een mooie riem, jij boft zeg!

Bron: Smits, M., S. Bacchini, C. van den Broek, H. Pot. (2004). *De Taalkijkwijzer. Een overzicht van doelen voor mondelinge en schriftelijke taal voor VVE gekoppeld aan leerling- en leidster/leerkrachtgedrag*. Enschede: SLO, p. 32-35.

Achtergrondinformatie

PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 3

PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 3

Taalontwikkelen in een doorgaande lijn
Bijeenkomst 3: Taalontwikkelen gesprekken voeren

slo

Theorie

- Taalontwikkeling tijdens dagelijkse routines en tijdens spel
- Interventies van de PW/leerkracht
- Nadenken over het onderwijs mbv de onderwijscyclus

Taalontwikkelen gesprekken

Stadia voor het ontwikkelen van productieve taal

- Taalaanbod aanpassen, veel herhalen en aanwijzen gericht op vergroten receptieve woordenschat
- Taalaanbod aanpassen, herhalen, gerichte aandacht voor woordenschat (voorzetsels etc)
- Taalaanbod aanpassen, taalproductie stimuleren en gerichte feedback geven op woordvormen en zinsbouw
- Taalaanbod uitbreiden (langere zinnen) en taalproductie stimuleren en gerichte feedback geven
- Taalproductie stimuleren en tijdens de feedback nuances aanbrengen (ook voegwoorden, bijwoorden)

Taalontwikkelen gesprekken

- Rol van de leidster bij bewust meespelen

Impuls geven aan het spel

- Eenvoudig spelen met
- Rol nemen (ik ben de verkoper..)
- Verschillende situaties
- Eigen ervaringen van kinderen gebruiken

slo

Taalontwikkelende gesprekjes

- Taalaanbod

- Woorden kiezen passend bij activiteit
- Duidelijk en langzaam uitspreken
- Herhaling in 3 stappen:
 - betekenis verduidelijken
 - laten nazeggen (3x)
 - controlerondje
- Synchroniseren: koppeling woorden + voorwerp/handeling
- Interesse van het kind volgen

slo

Taalontwikkelende gesprekjes

Twee zijden van de taalontwikkeling

<p>vorm</p> <ul style="list-style-type: none"> • Klanken • Woorden • Zinnen • Tekst • Context 	<p>betekenis</p> <ul style="list-style-type: none"> • Labeling • Kenmerken • Relaties • Gevoelswaarde
---	--

slo

Taalontwikkelende gesprekjes

● ● ●

Twee zijden van de taalontwikkeling

vorm

- Klanken
- Woorden
- Zinnen
- Tekst
- Context

betekenis

- Labeling
- Kenmerken
- Relaties
- Gevoelswaarde

slo

Taalontwikkelende gesprekken

● ● ●

De onderwijscyclus

1	Aanbod	Doel en Inhoud Instructie-didactiek Ondersteuning organisatie
2	Ruimte	Om te experimenteren met het 'aanbod'
3	Feedback en interactie	Welke verrijkende vragen stel je? Hoe reageer je op de inbreng van de kinderen? Hoe laat je de kinderen op elkaar reageren?
4	Evaluatie	Hoe weet je wat er geleerd is? Hoe leg je dat vast?

slo

Taalontwikkelende gesprekken

● ● ●

Leerkrachtperspectief

Fase	Reflectieve vragen	Acties
Aanbod	1. Wat deed ik? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig?	
Ruimte	1. Wat zag ik? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig?	
Interactie en feedback	1. Welke interventies? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig?	
Evaluatie	1. Wat leg ik vast? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig?	

slo

Taalontwikkelende gesprekken

7. Taalontwikkeling leren zien en leren evalueren (dag 4)

Programma bijeenkomst 4

5 minuten	Opening	Opzet bijeenkomst
30 minuten	Reflectie en Bewustwording 	Terugblik op basis van praktijkvoorbeelden: <ul style="list-style-type: none"> • taalontwikkeling tijdens alledaagse gesprekjes • overeenkomsten en verschillen tussen peuters en kleuters • gebruik van onderwijscyclus
15 minuten	Theoretische verdieping 	Kijken naar taalontwikkeling in een doorgaande lijn: <ul style="list-style-type: none"> • kijkwijzer taalontwikkeling in niveaus • vastleggen taalontwikkeling
30 minuten	Ruimte voor toepassing 	Kijken naar kinderen (video of eigen praktijksituatie voorstellen) met behulp van de kijkwijzer Taalontwikkeling (zie bijlage)
15 minuten	Theoretische verdieping 	Kijken naar professioneel gedrag. Hoe speelt de professional in op bijvoorbeeld: <ul style="list-style-type: none"> • verschillen tussen gesprekjes voor peuters/kleuters • verschillen tussen nt1 en nt2 gesprekjes
30 minuten	Ruimte voor toepassing 	Kijken naar eigen gedrag (video of eigen praktijksituatie voorstellen) met behulp van de kijkwijzer Professioneel gedrag.
20 minuten	Reflectie 	Terugblik: <ul style="list-style-type: none"> • opbrengst taalontwikkeld werk met peuters en kleuters • opbrengst samenwerken aan een doorlopende leerlijn voor taal
5 minuten	Vervolg-afspraken	Tips voor vervolg

Bewustwording 1: evalueren van taalontwikkeling van jonge kinderen

Film van spelende kinderen (indien aanwezig!)

Bekijk het filmpje zonder voorbereiding zien en bespreek er **opvalt aan het taalgebruik van de kinderen**. Wat voor ontwikkelingen zie je bij de kinderen? Waar let je op?

Theoretische verdieping en reflectie

Evaluatie-instrument bespreken (zie bijlage *Kijkwijzer voor het observeren en evalueren van het niveau van taalontwikkeling van jonge kinderen*, p. 121)

Verschillende aspecten van de taalontwikkeling in relatie met algemene ontwikkeling.

Reflecteer op de eigen situatie: *hoe wordt er nu geëvalueerd? Wat zou je willen verbeteren?*

Bewustwording 2: evalueren van professioneel gedrag

Film van spelende kinderen!

Bekijk het filmpje nog een keer zien en beschrijf **welke rol de leidster/leerkracht speelt**. Waar let je op?

Theoretische verdieping en reflectie (zie ook achtergrondinformatie)

Evaluatie-instrument bespreken (zie bijlage *Kijkwijzer professionals taalontwikkelen werken*, p. 123).

Verschillende aspecten van professioneel gedrag bespreken.

Vakinhoudelijke kennis (van taal, leren, psychologie, pedagogie).

Pedagogische kennis (op basis van inhoud ondersteunen uitdagen en waarderen).

Didactische kennis en vaardigheden.

Kennis van leermiddelen en materialen.

Kennis van onderwijsorganisatie.

Attitude ten aanzien van het leren van alle kinderen ongeacht milieu, sexe, religie.

Reflecteer op de eigen situatie: *Hoe wordt er nu geëvalueerd en aan professionalisering gewerkt? Wat zou je willen verbeteren?*

Ruimte voor toepassing: praktijkopdracht

Toepassingsactiviteit: taalontwikkelen observeren

Zelf toepassen van het instrument in de praktijk. Deelnemers gaan de kijkwijzer gebruiken om de taalontwikkeling van kinderen te evalueren en maken een filmopname in de eigen groep. Dit wordt in het team besproken.

Bijlagen

Kijkwijzer voor het observeren en evalueren v/h
niveau van taalontwikkeling van jonge kinderen

Kijkwijzer professionals taalontwikkeland
werken

Kijkwijzer voor het observeren en evalueren van het niveau van taalontwikkeling van jonge kinderen

	Niveau 1	Niveau 2	Niveau 3	Niveau 4
Klanken vormen en verstaanbaarheid (fonologie)	> 50% verstaanbaar	> 75% verstaanbaar	> 85% verstaanbaar	> 100% verstaanbaar
Woordenschat (lexicon)	ongeveer 1000 woorden	ongeveer 2000 woorden	ongeveer 3000 woorden	ongeveer 4000 woorden
Woorden vormen (morfologie)	gebruikt 'mijn' om iets van zichzelf aan te duiden	verschil tussen ik, jij hij/zij	gebruikt meervoudsvormen	gebruikt woorden als meer, veel, minder, laatste
Zinnen vormen (syntaxis)	maakt zinnen van 3-5 woorden	maakt zinnen met een vervoegd werkwoord ('Bas heeft toren gebouwd')	vertelt in verleden tijd maakt zinnen tot 8 woorden	maakt complexe, samengestelde zinnen
Begrijpen/luisteren	begrijpt en voert enkelvoudige opdrachten uit	begrijpt en voert twee- en meervoudige opdrachten uit	begrijpt complexe zinnen buiten hier-en-nu	begrijpt bijna alles wat tegen hem/haar wordt gezegd en geeft feedback
Taalgebruik en context (pragmatiek)	begint spontaan met taalgebruik dat vaak herhaald wordt in bepaalde situaties (bijvoorbeeld als de tafel gedekt wordt, zingt het kind spontaan: 'smakelijk eten, smakelijk eten, hap, hap, hap'.)	stelt vragen (wat, waar, waarom)	begint zich bewust te worden van gevoelens van anderen (bijvoorbeeld beseft dat scheiden niet leuk is voor een ander)	maakt onderscheid tussen taalgebruikssituatie (bijvoorbeeld tussen spelen met vriendjes en praatje met moeder van vriendje)
Herkennen van symbolen en tekens (Voorlezen)	herkent en benoemt plaatjes	herkent veel gebruikte symbolen (bijvoorbeeld dagritmekaarten)	herkent letter(s) eigen naam	herkent minstens 15 letters
	pakt uit zichzelf boekjes en 'leest' er in (voor zichzelf)	kan de inhoud van een boek al een beetje voorspellen op basis van de omslag van het boek	weet dat je een boek van links naar rechts leest en dat boeken en verhalen een begin en einde hebben	vertelt zelf een verhaal aan de hand van illustraties

Kijkwijzer voor het observeren en evalueren van het niveau van taalontwikkeling van jonge kinderen (vervolg)

	Niveau 1	Niveau 2	Niveau 3	Niveau 4
Fonemisch bewustzijn	speelt met beginklanken van woorden (zegt bijvoorbeeld terwijl het twee blokken tegen elkaar aanslaat 'bam, boem, bos')	begrijpt wanneer de beginklank van een bekend woord veranderd wordt ('een soekiemonster?' 'hee, koekiemonster!')	klapt mee met syllaben (klank-groepen), bijvoorbeeld o-l-fant	kan klanken van enkelvoudige klankzuivere (mkm)woorden samenvoegen (bijvoorbeeld, juf zegt: 'ik zie een 'k-a-t''; kind zegt 'kat')
Metalinguïstische vaardigheden	bewust van taal (bijvoorbeeld: als de leidster voor de grap met een Italiaans accent praat, zegt het kind 'Lotte praat gek')	bewust van eigen taalgebruik ('toen ik een baby was heb ik niet gepraat, hé?')	corrigeren van taalgebruik van anderen en zichzelf ('ik heb eeh geholpen ...eeeh... hoe heet dat ook al weer, geholpen.')	reflecteren op taalgebruik en praten over taal met anderen (tegen ander kindje: 'Je mag niet praten als de juf voorleest. Dat vind ik niet leuk.')

Kijkwijzer voor het observeren en evalueren van het niveau van taalontwikkeling van jonge kinderen

Kijkwijzer professionals taalontwikkelen werken

	<i>Pedagogisch medewerker (mbo3)</i>	<i>Pedagogisch medewerker (mbo4)</i>	<i>Leraar basisonderwijs (hbo)</i>
Attitude	Is zich bewust van taalverschillen tussen kinderen. Is zich enigszins bewust van sociaal-culturele verschillen. Heeft een positieve houding ten opzichte van (sociaal-culturele) verschillen.	Is zich bewust van taal in relatie met de ontwikkeling van jonge kinderen. Is zich bewust van eigen waarden en normen. Is zich bewust van sociaal-culturele verschillen tussen mensen.	Is zich bewust van de verwevenheid van de taalontwikkeling en andere ontwikkelingsgebieden. Is zich bewust van de invloed van sociaal-culturele verschillen op de ontwikkeling van jonge kinderen.
Inhoudelijke kennis en toepassen hiervan bij observeren (WAT)	Heeft kennis van de reguliere taalontwikkeling: herkent globaal fasen en aspecten (fonologie, syntaxis, morfologie etc.) van taalontwikkeling, en mijlpalen (in <i>kijkwijzer taalontwikkeling</i>). Kan taalontwikkeling observeren (met <i>behelp van kijkwijzer</i>), en kan taalniveau van het kind globaal inschatten. Kan met behulp van collega signaleren of een kind achterblijft in zijn taalontwikkeling en kan op basis van een programma activiteiten inzetten om de taalontwikkeling te stimuleren. Kan verschillen in taalontwikkeling signaleren en bespreken met collega's.	Kan taalontwikkeling van jonge kinderen observeren en beschrijven. Kan taalontwikkeling van jonge kinderen signaleren wanneer kind achterblijft in zijn taalontwikkeling (weet dus welke variatie <i>normaal is</i>) en kan, wanneer gericht stimulering niet werkt, de juiste professionals inschakelen. Kan vorderingen in taalontwikkeling beschrijven in kaart brengen (in ieder geval actieve woordenschat, zinsbouw, ontlukkende geleletterdheid).	Kan de relatie benoemen tussen taal en de algemene ontwikkeling van kinderen. Kan taalontwikkeling beschrijven, interpreteren en verklaren in relatie met afwijkende taalontwikkeling. Kan taalontwikkeling van jonge kinderen observeren en beschrijven en interpreteren in samenhang met ander ontwikkelingsgebieden (bijvoorbeeld sociaal-emotionele ontwikkeling, motoriek etc.). Kan gerichte taalactiviteiten ontwikkelen om de taalontwikkeling van alle kinderen te stimuleren. Kan vorderingen in taalontwikkeling beschrijven en interpreteren. Kan op basis hiervan aangeven op welke specifieke taalaspecten extra inzet nodig is.
	Kan invloed van (taal)omgeving op taalontwikkeling kind herkennen en benoemen en weet ook globaal onderscheid te maken tussen bijvoorbeeld een anderstalig thuismilieu en een sociaal zwak thuismilieu. Is op de hoogte van enkele ontwikkelingsstroomlijnen/problematiek die invloed hebben op de taalontwikkeling.	Kan invloed van de sociaal-culturele verschillen en de invloed op de taalontwikkeling beschrijven en er gerichte taalactiviteiten aan verbinden (uitdaging voor begaafde kinderen, ondersteuning voor minder begaafde of minder gefortuneerde kinderen). Kent ontwikkelingsstroomlijnen/problematiek die invloed hebben op de taalontwikkeling.	Kan met gedifferentieerde taalactiviteiten inspelen op de taalontwikkeling van individuele kinderen, daarbij rekening houdend met de sociaal-culturele verschillen en de diversiteit aan taalontwikkeling. Kan ontwikkelingsstroomlijnen/problematiek die invloed hebben op taalontwikkeling signaleren en aansluitend de onderwijsbehoefte bepalen.

Kijkwijzer professionals taalontwikkelen werken (vervolg)

Vakdidactische kennis pedagogisch handelen (HOE)	<i>Pedagogisch medewerker (mbo3)</i>	<i>Pedagogisch medewerker (mbo4)</i>	<i>Leraar basisonderwijs (rbo)</i>
	<p>Gebruikt passend taalaanbod/programma/activiteiten voor doelgroep.</p> <p>Weet welke (nieuwe) woorden aan de orde zijn en kan deze tijdens het voorlezen en de alledaagse activiteiten laten terugkomen.</p> <p>Gebruikt gericht de woordenschatdidactiek om per dag 10 nieuwe woorden aan te leren tijdens allerlei momenten (verschonen, eten/drinken).</p> <p>Gebruikt (prenten)boeken die aansluiten bij taalniveau kind.</p>	<p>Kan taalaanbod met behulp van een programma afstemmen op de doelgroep.</p> <p>Gebruikt passende systematiek voor woordenschatontwikkeling (viertakt, drie uitjes, 3x3-aanpak).</p>	<p>Kan passend taalaanbod (al dan niet op basis van een methode/programma) ontwikkelen.</p> <p>Gebruikt eigen ervaring en kennis om woordenschatdidactiek te combineren en indien nodig ontwikkelen die passend is bij de ontwikkeling van individuele kinderen.</p>
	<p>Gebruikt (prenten)boeken die aansluiten bij taalniveau kind.</p>	<p>Gebruikt prentenboeken taalontwikkelen.</p>	<p>Gebruikt prentenboeken om gericht de taalontwikkeling (woordenschat, zinnen enzovoort) te stimuleren.</p>
	<p>Doet rijm, klank, en- woordspelletjes die aansluiten bij taalniveau kind.</p>	<p>Kan rijm, klank en woordspelletjes gericht inzetten om gedifferentieerd de taalontwikkeling te stimuleren.</p>	<p>Kan gericht rijm, klank en woordspelletjes ontwerpen afgestemd op het niveau van de kinderen.</p>
	<p>Kan met behulp van vragen kinderen stimuleren.</p>	<p>Kan met behulp van vragen de taalontwikkeling pellen.</p>	<p>Gebruikt passende vragen om metalinguïstisch bewustzijn te stimuleren.</p>
	<p>Reageert op het taalgebruik van de kinderen en gebruikt daarbij nieuwe woorden in correcte zinnen.</p>	<p>Gebruikt kennis over taalniveau van specifiek kind om tot passend taalaanbod te komen.</p>	<p>Geeft verrijkende feedback om op een hoger niveau van (taal)ontwikkeling te komen (zone van naaste ontwikkeling).</p> <p>Ondersteuning is gericht op verschillende dimensies van leren (...).</p>
	<p>Benoemt, legt uit en verwoordt spel en (eigen) handelingen om taalgebruik van kinderen te stimuleren.</p>	<p>Gebruikt ook complexere woorden en zinnen .</p>	<p>Gebruikt bij het benoemen, uitleggen en verwoorden van spel en (eigen) handelingen opbouwende mate van complexiteit van zinnen en abstractere woorden (schooltaal) die aansluit bij de zone van naaste ontwikkeling.</p>
	<p>Kan een activiteit (uit een programma) uitvoeren .</p>	<p>Kan een activiteit uit een programma aanpassen/aanvullen (bijvoorbeeld op basis van de onderwijscyclus van Mieke Smits).</p>	<p>Gebruikt de cyclus van taalaanbod - ruimte geven aan taalproductie kind -verrijkende feedback en interactie op basis van het aanbod en de ruimte en evaluatie van de ontwikkeling.</p>

Kijkwijzer professionals taalontwikkelend werken (vervolg)

	<i>Pedagogisch medewerker (mbo3)</i>	<i>Pedagogisch medewerker (mbo4)</i>	<i>Leraar basisonderwijs (hbo)</i>
Reflectie (WAAROM)	<p>Is zich bewust van individuele verschillen en kan met behulp van een collega verschillen benoemen.</p> <p>Is zich bewust van eigen handelen en kan eigen handelen bijstellen met behulp van een collega.</p> <p>Kan met behulp van het observatie-instrument en in overleg met een collega eigen aanbod bijsturen.</p> <p>Staat open voor feedback van collega's/leidinggevende/ouders.</p>	<p>Kan reflecteren op individuele verschillen tussen jonge kinderen, deze herkennen en beschrijven.</p> <p>Is zich bewust van eigen handelen en kan eigen handelen bijstellen.</p> <p>Evalueert eigen aanbod.</p> <p>Staat open voor feedback van collega's/leidinggevende/ouders, en kan hier gesprek over voeren.</p>	<p>Kan individuele verschillen beschrijven, daar met collega's binnen en buiten de organisatie over praten en planmatig de taalachiviteiten daarop aanpassen.</p> <p>Kan eigen handelen beschrijven en kan eigen handelen bijstellen en vastleggen.</p> <p>Kan aanbod aanpassen (op basis van eigen en anderzams evaluatie).</p> <p>Staat open voor feedback van collega's/leidinggevende/ouders en kan eigen handelen aanpassen.</p>

Achtergrondinformatie

PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 4

Kijkkader 1 - taalontwikkeling van jonge kinderen

Kijkkader 2 - professioneel gedrag: taalontwikkelen werken

PowerPointpresentatie behorend bij dagdeel 4

Taalontwikkelen in een doorgaande lijn
Bijeenkomst 4: Taalontwikkeling leren zien en evalueren

slo

Verdieping

- Taalontwikkeling zien in een doorgaande lijn
- Professioneel gedrag van de leidsters en leerkrachten

slo

Taalontwikkeling zien en evalueren

Bespreken praktijkopdrachten

- Inhoudelijk (alledaagse gesprekjes) wat was het aanbod bij peuters - kleuters hoe aangepakt bij peuters – kleuters
- Samenwerking hoe is het aanbod afgestemd op elkaar

slo

Taalontwikkeling zien en evalueren

● ● ● Toren bouwen: aanbod leidster/leerkracht

slo

	Niveau 1	Niveau 2	Niveau 3	Niveau 4
Haken blokken Zwart	De toren, Rood,geel...	+ Rond, in, onder Op de blauwe ... + ik zet ze op elkaar	+ Spelletje, de dobbelsteen, gooien + deze ronde. Zet ik erop, doe ik erin...	+ drijven- zinken + wat blijft drijven, wat niet...

Taalontwikkeling zien en evalueren

● ● ● Evaluatie-instrument: analytische rubrics

slo

	Niveau 1	Niveau 2	Niveau 3	Niveau 4
Haken blokken Zwart				
Begrip/Beleven				
Taalgebruik				
Haken symbolen blokken Formaat bevestiging				
Gooi/zie Haken, potten overal de belangrijkste aspecten				

Taalontwikkeling zien en evalueren

● ● ● Onderwijscyclus: denkmodel

slo

Taalontwikkeling zien en evalueren

De onderwijscyclus

slo	1	Aanbod <i>Leidster/leerja acht centraal</i>	Doel en inhoud: klanken, woorden, zinnen Instructie-didactiek: 3 x 3, 3-uitjes Ondersteuning: concreet, 3D, foto's, schematisch Organisatie: tijd, speelomgeving
	2	Ruimte <i>Kind/leerling centraal</i>	Om te experimenteren met het 'aanbod'
	3	Feedback/ interactie <i>Kind-leidster/ krt centraal</i>	Welke vernieuwende vragen stel je? Hoe reageer je op de inbreng van de kinderen? Hoe laat je de kinderen op elkaar reageren?
	4	Evaluatie <i>Leidster/leerja acht centraal</i>	Hoe weet je wat er geleerd is? Hoe leg je dat vast?

Taalontwikkeling zien en evalueren

Reflectie met de onderwijscyclus

Fase	Reflectieve vragen	Acties
Aanbod	1. Wat deed ik? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig?	
Ruimte	1. Wat zeg ik? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig?	
Interactie en feedback	1. Welke interventies? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig?	
Evaluatie	1. Wat leg ik vast? 2. Wat zou beter kunnen? 3. Hoe zou dat beter kunnen? 4. Welke hulp heb ik nodig?	

Taalontwikkeling zien en evalueren

Toelichting op Kijkkader 1 - Taalontwikkeling van jonge kinderen

Taalontwikkeling bij jonge kinderen is fascinerend: het is een zeer complex proces dat ogenschijnlijk soepel verloopt bij zich normaal ontwikkelende kinderen. Tijdens het taalverwervingsproces is er een belangrijke interactie tussen aangeboren en omgevingsfactoren. Het vermogen om taal te leren is aangeboren, net als het vermogen te leren lopen of kruipen. Input, taalaanbod, is noodzakelijk om ook daadwerkelijk taal te ontwikkelen en te gaan spreken. We maken onderscheid tussen begrijpen (*passief of receptief* taalgebruik) en het praten (*actief* taalgebruik of *productie*).

Het taalsysteem kent verschillende onderdelen en niveaus die samen maken dat we taal kunnen gebruiken:

- fonologie: het klanksysteem, zoals het (her)kennen en uitspreken van klanken
- syntaxis: opbouw van zinnen, bijvoorbeeld de woordvolgorde in een specifieke taal
- morfologie: woordvorming, bijvoorbeeld vormverandering bij enkelvoud/ meervoud
- semantiek: betekenis van woorden en zinnen, met als belangrijk onderdeel het lexicon (woordenschat, inclusief een netwerk van concepten)
- pragmatiek: taalgebruik en sociale regels
- metalinguïstiek: reflectie op en praten over taal.

Deze verschillende elementen zijn nodig om taaltaken uit te voeren. Wanneer we spreken over taal maken we vaak het onderscheid tussen:

- *taalvorm*: uiterlijke aspecten van gesproken en geschreven taal
- *taalinhoud*: de betekenisaspecten van gesproken en geschreven taal
- *taalgebruik*: sociale context, functies en gebruik van taal

Deze aspecten zijn niet helmaal los van elkaar te zien: de zinsvolgorde (syntaxis) bijvoorbeeld bepaald mede de betekenis van de zin ('de man ligt op de kast' betekent iets anders dan 'de kast ligt op de man').

Het verwerven van de moedertaal start thuis en gebeurt zonder expliciete instructie. Overal ter wereld verwerven kinderen spontaan de omgevingstaal. Daarom spreken we in deze fase van ontwikkeling ook wel van *taalverwerven* en niet van *taalleren*.

Kinderen doorlopen daarbij de volgende fases in het taalverwervingsproces:

- Prelinguale periode (0-1 jaar): dit is de fase waarin het fundament voor taalontwikkeling en communicatie wordt gelegd. Belangrijke mijlpalen zijn o.a. het vocaliseren (bijvoorbeeld uhh en aa klanken maken), het oefenen van intonatie en brabbelen (bijvoorbeeld mamamama, bababababa). De mogelijkheid om tot 'gezamenlijke aandacht' te komen, bijvoorbeeld voor het boekje in de box, vormt een belangrijke basis voor communicatie.
- Vroeg-linguale periode (1 - 2;6 jaar): in deze fase zijn de semantiek en syntaxis volop in ontwikkeling. Kinderen zeggen hun eerste woordjes en beginnen met het maken van (eenvoudige) zinnen van twee tot drie woorden. Zo maken kinderen zinnen als 'boekje lezen'. Deze zinnen zijn al moedertaalspecifiek: bijvoorbeeld Engelstalig kinderen zullen zeggen 'read book'
- Differentiatiefase (2;6 tot 5 jaar): het taalverwervingsproces komt op *alle* aspecten (fonologie, woordenschat, syntaxis, enzovoort) in een stroomversnelling. Kinderen gaan bijvoorbeeld samengestelde zinnen met vervoegde werkwoorden maken ('ik heb de zuiger aangezet en de rommel gezuigd'). Soms gaat de ontwikkeling zo snel dat kinderen letterlijk over hun woorden struikelen.

- Voltooiingsfase (5 tot 10 jaar): tijdens deze fase zijn alle taalaspecten gevormd en hanteren kinderen taal steeds veelzijdiger. Er zijn niet echt veel nieuwe mondelinge taalontwikkelingen. Op het gebied van syntaxis zijn er in deze fase een aantal ontwikkelingen. Kinderen leren bijvoorbeeld complexe zinnen, zoals passieve zinnen ('Jaap sloeg Marieke'), begrijpen.

In deze fase van ontwikkeling wordt ook de basis gelegd voor het leren lezen en schrijven. Het ontwikkelen van daadwerkelijke geletterdheid vindt, op een enkele uitzondering van hoogbegaafde kinderen na, altijd plaats door middel van instructie. Voorafgaande aan het feitelijke leren lezen en schrijven is sprake van een fase van ontluikende geletterdheid. In een geletterde thuisomgeving begint dit thuis al op jonge leeftijd. Kinderen die in aanraking komen met boekjes en voorlezen oriënteren zich daarmee al op de geschreven taal en leren allerlei voorwaardelijke vaardigheden. Te denken valt aan kennismaken met en plezier beleven aan boekjes, boekjes kunnen hanteren, plaatjes kunnen benoemen, bewust worden van schrift en letters, enzovoort. Het leesgedrag van ouders, bijvoorbeeld hoeveel boeken er in huis zijn, heeft een voorspellende waarde voor het latere leesgedrag van kinderen.

Binnen (voor- en vroeg)schoolse educatie wordt de taalontwikkeling van het kind verder gestimuleerd en op een hoger plan gebracht. Wanneer we spreken over de taalontwikkeling van jonge kinderen in de voor- en vroegschoolse periode lopen de ontwikkeling van het 'natuurlijke' en 'schoolse' taalverwerven in elkaar over. Thuis gaat de spontane taalverwerving verder, terwijl daarnaast op school doelgericht taalonderwijs kinderen verder stimuleert in het hun mondelinge taalvaardigheid

In het taalonderwijs worden zowel de *mondelinge* en *schriftelijke* taalvaardigheid van kinderen gestimuleerd. Binnen deze domeinen zijn een *receptief* en *productief* subdomein te benoemen. Bij mondeling taalvaardigheid zijn dit respectievelijk luisteren en spreken. Er is nog een derde subdomein te onderscheiden, die zowel de vaardigheid van luisteren als spreken in interactie vraagt, namelijk *gespreksvaardigheid*. Bij schriftelijke taalvaardigheid gaat het om de receptieve taalvaardigheid *lezen* en het productieve *schrijven (spelen en stellen)*. In groep 1 en 2 wordt de nadruk gelegd op processen die voorwaardelijk zijn aan het lezen en schrijven, zoals het spelenderwijs ontwikkelen van fonemisch bewustzijn. Het fonemisch bewustzijn is het vermogen om de kleinste betekenisonderscheidende klankeenheden (fonemen) in woorden te onderscheiden (bijvoorbeeld /kok/ en /koek/). Kinderen die geen kans hebben gehad deze voorwaardelijke vaardigheden, thuis en/of op (voor)school, te ontwikkelen starten het onderwijs in groep 3 met een achterstand. In het taalonderwijs wordt ook aandacht besteed aan metalinguïstische vaardigheden bij *taalbeschouwing*: het denken over, bewust zijn van en reflecteren op taal. Het ontwikkelen van een taalbewustzijn is een belangrijk aspect om de taalvaardigheid in alle aspecten op een hoger niveau te krijgen. Het geeft kinderen daarnaast het gereedschap om over taal te praten.

De ontwikkeling van mondelinge, schriftelijke en metalinguïstische zijn niet los van elkaar te zien, zeker niet bij jonge kinderen. Mondelinge taalvaardigheid vormt de basis voor schriftelijke taalvaardigheid, en schriftelijke taalvaardigheid helpt de mondelinge taalvaardigheid verder ontwikkelen. Het metalinguïstisch bewustzijn maakt dat kinderen hun taal en taalgebruik steeds bewuster en doelgerichter in kunnen zetten. Ook de subdomeinen zijn onderling sterk met elkaar verweven.

Kijkwijzer taalontwikkeling van jonge kinderen

De kijkwijzer is een instrument om op regelmatige tijdstippen informatie te verkrijgen over de taalontwikkeling van kinderen in de voor- en voerschoolse educatie. Hierdoor kan geëvalueerd worden op welk niveau van taalontwikkeling een kind zich gemiddeld genomen bevindt. Voor kinderen die zich anders ontwikkelen dan de norm geeft het instrument een indicatie op welke aspecten zij een achterstand of voorsprong hebben. Daarmee krijgt de leidster/leerkracht zicht op de ontwikkeling van individuele kinderen en de (extra) aandacht die een kind nodig heeft.

Evaluatie is van belang om vast te kunnen stellen wat het effect van het aanbod is geweest en of het taalniveau van kinderen voldoende is ontwikkeld en gestimuleerd. Dit is ook belangrijk in het kader van voor- en vroegtijdig signaleren en interveniëren bij risico op een taalachterstand. Dit kan door middel van summatieve evaluatie aan het eind van het leerproces door middel van toetsen, en door middel van formatieve evaluatie door tijdens het leerproces de ontwikkeling van kinderen te peilen.

De kijkwijzer is ontwikkeld om *formatief* te evalueren: het doel is namelijk om door middel van tussentijdse evaluatie acties te kunnen ondernemen om zowel het ontwikkelings- en leerproces van de leerling als het aanbod van de leidster/leerkracht te optimaliseren. Het gaat bij deze vorm van evalueren om vaardigheden waarover het kind aan het eind van de voor- of voerschoolse periode moet beschikken maar die *nu* nog gevormd worden.

Op basis van de informatie kan vastgesteld worden of de instructie effectief was met oog op gestelde doelen, of het aanbod aangepast moet worden en of kinderen extra begeleiding/hulp moeten krijgen. Het kijkkader biedt ook een handvat om vooraf te gebruiken bij het ontwikkelen van taalontwikkende activiteiten. We denken hierbij zowel aan gerichte activiteiten (voorlezen en/of vertellen) als aan spontane activiteiten (op de speelplaats, tijdens het verschoneren, samen eten en drinken).

Het instrument is als volgt opgebouwd: op elk onderdeel van de taalontwikkeling staan op vier niveaus indicatoren benoemd die overeenkomen met belangrijke mijlpalen in de taalontwikkeling. De taalontwikkeling verloopt over het algemeen cyclisch en sprongsgewijs. We hebben ondanks dit gegeven geprobeerd om de opbouw van de taalontwikkeling zo goed mogelijk weer te geven in het instrument. Dit hebben we gedaan door de onderdelen van de taalontwikkeling te rangschikken volgens de opbouw van ontwikkeling: de klankvorming gaat vooraf aan woordenschatontwikkeling, dat voorafgaat aan vormen van woorden, dat voorafgaat aan vormen van zinnen, enzovoort. De niveaus zijn in daarnaast cumulatief (op de meeste onderdelen): het volgende niveau omvat het voorgaande niveau.

Het gaat hier om algemene indicaties. Elk kind ontwikkelt zich op zijn eigen wijze. Daarom blijven dit algemene indicaties. Sommige kinderen hebben nog moeite met het verklanken van een bepaalde medeklinker op 4-jarige leeftijd, terwijl andere kinderen dit al op 3-jarig leeftijd beheersen. Ook verloopt de ontwikkeling sprongsgewijs. Er kan tijdelijk zelfs een kleine teruggang zijn als een kind een ontwikkeling op een ander gebied doormaakt. De indicatoren in de kijkwijzer geven een globaal beeld van de ontwikkeling van een kind. Het aanbod dat een kind heeft gehad is van doorslaggevend belang. Bij het achterblijven op meerdere aspecten, signaleert de leidster of leerkracht en stimuleert zij in haar aanbod bewust deze vaardigheden. Dit vraagt van de leidster of leerkracht zowel kennis over de taalontwikkeling als zicht op de gehele ontwikkeling van het kind, inzicht in verschillen tussen kinderen en wanneer dit verschil dusdanig is dat er sprake is van een taalontwikkelingsachterstand.

Toelichting op Kijkkader 2 - Professioneel gedrag: taalontwikkelen werken

De taalontwikkeling van kinderen is niet los te zien van het taalaanbod in hun omgeving. De taalstimulerende houding, kennis en vaardigheden van leidsters en leerkrachten in de voor- en vroegschoolse educatie spelen daarbij een belangrijke rol. Taalontwikkelen werken is geen gemakkelijke opgave. Het vraagt kennis en vaardigheden van de leidster/leerkracht op het gebied van zowel de taalontwikkeling als de totale ontwikkeling van het kind en de interactie hiertussen. Het vraagt zowel inhoudelijke kennis, als het juiste pedagogisch handelen. Het vraagt van leidster en leerkracht zich bewust te zijn en te kunnen reflecteren op hun eigen denken en doen, daarover in gesprek te gaan met anderen *en* hun gedrag en aanbod als gevolg hiervan aan te passen. Gericht kunnen kijken naar eigen en andermans professionele gedrag biedt echter mogelijkheden zich professioneel verder te ontwikkelen. En bovenal biedt professioneel gedrag ontwikkelingskansen voor kinderen met een taalachterstand.

Werken in de kinderopvang, speelzalen en basisscholen vraagt op de werkvloer om een goed ontwikkeld taalvermogen. Dit houdt in dat het eigen taalniveau redelijk goed moet zijn, maar het betreft ook andere competentie en vaardigheden. Taalstimulerend werken vraagt daarnaast van leidsters en leerkrachten vakinhoudelijke en vakdidactische kennis op metaniveau om pedagogisch te handelen en een goed reflectievermogen om doelgericht en planmatig te werken.

Kijkwijzer taalstimulerend professioneel gedrag

Net als de kijkwijzer om de ontwikkeling van kinderen te beoordelen is de kijkwijzer taalstimulerend professioneel gedrag een instrument om *formatief* het taalontwikkelen werken te evalueren. Door middel van tussentijdse evaluatie kunnen tijdig acties ondernomen worden om het aanbod van de leidster/leerkracht te optimaliseren. Dit, op zijn beurt, vergroot de ontwikkelingskansen van kinderen. Op basis van de informatie kan het eigen gedrag worden geëvalueerd en vastgesteld worden of de instructie effectief was met oog op gestelde doelen, of het aanbod aangepast moet worden en of er aspecten zijn voor de leidster of leerkracht om haar professionaliteit te ontwikkelen. Het kijkkader biedt ook een handvat voor intercollegiale toetsing en samenwerking. Het kan bijvoorbeeld een 'praatstuk' vormen om als team te kijken naar welke kennis en vaardigheden op de werkvloer vertegenwoordigd zijn en welke minder of voor de afstemming tussen het werk in de voorschool en in groep 1 en 2.

Taalontwikkelen
werken in een
doorgaande lijn

Terugkomdag

8. Terugkomdag

Deze dag is optioneel. Deze dag kan worden ingepland als er behoefte is aan terugkoppeling en of aan het uitwisselen van ervaringen.

Tijdens een terugkomdag kunnen bijvoorbeeld de highlights uit de theorie nog eens naar voren komen. Zoals het kiezen van woorden/taal in een doorgaande leerlijn en de pedagogisch-didactische vertaling in de praktijk met behulp van de onderwijscyclus van Smits (zie ook de PowerPointpresentatie die als achtergrondinformatie is toegevoegd). Aan de hand van praktijk(voor)beelden kunnen de kijkwijzers weer voor het voetlicht komen en kan besproken worden hoe deze kijkwijzers in de verschillende praktijken hebben gefunctioneerd en kunnen functioneren.

Bijlage

PowerPointpresentatie behorend bij
terugkomdag

PowerPointpresentatie behorend bij terugkomdag

Samen taalwijzer worden!

werkconferentie 'Taal van VVE naar PO'
's-Hertogenbosch-Enschede

slo

Terugblik

- Doelen ontwikkelgroepen
- Aandacht voor taal/woorden (WAAROM) (in lopende spraak tijdens instructies: 180 woorden per minuut, 10.800 woorden per uur)
- Doelgroepen VVE - PO
- Inhoud van het taal/woordenschatonderwijs (WAT)
- Didactisch-pedagogische onderwijscyclus (HOE)

slo

Samen taalwijzer worden 2

Doelen ontwikkelgroep

- Doorgaande taalleerlijn van peuters naar kleuters
- Professionaliseren van leidsters, leerkrachten, coördinatoren/directie
 - bijeenkomsten: bewustwording en verdieping, uitvoeren, reflecteren/evalueren van woordenschatontwikkeling tijdens het voorlezen ('s-Hertogenbosch) en het voeren van alledaagse gesprekken (Enschede)
 - portrettenboekje: Het benutten van taalkansen
 - ontwikkelen van een scholingsmap om eigen collega's te professionaliseren
 - aanpassen observatie-instrument: 'kijk op ontwikkeling'

slo

Samen taalwijzer worden 3

●
●
●

Woorden (taal) de basis voor

slo

- Communicatie (wederzijds begrip en respect)
- Expressie (uiten persoonlijke gevoelens en emoties, ontplooiing persoonlijk talent)
- Conceptualiseren (kennis opbouwen en denken verwoorden)

Samen taalwijzer woorden 4

●
●
●

Aantal woorden

slo

	productief	receptief
4-6 jaar Nederlandse kinderen gemiddeld	3000	14.000
4-6 jaar anderstaligen gemiddeld	1000	6000

Samen taalwijzer woorden 5

●
●
●

Woordbetekenissen opbouwen en uitbouwen

labelen

- Direct waarneembare gesproken (en geschreven vorm) → verbreding

slo

categoriseren

- Dieren
vogels vissen insecten zoogdieren

netwerkbouwen

- Semantisch netwerk waarin verschillende soorten betekenissen (kennis) met elkaar verbonden worden

Samen taalwijzer woorden 6

● ● ● Doelgroepen VVE - PO

slo

- veel ervaringen gekoppeld aan een hoge taalvaardigheid in de moedertaal die doeltaal is (het Nederlands in midden-klasse gezinnen)
- veel ervaringen niet gekoppeld aan taal (opgroeien in afgelegen streken)
- weinig ervaringen en weinig taal (zwakke sociale milieus)
- veel ervaringen gekoppeld aan een hoge taalvaardigheid in de eigen moedertaal die niet de doeltaal is (anderstalige achtergrond met midden-klasse opvoeding, vaak vanuit een ander sociaal-cultureel perspectief)
- weinig ervaringen en weinig taal in de moedertaal die niet de doeltaal is en met een ander sociaal-cultureel perspectief

Samenstaande woorden 7

● ● ● Taal in relatie met milieu en ontwikkeling

slo

Omgeving	Mate van ervaringen	Taalontwikkeling
Middenklasse gezinnen	Veel	Rijk
Kinderen in afgelegen streken	Veel	Weinig
Zwak sociaal milieu	Weinig	Weinig
Anderstalige middenklasse gezinnen	Veel	Rijk (in eigen taal)
Anderstaligen in zwak sociaal milieu	Weinig	Weinig (in eigen taal)

Samenstaande woorden 8

● ● ● Veel woorden voor iedereen

slo

- Elk woord (label) is toegang tot nieuwe kennis en hogere taalvaardigheid.
- Elk label/woord heeft twee zijden: vormkant en betekenis

Dus

- Vaak en veel betekenisvolle ervaringen op(laten)doen en labelen: **alzijdig** (sociaal-emotioneel, cognitief en psychomotorisch) en **veelzijdig** (rekenen, wereldoriëntatie, muziek, dans, et cetera)
- Aandacht voor de afspraken mbt tot de vorm (klank, woord, zin, tekst en context)

Samenstaande woorden 9

Inhoud van het taal/woordenschatonderwijs

Betekenis- en vormgericht

- opbouw van de woordenschatverwerving (geïsoleerd)
- uitbouwen van de woordenschat (geïntegreerd)

slo

- gebruiken van de woordenschat voor kennisconstructie (integraal)
- klankontwikkeling (lettersklanken)
- woordvormingen (van enkelvoudig naar twee- of meervoudig)
- zinsvorming (van eenwoordzinnen naar samengestelde zinnen)
- tekst (van eenvoudig naar complex)
- context (taalgebruikssituaties die individueel, sociaal en cultureel van elkaar verschillen)

Samen taahwijzer woorden 10

Wat doet de leidster/leerkracht?
De onderwijscyclus als denkmodel

slo

1. Aanbod
 - Woorden selecteren (themawoorden, NT2-woorden en taaldenkwoorden) en doel bepalen (receptief/productief, diep/breed, geïsoleerd, geïntegreerd of integraal)
 - Attributen (3D en 2D) verzamelen om betekenis te geven (3x3 aanpak en 3 uitjes (uitbeelden, uitleggen, uitbreiden)
 - concrete situaties bedenken etc.
2. Ruimte geven om te oefenen obv het aanbod
 - themahoeken
 - speelmomenten binnen en buiten
 - leermomenten binnen en buiten (van handeler/hands on, via taal naar mentaal voorstellingsvermogen/minds on)

Samen taahwijzer woorden 11

Woordenschatdidactiek vervolg

slo

3. Interactie op gang brengen op basis van doelgerichte en verrijkende (Zone van de naaste ontwikkeling) feedback kennis en vaardigheden van de leerkracht op hoog niveau zijn hier cruciaal
4. Controleren/evalueren (nav doel)
 - observaties (tijdens vrije speelwerkmomenten, tijdens meespeelacties in themahoeken)
 - materiaal verzamelen (foto's, video, audio, werkjes)
 - toetsen (obv meespeelactiviteiten en methode(s)/programma's)
 - Onafhankelijke toetsen (CITO/HOREBI/...)

NB: Deze cyclus geldt ongeacht de gebruikte methode(s)/programma's of onderwijsvisies (programma gericht/ervaring gericht/bewakeling gericht).

Samen taahwijzer woorden 12

●
● Evalueren
●

- Taalontwikkeling van jonge kinderen (zie 'De kijkwijzer voor het observeren van jonge kinderen' elders in de map)
- Professioneel gedrag leren zien (zie 'De kijkwijzer voor professioneel gedrag' elders in de map)

Samenstaalwijzer woorden

13

Taalontwikkelen
werken in een
doorgaande lijn

Literatuur

Literatuur

Bacchini, S., Th. Boland, M. Hulsbeek, H. Pot, M. Smits (2005). *Duizend-en-een-woorden : de allereerste Nederlandse woorden voor anderstalige peuters en kleuters: een gefundeerde woordenlijst gefaseerd naar verwerving*. Enschede : SLO.

Jongorius, J. & I. Markus (2003). *Kijk op ontwikkeling in voorzieningen voor peuters : een instrument om de voortgang in de ontwikkeling van peuters te observeren en te stimuleren*. Enschede : SLO.

Schaerlaekens, A. (2008). *De taalontwikkeling van het kind*. Groningen: Wolters-Noordhoff

Smits, M., S. Bacchini, C. van den Broek, H. Pot (2004). *De taalkijkwijzer: een overzicht van doelen voor mondelinge en schriftelijke taal voor VVE gekoppeld aan leerling- en leidster/leerkrachtgedrag*. Enschede : SLO.

Smits, M. & M. Heitink (2007). *Doorgaan met taal: doorgaande leerlijnen voor ROC3 en 4 en Pabo*. Enschede : SLO

SLO is het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling. Al 35 jaar geven wij inhoud aan leren en innovatie in de driehoek beleid, wetenschap en onderwijspraktijk. De kern van onze expertise betreft het ontwikkelen van doelen en inhouden van leren, voor vele niveaus, van landelijk beleid tot het klaslokaal.

We doen dat in interactie met vele uiteenlopende partners uit kringen van beleid, schoolbesturen en -leiders, leraren, onderzoekers en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties (ouders, bedrijfsleven, e.d.).

Zo zijn wij in staat leerplankaders te ontwerpen, die van voorbeelden te voorzien en te beproeven in de schoolpraktijk. Met onze producten en adviezen ondersteunen we zowel beleidsmakers als scholen en leraren bij het maken van inhoudelijke leerplankeuzes en het uitwerken daarvan in aansprekend en succesvol onderwijs.

SLO

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
F 053 430 76 92
E info@slo.nl

www.slo.nl

slo